

ГРЧКО-РИМСКО ЗАКОНОДАВСТВО О ЦРКВЕНОЈ ИМОВИНИ, 1908.

Садржај

Предговор

Приступ

I Почетак законског обезбијеђења црквене имовине

II Точење црквене имовине

III Управа црквене имовине

IV Одредбе при отуђивању црквене имовине

V Количина црквене имовине

Преглед извора

ГРЧКО-РИМСКО
ЗАКОНОДАВСТВО

О ЦРКВЕНОЈ ИМОВИНИ

НАПИСАО

Dr. Никодим Милаш
ЕПИСКОП ДАЛМАТИНСКИ

БЕОГРАД

„ЛОСИТИЈЕ ОБРАДОВИЋ“ — ШТАМПАРИЈА АЦЕ М. СТАНОЈЕВИЋА
ЧИКА-ЗУБИНА УЛИЦА БРОЈ 8.

1908

инв. бр.
711

ПРЕШТАМПАНО

из АРХИВА ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ПРЕДГОВОР

Од првога дана, кад је црквена имовина добила правни значај, па до данашњег дана, та је имовина била увијек предметом законодавнога рада свих држава, у којима је постојало хришћанство. Различан је био карактер тога рада према разлици односа, који су постојали у разна времена између цркве и државе, те је он сада био повољан, сад опет неповољан за црквену имовину према томе, колико су биле нормалне прилике између њих.

У радњи овој ми разматрамо црквену имовину у грчко-римској царевини. У тој царевини владале су увијек, са малим изузетцима, нормалне прилике између цркве и државе, владао је између њих споразум, и једна су другој помагале ради општега добра хришћанскога друштва.

Право цркве, да посједује своју имовину, оправдано је самом установом цркве, по којој она мора располагати земаљским средствима да би могла постићи свој задатак у свијету. Али црква, као етичко и вјерско друштво, нема у себи физичне принудне моћи, да би могла по себи сачувати своју имовину од хибе-ничких и насилничких нападаја и сачувати је неповријеђеном, него она потребује за то спољашњу одбрану. Ову одбрану црква тражи и добива од државе. А на

несту одбрану црква има природно и свето право. Јер ако је задатак државе да брани и штити право грађана, како би свугдје владао мир и поредак, тада она мора да брани на првоме мјесту оно друштво, које проповиједа највиши закон правде, на којем се закону оснива свако човјечанско право и опће благостање, а такво је друштво хришћанска црква. Хришћански владоци, уопће говорећи, увијек су ово признавали цркви, и светом су дужношћу својом сматрали, да бране и штите хришћанску вјеру, и да се уједино старају о средствима, која су потребита цркви, као чувару те вјере, да постигне свој задатак у хришћанском друштву и уопће у свијету. Ради овога хришћански се владоци и зову *defensores et supremi inspectores ecclesiae*, а право, односно дужност њихова у томе насупрам цркве, *jus protectionis seu advocatiae*.

Према овоме, а ради правног обезбијеђења средстава потребитих цркви за остварење својега задатка, а која средства он добива из своје имовине, већ у првим царским едиктима у одбрану хришћанства наређује се, да и за црквену имовину имају важити законске одредбе, које су важиле за имовину свакога грађанина. Ово је затијем тачније одређено било у V вијеку, а цар Јустинијан у неколико својих закона ово је све потпуно уредно и утврдио за даља времена, изједначивши цркву у погледу њене имовине сваком другом физичком или јуристичком лицу. Овијем је црква државним законима гарантована била у правном посједу своје имовине са правом да може том имовином располагати једнако, као што је то могао чинити сваки други приватни имаоцик са својом имовином.

Из овога признања цркви од стране државе тога права природно је слиједило, да онај однос, у којем је била према држави имовина појединих физичких или

јуристичких лица, исти однос морао је важити једнако и за црквену имовину. Као што је имовина тих лица у послу државних пореза и свега осталог, што се тичало опћега државнога благостања, обвезана била насупрам државне власти, тако је на то једнако морала бити обвезана и имовина црквена, те је истој власти припадало у погледу црквене имовине исто оно право, које је она имала на сваку другу приватну имовину. Бивало је изузетака од овог сталнога права насупрам имовине црквене, тако да је црква бивала ослобођена у даним приликама и за поједине дијелове своје имовине не само од ванредних пореза и дотичних ринарских обвеза, него чак и редовних државних пореза; али ово су били увијек само изузетци од сталнога права, и свагда су имали карактер привилегије или особенитих повластица, на које су у осталом доста штедри били према цркви грчко-римски владоци. Од овога се послједице развило учење о имунитету црквене имовине уопће, *immunitas realis*, по којем учењу сва добра, која припадају цркви, исто и свештенству, по праву слободна су од свакога данка држави. Ово учење важило је кроз многе вијекове на Западу; али у источној цркви оно је, као стално право, било непознато.

Однос, који смо сада споменули између цркве и државе у питањима црквене имовине, сматрао се у грчко-римској царевини потпуно нормалним, и као такав он је био санкционисан самом црквом и усвојен њеним правом. Одредбе грчко-римскога законодавства унесене су све, или бар главне, у основни канонски зборник православне цркве. Према таквој санкцији својој поменути однос морао би служити образцем за сваку државу у питањима имовине православне цркве. Или, да се тачније изразимо, прописи грчко-римскога законодавства о црквеној имовини морали би бити

мјеродавни у свима државама, кад се издају закони о имовини православне цркве.

*

Литературу предмета ове радње не налазимо за потребито овдје потанко приводити. Упућујемо читаоца, којег интересује овај предмет, на књигу коју је издао прије три године *Dr. August Knecht: System des Justinianischen Kirchenvermögensrechtes* (Stuttgart), у којој су у почетку приведене мал не све радње, које су издане на разним језицима на Западу о истоме предмету, или се тичу тога предмета. Додајемо још ове, које су нама познате, а о којима се не спомиње у Кнехтовој књизи:

K. M. Παλλης, Τὸ ἀναλλοτρίωτον τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας κατὰ τὸ δίκαιον τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ἐκδ. Π. Ἐρ. Ἀθήραις, 1903.

Dr. J. Helfert, Von dem Kirchenvermögen. 2 Bde. Prag, 1824. 1825.

Mejer, Kirchengut (Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche. III Auflage. X, 386—393).

Hermes, Kirchenvermögen (Wetzer und Welte's Kirchenlexikon. II Auflage. VII, 691—715).

Ил. Соколовъ, Церковноимущественное право въ греко-римској имперіи. Новгородъ, 1896.

Др. Чед. Мишировић, О законодавним границама између цркве и државе. Београд, 1900.

И. Д. Кузнецовъ, Къ вопросу о церковномъ имуществѣ и отношеніи государства къ церковнымъ недвижимымъ имѣніямъ въ Россіи („Богословскій Вѣстникъ“. 1907. II, 592. III, 61. 203).

*

Радња је ова изведена искључиво по првим изворима; и ти су извори споменути у биљешкама под

текстом. У тим истим биљешкама при првим цитацијама казано је и из каквих су издања узети исти извори.

На крају књиге нашампан је преглед свих царских закона, који су били употребљени у овој радњи, и на којој се страни књиге они спомињу. Овај преглед служи уједно и да се зна, у којим се законима грчко-римских царева говори о имовини црквеној.

Требало је можда да при законима, који су узети из *Corpus juris civilis* цара Јустинијана наведемо и гдје се они налазе у Базиликама, од куда су они узети Валсамоном у његово издање Номоканона XIV титула. Али ово би било отежчало типографу радњу књиге, и писац, по далечини својега пребивања од мјеста штампања, не би могао да контролира тачност те радње, као што би требало. У осталом онај, кога интересује предмет ове књиге, може све то наћи у *Manuale Basilicorum* (стр. 220—434), што је нашампао у Лајпцигу 1870. С. Г. Е. Heimbach, као VI том својега издања Базилика. Ту су наведена и сва мјеста Номоканона, у којима се спомињу односни закони.

Задар, септембра 1908.

Писац.

ПРИСТУП

Право цркве на имовину. Однос државне власти наспрам имовине цркве у прва времена хришћанства. Црквена имовина и употреба те имовине у прва три вијена. — Преглед садржаја ове радње.

Црквену имовину састављају све ове тјелесне и нетјелесне ствари у правном смислу, које цркви припадају по праву својине.¹

Црква постоји на земљи по божанском одређењу и са тачно означеним задатком. Да би она могла постојати и свој задатак остварити, она мора имати потребна јој за то средства; мора имати своју имовину, из које би била у стању да подмирује трошкове за богослужење, да помаже оне, који потребују њене помоћи, и да издржава своје служитеље. Из овога потиче за цркву неоспориво право на посјед (државину), које се оснива како на природном праву, обзиром на фактично постојање њено у свијету, тако исто и на божанском праву. Основатељ цркве, према је сâм живио у сиромаштву и проповиједао о сиромаштву као о хришћанској врлини, није ипак тијем налагао и цркви својој да мора у потпуном сиромаштву да буде, него је, напротив, и сâм говорио о цркве-

¹ Ова подјела ствари по разлици њихових својстава, која се налази у одговарајућим данашњим грађанским законима (за прим. у аустријском грађ. законик у § 291), усвојена је и римским правом, а узета је из римског права, у којем читамо: „Quaedam res corporales sunt, quaedam incorporales. Corporales hae sunt, quae tangi possunt, veluti fundus, homo, vestis, aurum, argentum, et denique aliae res innumerabiles. Incorporales sunt quae tangi non possunt, qualia sunt ea quae in jure consistunt, sicut hereditas, usufructus, obligationes quoque modo contractae.“ Dig. I. 8. I. § 1. Види Кодексион XIV наслова II, 1. у Атинској канонској Синтакси (1852) I. 89., исто тако и Collectio constitut., ecclesiarum lib. II de rebus et locis sacris (Voellii et Jusseii Bibliotheca juris canon., Lutet. Paris 1661. II. 1302). Cf. Basilicorum lib. XLVI, tit. 3, 1 (Ed. Heimbach, Lipsiae. 1833—1850).

ној имовини, да би се из ње набављало што треба за службу и за сиромашну браћу, те тијем је дао благослов својој цркви, да прибавља и за своје потребе да чува такву имовину.

Као што је у старом римском праву било, да се имовина или ствари, које су намјењене биле култу богова, звале *res divini juris*,² тако је то исто усвојено било и законодавством хришћанских царева. Према сврси црквене имовине, да се њом подмирују потребе хришћанскога култа и спољашњег живота цркве, у смислу одредаба о томе Основаатеља цркве, све ствари које састављају ту имовину зову се *res divini juris* у хришћанском смислу,³ или као што у канонима каже: *res quae Dei sunt*,⁴ *res Dominicae*.⁵ Од тих ствари оне, које се тичу искључиво богослужења и које су освећене особитим црквеним обредом, зову се *res sacrae*, ствари освећене; остале пак, које служе цркви извором да се покрију трошкови, како за набављање онога што служи за богослужење, тако и за све остало, што се тиче спољашњег црквеног живота, зову се *res ecclesiasticae*, ствари црквене, у ужем смислу. И једне и друге заједно састављају имовину цркве, *patrimonium ecclesiae*.⁶

О црквеној имовини у ширем смислу може се говорити само од оног доба, кад је хришћанство постало слободно у грчко-римској царевини. У прва времена хришћанства црква, или тачније, хришћанске црквене општине спадале су у

² „Summa rerum divisio in duos articulos ducitur: nam aliae sunt *divini juris*, aliae *humani*“. Gai Institut. II § 2 (Ed. Krueger et Studemund. Berolini, 1905).

³ Nullus sunt *res sacrae et religiosae et sanctae*, quod enim *divini juris* est, id nullius in bonis est.“ Institut. Justin. II, 1. § 7. Cf. Dig. I. 8. pr. (Ed. Gothofredi. 1698).

⁴ Апост. канон 38 (по издању Беверана).

⁵ Анкар. кан. 15 (исто изд.).

⁶ Ово су опћи термини и опћа подјела црквене имовине, како се налази у законима грчко-римских царева после VI вијека, исто и у канонима. У Јустинијановим законским зборницима задржана је терминологија и подјела старијег римскога права, која је горе споменути у 8. одељку. Cf. Institut. II 1 § 8. 9. 10; Cod. I. 2, 21; Dig. I. 8, 6, § 4. 9. § 3. Постојећа у грађанском праву подјела ствари по разлици њихових својстава на тјелесне и нетјелесне (види горе I. одељку), за покретне и непокретне, покретне и непокретне, на пропјетне и непропјетне, налази једнако и за црквену имовину.

collegia illicita, забрањена друштва, и као такве по римским државним законима нијесу имале права својине. Али однос државе према тим општинама није увијек једнак био, и државна власт према приликама времена сматрала је на исте час строжије час опет блажије. Између разних других постојала су у држави и *collegia tenuiorum*, друштва сиромашних, која за своје постојање нијесу требала, као остала, посебног државног допуштења,⁷ и којима је слободно било да из прилога својих чланова могу имати односну своју имовину, коју су она употребљавала за друштвене сврхе, и посебно за помагање сиромашнијих својих чланова.⁸ Устројство ових *collegia tenuiorum* имало је много сличности по задатку свом са устројством хришћанских црквених општина, и имовина ових општина састављала се из почетка онако исто, као и имовина тих *collegia*, то јест, из добровољних редовних и ванредних приноса од стране црквено-општинских чланова, и ти приноси затијем су се дијелили сиромашнијим члановима.⁹ Државна власт, кад није формално објављено било гоњење хришћана, сматрала је на црквене општине онако као на поменути *collegia*, и допуштала је тим општинама да посједују своју имовину у облику ових *collegia* и да ту имовину употребљују на своје сврхе.

За прва два вијека хришћанске цркве нема историјских података, да би црква посједовала каква непокретна добра. Сва тадашња имовина њезина састојала се из добровољних

⁷ Dig. XLVII. 22. 3. § 1. de collegiis et corpor.

⁸ „Mandatis principalibus praecipitur Praesidibus provinciarum, ne permittantur *collegia sodalicia*; neve milites in castris habeant *collegia*, sed permittantur *tenuioribus* stipem menstruam conferre, dum tamen semel in mense coeant ne sub praetextu hujusmodi illicitum collegium coeat“. Dig. XLVII. 22. 1. pr. Слично овим друштвима било је друштво аскитира, које се старало о сахрањивању умрлих, а које је за вријеме хришћанских царева било субвенционисано из државне благајнице. Justin. nov. LIX.

⁹ Тертулијан, црквени писац III вијека, у XXXIX апологији пише о овоме: „Etiam si quod arcae genus est, non de honoraria summa, quasi re-demptae religionis congregatur; modicam unusquisque stipem menstrua die, vel cum velit, vel si modo possit, apponit. Nam nemo compellitur, sed sponte confert. Haec quasi deposita pietatis sunt. Nam inde non epulis nec potaculis nec ingratis voratrinis dispensantur, sed egenis atendis humanisque et pueris et puellis re ac parentibus destitutis, jamque domesticis senibus, item naufragis“.

приноса од стране хришћана у разним стварима, плодовима и новцу, а такође из десетака (*decimae*), које су вијерни уступали на корист цркве и свештенства, премда ово и није била нека институција, на коју су сви били обавезани, него су те десетке добровољно давали цркви имућнији њезини чланови из побожности.¹⁰ У послу црквене имовине и течења те имовине, у прва времена цркве постојало се по обрасцу старозавјетне цркве, на које су и постали први хришћани и прве хришћанске црквене општине. Јудео-хришћани знали су из старог закона, да су приноси олтару земаљских ствари Богу угодни и да је Он такве приносе и заповједао, те у хришћанству они не само што нијесу напустили ово, на што су у јудејству обавезани били, него су то и много ревносније сада чинили. У апостолским Дјелима читамо, да они који би се покретили, и који имајаху њиве или куће, продаваху то и довошаху новце, што би за то добили, и метаху пред ноге апостолима, да се подмирују тијем потребе цркве и сиромашне браће (гл. 4 ст. 34—37 испор. 2, 45). Хришћани, који су се из незнабоштва обраћали, нијесу хтјели да у овоме заостану иза других, тијем више, што и по незнабошким законима о религији дужност је била свакога, да боговима чини приносе и да дарива свештенство. У апостолском вијеку из ових приноса цркви од стране вијерних, а особито из новца, који су они редовно полагали у црквену казну (*корвану*), састављао се доста богати извор црквене имовине, тако да су се тијем могли покривати трошкови не само мјесне цркве, него се могло из тога помагати и другим сиромашним црквеним општинама, о чему постоји више свједочења у апостолским списима (Дјел. ап. 11, 27—30; 24, 17; Рим. 15, 25, 26; Гал. 2, 10).

О непокретним добрима цркве први спомен налазимо у римског историка Елија Лампридија, која у животопису цара

¹⁰ „Omnes primitias provenientes a torculari, area et bobus et ovibus dabis sacerdotibus... Omnem decimam dabis pupillo ac viduae, pauperi et alienigenae. Omnes primitias panum calidorum, urcei vini aut olei aut mellis aut fructuum, uvae aut aliorum primitias dabis sacerdotibus, argenti vero et vestimenti omnisque possessionis orphano et viduae.“ Constitut. Apost. VII, 29, Cf. VIII, 30 (Ed. Eunk. Paderb., 1905). А о редовним и напредним повчанам приносима цркви овога доба види ријечи Тертулијанове у горњој (9) биљешци.

Александра Севера (222—235) каже, да су хришћани прибавили били себи једно мјесто у Риму и ту саградили малу цркву. Мјесто је то припадало римском гостионичарском еснафу, и кад се ови потужине да су им хришћани то мјесто присвојили, цар је одлучно ријечима: „Боље је, да се на оном мјесту одаје част ма каквим било начином божанству, него ли да се оно остави гостионичарима“.¹¹ — У црквеној историји Евсевија кесаријског читамо, да је римски цар Галијен (260—268) допустио био хришћанима не само да могу слободно исповиједати своју вјеру, него и да је наредио био, да им се поврате сва ова непокретна добра, која су им одузета била за вријеме Валеријановог гоњења.¹² Податци су ово доста неодређени, али се из њих може ипак извести, да је у III вијеку црква имала нека своја непокретна добра. А да је крајем овога вијека фактично црква имала доста таквих добара, свједочи једна наредба цара Диоклецијана и Максимијана 302 године, по којој су морала бити одузета хришћанима сва њихова опширна непокретна добра, која у осталом пет година кашње сва им је опет цар Максентије повратио.¹³

Имовином својом црква је, као што смо споменули, подмиривала трошкове за богослужење и за издржавање свештенства; особитим пак начином она је служила, да се издржавају разни добротворни заводи и да се помаже сиромашима. Ово посљедње састављало је основ, који је покретао цркву да стиче чим више своје имовине, јер, помажући сиромаше, удовице, сирочад, болеснике и сличне, тијем је она непосредно остваравала један од својих главних задатака, допринашајући да се уклони из друштвеног живота она страшна опрека, која је постојала између богатог и сиромашног сталеза у незнабошкој римској царевини. А овим се тумачи и овај однос, у који је затијем стало грчко-римско законодавство насрам црквене имовине, почињући од цара Константина великог, и у којем законодавству налазимо често

¹¹ Lamprid., Alex. Sever. 49. Cf. A. Neander, Allgem. Geschichte der christl. Religion, I, 158, 159. (IV Aufl., Gotha, 1863).

¹² Hist. eccl. lib. VII cap. 13. Cf. Neander, Geschichte, I, 177.

¹³ Neander, Geschichte, I, 187 fg. Cf. Ab. Fleury, Histoire ecclesiastique, Liv. VIII. ch. 28 (Ed. Paris, 1856. en 6 volumes).

наглашено, да с тога, што се из црквене имовине највише помажу сиромаси, треба настојати, да се иста имовина множи, и да буде слободна од разних државних пореза.¹⁴

Одредбе овога законодавства састављају предмет ове наше радње.

У истој је обраћена пажња на законе грчко-римских царева почињући од Константина великог па до Алексија Комнина (1180—1183). Закони ових царева приведени су у опћем канонском зборнику, који важи и данас у православној цркви, а то је Номоканон XIV наслова у његовој редакцији 1193 године, и према томе исти закони мјеродавни су и данас у питањима црквене имовине. Од царева последије Алексија Комнина врло мало је законâ, који говоре о црквеној имовини, и тичу се готово искључиво имовине разних великих манастира на истоку; а обзиром на то што ови закони нијесу ушли у опћи канонски зборник православне цркве, ми ћемо односне између њих споменути само према историјском значају њиховом. Од првих закона једни се тичу црквене имовине у опће, други пак тичу се оних добара, која служе за издржавање клира, посебно, парохијског свештенства, и која су позната под именом *бенефицијалних добара* (*bona beneficia, parochialia*). О овим добрима, као засебној имовини, различној од опће црквене имовине, нема спомена за првих пет вијекова хришћанске цркве. Сви црквени приходи и сва покретна и непокретна добра дотичне епископске области, данашње епархије, састављали су једну опћу имовину, која је била под непосредном или посредном управом дотичног епископа. Епископ је био главни пастир и једини у строгом смислу парох у својој области, и он је одређивао и слао односне свештенике за службу зависних од матере цркве, епископске, цркава, које су биле или у истом епископском граду или у оближњим варошима и селима (*rusticanas, paganas*). Ови свештеници добивали су за своје из-

¹⁴ У конституцији 326. год. цар Константин одређује: „*Opulentos saeculi subire necessitates oportet, pauperes ecclesiarum divitiis sustentari*“. Theodosianus, lib. XVI tit. II de episcopis, ecclesiis et clericis, l. 6 (Ed. Mommsen, Berolnii, 1865). Мисао да се из црквене имовине имају прије свега помагати сиромаси, изражена је у више закона потоњег доба византијске царевине. Види на прим. Cod. Justin. Lib. I. tit. II. de sacros. ecclesiis, l. 12. § 2.

државање од матере цркве, и епископ им је то издавао по својој увиђавности, обично мјесечно, из имовине његове цркве. Одређеног законског прописа о томе није било; а канонски прописи о имовини чланова клира (ап. канон 40 и канон 24 антиохијског сабора), не тичу се бенефицијалних добара каснијег доба. Течајем времена епископима је било немогуће да управљају и оним добрима која су састављала својину варошких и сеоских цркава, и они су повјеравали управу добара тих цркава дотичним свештеницима, а приходе од истих добара остављали су им у зајмену онога, што су им прије издавали из опће црквене имовине у име награде за њихову службу. Ако су исти свештеници ревностно своју службу вршили, поменути приходи признавали су им се сталнима, и од истих су могли бити лишени само ради каквог канонског узрока. Ово је последије нормирано било и односним законским прописима државног законодавства. А пошто се ови прописи разликују од прописа, који се тичу опће црквене имовине, то ћемо се ми у овој радњи осврнути само на ове последње, остављајући за другу прилику прописе, који се тичу бенефицијалне имовине, те ћемо разгледати царске законе о *црквеној имовини*, и то, о течењу (прибављању) те имовине, о управи њеној и о њеном отуђењу.

Одређени законски прописи о овоме почињу управу у другој поли IV вијека. До тога доба закони о црквеној имовини грчко-римских царева, између којих главним начином закони цара Константина великог, тичу се у опће права цркве на посјед, те се о томе и мора претходно говорити, да се добије чврсти основ за преглед законâ о течењу, управи и отуђивању црквене имовине.

I Почетак законског обезбијеђења црквене имовине

Први царски едикти о праву цркве на својину. Закон цара Константина 321. да је слободно зајезити цркви. Поступно мишљење црквене имовине.

Признање цркви права својине, и дакле права течења своје имовине, показују већ први царски закони, који су издани били о признању хришћанске вјере у држави, а који су познати под именом *едикта толеранције*. Први такав едикт издао је цар Галерије, који га је заједно са Констан-

тином и Лицинијем објавио у априлу 311 године у Никомидији. У том едикту, ма и да се тек изражава мисао да се хришћани и њихова вјера могу тријети у држави, поред господујуће незнабошке религије, ипак се признаје хришћанима право, да црква њихова може посједовати непокретна добра, и да могу слободно оправити своје цркве у којима се састају на богомољу — *censuimus, ut omnes christiani aedes suas in quibus conventus peragebant, denuo instaurare possint.*¹⁵

Едикти, који су двије године послје били објављени, поред признања слободе исповједања хришћанске вјере у римској царевини, спомињу изрично црквену имовину и неповријеђеност те имовине. Три су оваква едикта издана била, један 312. године, а друга два 313. године царем Константином заједно са царем Лицинијем. Први едикт, онај 312., није се сачувао. О истоме се дознаје из другог, у којем цареви спомињу *prior nostra de Christianis epistola*. Нагледа, да су у оном првом едикту морала бити поређана сва разна вјерска друштва која су тада постојала у римској царевини, између којих и хришћанско православно са разним другим тадашњим сектама, и да се члановима свих тих друштава допуштало да слободно исповједају своју вјеру, али да нико није имао право пријети из дотичног свог вјерског друштва у друго, него је морао остати у ономе, у којем се налазио кад је едикт био објављен. А ово већ није могло бити мило хришћанима, јер је то спријечавало многима, који су из бојазни од државне власти остајали ван хришћанске вјере, да ступе у хришћанску цркву сада, кад је иста власт признавала слободу тој цркви. Ради овога, по мишљењу бољих историка,¹⁶ Константин је заједно са Лицинијем издао 313. године у Милану нови едикт.

У овом миланском едикту цареви објављују свима слободу вјере и слободу савјести, напомињући изрично хришћанску вјеру. О имовини пак хришћанске цркве у том се едикту каже: „*Nos autem amplius decernimus in gratiam Christia-*

¹⁵ Eusebii hist. ecclesiae VIII, 17. Cf. Fleury, Hist. eccl. IX, 32, где је казано, каквим је поводом Галерије издао овај едикт, кад се зна, да је овај исти Галерије прије неколико година најжешће устајао против хришћана, и узорак био Диоклацијанова гоњења. О овоме види подробно у Neander, Geschichte, I, 187—198.

¹⁶ Neander, Geschichte III, 17—18.

norum, ut loca ipsorum in quibus antehac convenire consueverant... Si qui aut a fisco nostro aut ab alio quopiam ea emisse visi fuerunt, ipsis Christianis absque ulla pecunia et sine repetitione ulla superadjecti pretii, incunctater ac sine ulla ambage restituant; et si qui eadem loca dono acceperint, ut ea protinus Christianis reddant. Quod si qui ea loca emerunt aut donata acceperunt, aliquid a nostra clementia petere velint, ii praefectum qui in illa provincia jus dicit adeant, ut a nostra serenitate ratio ipsorum habeatur. Quae quidem omnia protinus sine ulla dilatione corpori Christianorum restitui tua cura ac diligentia oportebit. Et quoniam iidem Christiani non solum ea loca in quibus convenire solebant, sed etiam alia possedisse noscuntur, quae non privatim ad singulos ipsorum, sed ad jus corporis pertinerent, haec omnia post legem a nobis memoratam (разумијева се први едикт, о коме је горе споменуто), absque ulla dubitatione iisdem Christianis, hoc est cuilibet corpori et conventiculo ipsorum restitui jubebis: supradicta scilicet ratione servata, ut qui ea loca absque rehibitione pretii restituerint, indemnitate suam a nostra benignitate expectent.“¹⁷

Едикт је овај издан био за неколико дана пред војним походом противу Максимиана. Кад је овај побјеђен био, објави Лициније 13. јуна исте 313. године посебним едиктом на име врховног заповједника Анулина одредбе миланског едикта као обавезне и за ову област, која је под влашћу Максимиана била. Ту пише: „*Est hic mos bonitatis nostrae, ut ea quae ad alienum jus pertinent, non modo nulla inquietudine affici, sed etiam restitui velimus, Anuline charissime. Quapropter jubemus, ut simul atque has litteras acceperis, si quae ex illis quae ad catholicam Christianorum ecclesiam per singulas civitates, aut in aliis locis pertinebant, nunc a decurionibus aut quibuslibet aliis detinentur, ea confestim illorum ecclesiis restitui facias. Quandoquidem volumus, aut quae supradictae ecclesiae antea possederunt, ad earundem jus omnino revertantur. Cum ergo perspiciat Devotio Tua, hujus nostrae jussionis manifestissimum esse praescriptum; operam dabis, ut sive horti sive aedes, seu quodcumque aliud ad jus earum-*

¹⁷ Euseb, hist. eccl. X, 5. Из текста едикта види се да је управљен био на префекта провинција.

dem ecclesiarum pertinnerit, cuncta illis quantocius restituantur: quo scilicet te huic nostro praecepto accuratissime obtemperasse intelligamus.¹⁸ Из овог едикта види се дакле, да су хришћанима сада повраћена била сва непокретна добра, која су прије имали и која су им за вријеме гоњења одузета била, и та добра имала је право хришћанска црква да добије без сваке одштете како од државе, тако исто и од приватних. Па не само то, него у случају да су иста добра уништена или оштећена била, црква је имала право да јој штета буде надокнађена из државне благајнице, и порушене на прим. богомоље да јој држава о свом трошку омет сагради или поправи.

Овијем црква је хришћанска много добила у погледу имовине своје, јер јој је сада законом обезбјеђен био правни посјед на оно што је имала. Могла је она сада и множити своју имовину прибављањем нових непокретних добара, као што се то у ствари и догодило, кад су одмах, послјеге објављења споменутог едикта, многи побожни хришћани даривали цркви разне непокретности, као куће, баштине, њиве и слично. Али у истом едикту није још било речено, да би црква хришћанска као таква могла добивати добара по завјештају, ex testamento, послјеге смрти побожних својих чланова. Црква се сматрала по постојећим законима collegium, и као таква без особите повластице није имала право да тестаментарно добије икакво наслеђство. На снази је још био закон Диоклецијана и Максимјана, по којем „collegium, si nullo speciali privilegio subnixum sit, haereditatem capere non posse dubium non est.“¹⁹ А хришћанска црква, премда и није сада више спадала у collegia illicita, на која се овај закон односио, али није имала ни онај speciale privilegium, који је закон захтијевао. Незгода оваког положаја осјетљива је била много за црквену имовину, особито кад се узме у обзир ревност тадашњих хришћана за цјеру и да им црква буде чим ојајнија и имућнија. Цар Константин доскочио је и овој незгоди цркве, те је 3. јула 321. године издао из Рима закон којим се одређује, да „Habeat unusquisque licentiam sanctissimo catholicae venerabilique concilio decedens bonorum quod optavit relinquere. Non

¹⁸ Euseb., hist. eccl. X, 5 n. 2.

¹⁹ Cod. Justin. VI. 24. 8.

sint cassa iudicia. Nihil est, quod magis hominibus debetur, quam ut supremae voluntatis, post quam aliud jam velle non possunt, liber sit stilus et licens, quod iterum non redit, arbitrium.“²⁰ Од тада је дакле имао право свако, коме то изрично законом није било забрањено, да завјешта цркви колико је желио и хтјео од својег приватног иметка, и то је он могао да слободно чини кад је год хтјео, само наравно ако је акт завјештаја састављен био по законским прописима.

Закони ови Константинови, које смо сада видјели, колико су служили цркви да утврди своје право својине подједнако, као и свако друго јуристичко лице, толико су и допринијели, да се црквена имовина набрзо знатно почела множити и тијем је црква добила могућност, да јој богослужење буде онакво какво је приличило истинитој религији, да јој богомоље буду лијепе и украшене, и да подмирује трошкове за издржавање свештенства и за црквене добротворне заводе: за странце, за његовање и васпитање напуштене дјеце, за његовање болесника, за издржавање сиремаха, за његовање наводчаци и за мисионарство међу невјернима. Али се Константин није ограднио на издање ових само закона, него је он издао и друге још наредбе у овоме погледу, које ако се у законским зборницима и не налазе, али нам је историја сачувала спомен о њима. Историја нам спомиње закон један цара Константина de pietate in Deum et de Christiana religione. У томе закону читамо одредбу цареву, да ако неко умре без наследника по роду, све имање таквога мора пријехи цркви: „Quod si nullus cognatus supersit qui prout rationi consentaneum est haereditatem capessat eorum quos supra memoravi, martyrum scilicet et confessorum, aut illorum qui ob hujusmodi causam ex patria migraverunt, cuiusque loci ecclesiam haereditatem adire decernimus“. Осим овога, Константин у истом закону изрично наређује, да у апсолутној својини цркве морају остати и за сва времена сва разна непокретна добра, која јој припадају: „Adversus sacrosanctas ecclesias nihil obloqui ausus, ea quae aliquandiu injuste detinuit, ecclesiis tandem jure restituet. Omnia ergo quae ad ecclesias recte visa fuerunt pertinere, sive domus ac possessio sit, sive agri, sive horti, seu quaecunque alia, nullo jure quod ad dominium per-

²⁰ Theodos. XVI. 2. 4.

tinēt imminuto, sed salvis omnibus atque integris manentibus, restitui iubemus. Sed et loca illa quae martyrum reliquiis honorata sunt, et quae gloriosi illorum interitus memoriam servant, quis ambigat ad ecclesiam pertinere?²¹ Осим овог признања апсолутне својине цркве на њену имовину, исти је цар законом 315. године признао, да црквена добра буду ослобођена и од државнога пореза, подједнако као и приватна имовина царске куће: „Praeter privatas res nostras et ecclesias catholicas... nemo ex nostra jussione praecipuis emolumentis familiaris juvetur substantiae.“²²

И сви ови закони Константинови имали су за умвожење црквене имовине тијем више значаја, што сам цар, видећи како се брзо шири хришћанска вјера у царевини, старао се да се из државних средстава подижу нове зграде црквене и да те зграде буду обезбјеђене сталним приходима за своје поддржавање: „basilicam (Hierosolymorum) omnem regalibus donariis magnifice exornavit... Posthaec in memoriam apostolorum martyrium aedificare coepit in urbe sibi cognomine (Constantinopoli).“²³

II. Течење црквене имовине.²⁴

Правни субјект црквене имовине у почетку неодређен. Одређени правни субјекти: мјесне цркве; добротворни заводи; манастири; узевни заводи. Врсте течења црквене имовине: даривање за живота; даривање на случај смрти; одржај; дарови цркви новорукположених лица. Државне помоћи цркви. Добра нехришћана и неправославних уступају се цркви. Приходи цркви од односних казни. Државне одредбе о издању цркава. Право цркве да може наслједити по завјештају. Злоупотребе у овоме од стране клира, и услијед овога закон о ограничењу права цркве на течење имовине. Укинуће овога закона конституцијом цара Марцијана. Закон о завјештајима на побожне сврхе. Право цркве на безавјештајно наслеђивање у одређеним случајевима. Испоруке на побожне сврхе. Олакшице држави у имовинским питањима.

Закони цара Константина великог, које смо до сада прегледали, утврдили су цркви за сва времена право својине.

²¹ Euseb. de vita Constantini. II, 36. 39. 40.

²² Theodos., XI, 1, 1.

²³ Euseb., de vita Constantini. IV, 44. 55.

²⁴ О самом предмету испореди *L. Thomassin, Vetus et nova ecclesiae disciplina circa beneficia et beneficiarios* (9 vol. Magout. 1767). P. III. lib. I. c. 1 sq. Додатак овом важном Томасиновом дјелу саставља (као X том)

Црква је призната била за јуристичко лице, подједнако као и сваки други имаоник у држави, под заштитом грађанскога закона, и према томе признато јој је било државом право на течење (прибављање) имовине, као и сваком физичком лицу или другом јуристичком лицу. Односну конституцију о овоме цара Константина од 321. године привели смо.²⁵ Ова конституција важила је унапријед за свагда у грчко-римској царевини, и слиједени цареви, кад је требало спомињати о томе праву цркве, позивали су се просто у својим законима на ту Константинову конституцију. Једини изузетак у овоме чини цар Јулијан (361—363), који је наумио био да успостави у царевини незнабоштво на мјесто хришћанства;²⁶ али ово је мало времена трајало и без икаквих посљедица, тако да се ступањем на владу цара Јовијана, који је насљедно Јулијана, опет све повратило у погледу слободе хришћанства и у погледу црквене имовине, као што је било прије Јулијана.²⁷

1. Признање од стране цара Константина у споменутој конституцији, исто и у едиктима његовим пређашњег времена о хришћанима и њиховој црквеној имовини, изражено је било у опћем облику према постојећим у римском законодавству прописима имовинскога права, и није тачно одређено било, ко је у строгом смислу *правни субјект* црквене имовине, ко је имаоник црквенога добра. Термини, који су у Константиновим законима за ово употребљени били, као „*corpus*“, или „*concilium*“, или „*conventiculum*“ хришћана,²⁸ нијесу тачно означавали тај правни субјект, и узети су били из односних постојећих закона о римским корпорацијама. А пошто ове римске корпорације сасијем су друго биле и по саставу својем, и по положају према државној власти, и по својим сврхама, него што је била хришћанска

такође врло важни *Tractatus beneficiarius pro indemnitate salvandis iuribus e. matris ecclesiae quoad beneficia ecclesiastica, auctore Fr. C. M. Sguavin.* Овај ћемо трактат узети у обзир при другој радњи, која долази последице ове, о поддржавању клира.

²⁵ Види стр. 19. бнз. 20. Конституција ова Константинова унесена је од ријечи до ријечи у Јустинијанов Кодекс, I, 2, 1, исто и у Византике, V, 1, 1.

²⁶ Односне Јулијанове конституције види у Theodos. X, 3, 1. XI, 10, 10. XII, 1, 50. XIII, 1, 4. Cf. Fleury, op. cit. XV, 1—47.

²⁷ Soerst., hist. eccl. III, 26: de Joviani imperatoris obitu. Sozom., hist. eccl. VI, 3—6.

²⁸ Види стр. 17. бнз. 17. и стр. 19. бнз. 20.

црква, јер оне корпорације све постојале су вољом људи а црква је Богом самим основана, и сврхе оних корпорација биле су тек земаљске, док је сврха цркве вјечна, то је неодређеност споменутих термина била поводом честих неспоразумљења у свему дојустинијановом добу.³⁰ У Јустинијановом законодавству престаје већ ова неодређеност, и на црквену имовину прилажу се закони о моралним институтима са одређеним вишим религиозно-моралним у хришћанском смислу сврхама, и ту већ налазимо специјализовану ону црквену имовину и одређене правне субјекте за дотичне институте.³¹

На првом мјесту требало је утврдити, ко је правни субјект имовине, која је била дарована или завјештана на име „catholica ecclesia“, као што се овај израз употребљавао у разним царским законима онога доба; или пак такве имовине, коју би неко завјештао на име Исуса Христа или којег светитеља, а што се такође у приликама догађало. Ријешене овога питања предузео је цар Јустинијан конституцијом својом од октобра 530. године.³² У тој својој конституцији цар се жали како се у том показује велика неизвјесност по старим законима (multam incertitudinem secundum veteres leges). Ови стари закони,³³ које Јустинијан спомиње, без сумње је конституција Константина цара од 3. јула 321. године, коју смо већ видјели, и у којој се спомиње sanctissimum catholicæ (fidei) et venerabile concilium, којему може свако да завјешта колико жели, а под којим „concilium“ различно су разумјевали правног имаоника, те отуда и она тадашња неизвјесност у овоме важном питању. Јустинијан у почетку своје конституције наводи, како је из разних завјештаја (testa-

³⁰ И у новије доба између законста на Западу била су некаква различна мишљења о овоме питању. По једнима влаштана црквене имовине припада *васељенској цркви*, по другима *држави*, а по трећима *црквеним општинама*, те су постале три посебне теорије о правном субјекту црквене имовине. Види о овоме § 158. којег „Црквеног права“ (II изд.). Подробно види Aem. L. Richter, Lehrbuch des kath. u. evang. Kirchenrechts (Leipzig. 1886), VIII Aufl. § 302. S. 1268—1280.

³¹ G. F. Puchta, Cursus der Institutionen (Leipzig. 1857), V Aufl. § 191. 192. Bd. II S. 293—302.

³² Cod. I. 2. 26.

³³ Можда је под „старим законима“ разумијена Јустинијан и одредбу из Улапјана: haeres institui, nisi ut certe demonstratur, nemo potest. Dig. XXVIII. 3. 9. § 9.

mentis) видно, да многи именују насљедником свог имања Исуса Христа, не спомињући при томе никакву одређену богомољу или цркву (non adiciens oratorium aut templum illum), или пак за насљеднике именују арханђеле или свете мученике, и како то узрокује разне пометње код надлежних судова. Ради тога цар наређује, да ако неко постави за насљедника свог имања Исуса Христа, тада треба сматрати за насљедника ону цркву, која се налази у дотичном мјесту, у којем је покојни завјешталац живио. Исто оно мора важити и ако је на овакав начин остављен какав легат, који ће у таквом случају дотична мјесна црква употребити на сиромаше (ad alimoniam pauperum). Ако је пак споменути један од арханђела или блажених мученика, а није означена дотична црква, тада ће се за насљедника сматрати црква, која је у оном граду или околини посвећена светом арханђелу или мученику, или ако такве ту не буде, тада једна од цркава са истим посвећењем у дотичној области. Не буде ли у опће такве цркве, тада насљедство мора пријети црквама, које у односком мјесту (ecclesiae quae in illo loco sunt). Није ли завјештач никакво мјесто означено, а у овоме граду или околини налази се више цркава (templa) истог наслова или имена, у таквом ће случају легат примити она црква, коју је покојни најчешће похађао и за коју је показивао највише љубави; не може ли се ни то испоставити тада ће пријети легат или насљедство оној између цркава, која је најсиромашнија и која потребује највише помоћи.

Своју ову конституцију Јустинијан је 545. године потврдио особитом повелом: „Si quis in nomine magni Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi haereditatem aut legatum reliquerit, jubemus ecclesiam loci illius in quo testator domicilium habuerit accipere, quod dimissum est. Si quis autem unum sanctorum haereditem scripserit, aut legatum ei reliquerit et non specialiter nominaverit locum, in quo est venerabilis domus, inveniuntur autem in eodem loco aut civitate plura oratoria ejusdem sancti: illi magis domui quae pauperior est, quoque relictum est, praebeatur. Si autem non est in civitate basilica nominati sancti, inveniatur autem in territorio ejus, et illi detur. Si autem neque in territorio ejus reperitur hujusmodi domus, tunc ecclesiae civitatis in qua testator domicilium habuerit, quod dimis-

sum est, praebetur."³³ Овијем је ријешено било питање о правном субјекту дотичне имовине, коју је неко завјештао или испоруком цркви оставио, и утврђено право својине над том имовином дотичној катедралној (епископској) цркви или цркви парохијској, па и филијалној, која се можда налази у оксегу једне парохијске области.

2. Поред мјесне цркве, као самосталног правног субјекта, грчко-римско законодавство признаје то исто и *добротворним заводима*, *riae corpora, riae sausae*. Добротворни заводи добили су чврсти основ свој са хришћанством и у хришћанској цркви, за коју је један од првих задатака помагање сиромасима и немоћнима, због чега су се уопће сиромаси и сматрали за прави субјект црквене имовине.³⁴ Сами пак ти заводи зову се такође и црквени заводи, јер не само надзор над свим оним што неко завјешта у корист каквог добротворног завода, припадао је цркви, него од ње су у непосредној зависности били како сама имовина тих завода, тако исто и сама управа њихова.

Грчко-римски цареви подунирали су цркви и помагали јој у свему, што се тичало тих завода, јер је сама држава од тога добивала велику корист и ослобођала се од дужности, да мора старати се о свима сиромашним својим поданицима. Цар Марцијан у једној својој конституцији 454. наводи, да је једна од главних брига његових *egenis prospicere et ut pauperibus alimenta non desint*, те зато и наређује, да се морају издавати из државне благајнице припомоћи црквама, које воде старање о потребним и сиромасима.³⁵ А у другој конституцији опет исти цар наређује, да што год ко остави завјештајем или кодицилом сиромасима уопће, ма и да није означен правни субјект, ипак то мора на сваки начин да важи (*non ut incertis personis relictum, evanescat, sed omnibus modis ratum firmumque consistat*).³⁶ Сличну конституцију издали су 468. цареви Лав I и Антемије, у којој спомињу добротворне заводе, који су под надзором цркве, и за које кажу да морају уживати особите повластице, и потпуни јуристички

³³ Nov. 131. cap. 9.

³⁴ Cf. Thomassin. Op. cit. III. 3. 29 sq.

³⁵ Cod. I. 2. 12. § 1.

³⁶ Cod. I. 3. 24.

значај.³⁷ Цар Јустинијан у неколико својих закона признаје потпуно самостални правни субјект свима без разлике таквим заводима, које у три своје конституције 528. године изрично ријеђа: *xenodochia nosocomia, orphanotrophia, ptochotrophia, gerontocomia, brephotrophia*.³⁸ Намјењени су били ови заводи: први за странце, други за болеснике уопће, трећи за напуштене дјецу, четврти за сиромаше, пети за старце и старице, и шести за находчад. За самостално правно постојање ових добротворних завода законом је прописано било, да сваки завод мора имати свој капитал, који не смије никада бити отуђен, него увијек употребљен на ону сврху, ради које завод постоји, и поред тога, морају постојати одређена лица, која заступају завод пред другима, која управљају заводском имовином и употребљују приходе те имовине према сврхи завода, и све ово под непосредним надзором црквене власти.

3. Осим мјесних цркава и осим добротворних завода, правни субјект признат је у грчко-римском законодавству још и *манастирима*. У прво вријеме постања калуђерства, кад је први манастир у IV вијеку основао Антоније велики, калуђери су се само старали о спасењу своје душе, и нијесу мислили о каквој имовини својој или манастирској, него милостињом, коју су од побожнога народа примили и својом радњом прибављали су толико, колико је потребно било, да се прехране, и да им кућа у којој су становали, а то је био манастир, буде у таквом стању, да их одбрани од непогоде времена. Проводили су калуђери вријеме своје у посту и молитви, размишљајући о вјечном спасењу, а о течењу земаљских добара за себе или своју кућу не само што нијесу мислили, него о томе нијесу ни смјели да помисле већ према темељном завјету својем о свагдашњем потпуном сиромаштву. Али ово трајало је само дотле, док је први занос за калуђерским животом још свјеж био, и већ у првој поли V вијека ми налазимо то друкчије, и читамо не само о имовини калуђера и манастира, него и о богатству манастира. Калуђери и манастири управљали су се самостално и нијесу никакве старије власти над собом признавали. Ово је дало повода

³⁷ Cod. I. 3. 35.

³⁸ Cod. I. 2. 19. 22. 23. Cf. I. 2. 46. § 3. 9. Nov. 7. cap. 1. 2. Nov. 54. cap. 2. Nov. 111. cap. 1. Nov. 120. cap. 1. Nov. 131. cap. 10.

разним неуредностима, те се четврти васељенски сабор (451. г.) нашао побуđen односним својим канонима стати томе на пут и подвргнути све манастире епископској власти, одредивши што је требало и о манастирима и о калуђерима, да би ред владао. Између другога сабор је овај 24. својим канonom издао одредбу и о манастирској имовини и о карактеру те имовине. Канон овај издан је био на позив цара Марцијана, који је жељео да манастирска имовина и управа том имовином буде канонски уређена, а о чему су већ у грчко-римском законодавству постојали поједини законски прописи, од којих ће ваљда први бити онај од децембра 434. цара Теодосија II и Валентијана II.³⁹ Неколико година касње цар Лав I и Антемије признали су манастир са његовом имовином за правне субјекте, подједнако као и мјесне цркве и разне добротворне заводе.⁴⁰ У Јустинијановом законодавству многобројне су наредбе о томе.⁴¹

4. Према сада наведеноме за правне субјекте у имовинским питањима и за самостална јуристичка лица призивали су се у грчко-римској царевини дотичне мјесне цркве (катедралне и парохијске), добротворни заводи, који су били под управом или надзором црквене власти, и на посљетку манастири. Течајем времена за таква јуристичка лица били су признани и поједини *учевни заводи*, у којима су се спремали кандидати за црквену службу. У питањима течења имовине сва ова јуристичка лица уживала су иста права као и свако друго физичко или јуристичко лице у држави. Уживање овог права није свагда једнако било, и подвргавало се измјенама. Ово је зависило од вишег или мањег расположења, што су имали према цркви поједини цареви и од црквено-политичких односа, који су се често, особито на Западу, мијењали, а тако исто и од бољег или лошијег стања, у којем су се налазиле у једно или друго вријеме државне финансије. Услијед овога имовинска права цркве бивала су у неко вријеме шира, у друго пак подвргавала су се ограничењима и бивала су мања. У осталом ове измјене нијесу ушливисале на основне државне законе, по којима се црква сма-

³⁹ Theodos. V. 2. lex un.

⁴⁰ Cod. I. 3. 33.

⁴¹ Cf. Cod. I. 2. 22. Nov. 7. Nov. 76. Nov. 120. Nov. 123.

трала законитим имањиком онога, што би стекла на законити начин.

5. Течење имовине по римском праву могло је бити или уговором међу живима, *actus inter vivos*, или на случај смрти, *mortis causa*. И један и други начин примјењен је био и цркви за течење имовине. Осим тога цркви су призната била у томе и нека права, која су била изван поменуте двије врсте течења, а која су условљена била привилегованим положајем њеним у држави упоредо са другим религиозним друштвима; и онег друга права, која су скопчана била са уздржањем њеним материјалним и са одржањем њене дисциплине.

6. Између уговора о течењу имовине један од главнијих за цркву био је даривање, *donatio*, којим су неке ствари уступале се цркви без накнаде и неопозивно. По римском праву да би *donatio* имала правни значај морали су при томе бити очувани извјесни законом прописани услови. Уступање ствари морало је бити без сваке накнаде, и својеволјно умаљење имовине дариваоца. Није дакле смјело бити код дариваоца никакве принуде, него је он то морао да чини по својој слободној вољи. *Propter nullam aliam causam quam ut liberalitatem et munificentiam exerceat*, наређује односни закон о даровима;⁴² и према томе не може бити ријечи о дару, кад је неко на то принуђен био: *donari videtur quod nullo jure cogente conceditur*.⁴³ Први дакле услов за даривање била је слободна дарежљивост дариваоца, *liberalitas*. Ову дарежљивост насрам цркве цар Јустинијан у велике хвали и узноси, не само то него препоручује да она буде чим већа и чак безгранична. У једној новели он посебно говори о даривању црквама, и истиче да *optima mensura est donatarum eis (ecclesiis) rerum immensitas*.⁴⁴

Али овом дарежљивошћу народа својој цркви почело се било већ у прва времена злоупотребљавати, и појединим епископима и разним другим члановима клира учинило се да та дарежљивост треба да буде још већом, него што је она у ствари била. За сваку и најмању духовну службу што би

⁴² Dig. XXXIX. 5. 1.

⁴³ Dig. L. 17. 32.

⁴⁴ Nov. 7. cap. 2. § 1.

један свештеник учинио једном или другом свјетовњаку, за сваку најмању погрјешку у ријечи или поступању свјетовњака према свештенику или према одредбама његовим, пријетило се таквом свјетовњаку црквеним епитимијама или чак и одлучењем, и казивало му се, да се може тога ослободити, само ако учини дар цркви. Бојећи се епитимије и одлучења побожни људи слушали су у томе епископе и друге клирике, и често са великим својим материјалним жртвама уступали су црквама и такве ствари, које су њима лично и поредници им потребне биле за живљење. Да се оваквој ружној трговини светињама стане на пут цареви Лав I и Антемије наћоше се привуђени издати 470. године једну конституцију, у којој наређују да то мора престати, ма каквим да је то обичајем уведено, и дотични који то учини мора бити одлучен и свргнут и платити уз то новчану глобу: „Non oportet episcopos aut clericos cogere quosdam ad fructus offerendos, aut angarias dandas, aut alio modo vexare, aut excommunicare, aut anathematizare, quamvis usus ita obtinuit. Transgressor cadit ab ecclesia et ab administratione ipsius et dat decem Hbras“. Конституцију ову тих царева усвојио је цар Јустинијан и укину је у свој Кодекс.⁴⁵

Други услов за закониту *donatio* био је воља и намјера дотичнога лица, *animus donandi*, да без накнаде уступи другоме неке ствари. Ова намјера даривања не смије бити једностраном, наиме да њу има само даривалац, него мора да је и обдареник, да таквим постане, споразуман са намјером дариваоца и да дакле изјави да прима ствари које му се даривају, јер *donatio* је уговор.⁴⁶

Donatio обично бива тако, што дотичне ствари уступају се одмах ономе, којему бивају дароване, и наступна одмах *jus in re*. Али може *donatio* бити и *обећањем* кад неко *animus donandi* обвезе се на нешто. Ово се зове обећање дара, и то обећање по себи, ако је формално учињено, саставља сами дар, јер извршење дара није више дар, пошто то извршење може бити и изнуђено. Форма за овакво обећање је *стипулација*, изјава усмена (*verbis*) пред поузданим лицима.⁴⁷ Ово

⁴⁵ Cod. I. 3, 39. § 1 et 2.

⁴⁶ Dig. XXXIX. 5, 19. § 2: non potest liberalitas nolenti adquiri.

⁴⁷ Instit. III, 16: de verborum obligationibus. Cod. VIII, 38: de contrahenda et committenda stipulatione.

обећање дара, које се у почетку употребљавало само између родитеља и дјце, Јустинијан је објавио да може прилагати се и свима другим физичким и јуристичким лицима, и досљедно цркви, манастирима и добротворним заводима.⁴⁸

Да би *donationes* прве врсте имале правни значај морале су бити учињене формалним уговором и писменом исправом, којом се дотична ствар предавала у својину обдареника са правом да он мора бити законом заштићен у уживању предане му на дар ствари. На овај начин постојала је *donatio perfecta*, иначе она је била *imperfecta*.⁴⁹ О форми овог уговора различити су законски прописи постојали у старијем римском праву према томе колико је у солидима (*solidis*) дар износио. Јустинијан је то упростио, наредивши конституцијом 529. године, да свака врста даривања може бити обављена ма којим било од начина, којим се ствари отуђују, без особите судске исправе, дакле без потребе да сами дар буде писменуран и у званичне судске списе уведен. Ово је важило за сваки дар, који није превршавао суму од 500 солида; а ако је ову суму превршавао дар, тада се већ захтијевала формална судска исправа. Одредба ова Јустинијанова приложена је била изричито цркви и добротворним заводима. Сам пак цар задржао је себи у томе потпуну слободу да дарива цркви колико хоће.⁵⁰

7. Даривања ова, која смо сада споменули, спадају у уговоре *inter vivos*. Али у римском праву била је и *mortis causa donatio*, то јест, дар условљен смрћу дариваоца.⁵¹ Пошто овакво даривање не потиче из наследства, то оно и није испорука или легат. Састоји се у томе, што се дар предаје обдаренику послје смрти дариваоца.⁵² Оваква даривања нијесу у осталом сматрала се апсолутнима, као она *inter vivos*, јер дотични који је намијенио дар послје своје смрти, могао је слободно то за живота да сваки час опозове.⁵³ Неодређеност у оваквим даривањима побудила је Јустинијана да их

⁴⁸ Cod. VIII. 54, 35. § 5.

⁴⁹ Cod. VIII. 55, 2.

⁵⁰ Cod. I. 2, 19: excepta imperiali donatione. Jb. VIII. 34, pr: exceptis donationibus imperialibus. Cf. Nov. 131. cap. 9. 12.

⁵¹ Dig. XXXIX. 6, 31: de mortis causa donationibus et capionibus.

⁵² Dig. XXXIX. 6, 32. 35. § 2.

⁵³ Dig. XXXIX. 6, 16.

стави у категорију испорука, прописавши форму кодицила уз позивање пет свједока.⁵⁴ О овим испорукама или легатима на корист цркве спомињемо даље под 20. бројем ове главе.

8. Друга врста течења имовине црквене бива одржајем, *usucapio*, који се састоји у получењу некога права на основу законског посједа (државине).⁵⁵ Услови су за одржај у римском праву главна три: *tempus continuum, justa causa* (*justus titulus*) *et bona fides*. Први је услов вријеме, којим се имаонику, који се брине о својој имовини, даје могућност да уклони опасност која му пријети да изгуби своју имовину тијем, што ће прије него истече одређено вријеме истакнути своје право својине на неку ствар. Трајање тога времена различито је било у почетку, док Јустинијановим законодавством није оно било утврђено за покретне ствари на три године, а за непокретне тридесет или четрдесет година.⁵⁶ Други је услов да је посједовање ствари имало законити почетак, без чега ма колико да је времена прошло од како дотично лице ту ствар посједује, одржај не може никако важити.⁵⁷ На посљетку трећи је услов увјерење да никакве сметње није постојало за држање ствари у својем посједу.⁵⁸ Без ова два посљедња услова давност посједа, ма колика да је била, није давала права на законити одржај, и звала се *improba* или *lucrative usucapio*.⁵⁹

Ове одредбе римскога права о одржају важиле су и за цркву до времена цара Јустинијана. Услови о *justus titulus* и *bona fides* остали су нетакнути, али у погледу трајања времена цар је овај у погледу црквене имовине прописао за застарјелост, *praescriptio*, дуље вријеме од онога, које је по опћем праву тада постојало. У конституцији 530. године Јустинијан прописује, да ако црква, или који добротворни завод, који је под управом цркве, има право на какво наследиство или легат, или је била дарована или продана каквом покретнина или непокретнина, или је што било испоручено или

⁵⁴ Cod. VIII. 57, 4.

⁵⁵ Dig. XLII. 3, 3: *Usucapio est adjectio domini per continuationem possessionis temporis lege definiti.*

⁵⁶ Cod. VII. 39, 8, § 1.

⁵⁷ Dig. XLII. 9, 13. Cod. VII. 29, 4.

⁵⁸ Dig. XLII. 3, 43; 4, 2 § 13.

⁵⁹ Gal Institut. II. § 60.

даровано за ослобођење робова, то право цркве и дотичних завода на виндикацију тога може престати тек после 100 година. Тужба за повратак може бити подигнута од стране цркве не само противу првог имаоника, него и противу наслединика.⁶⁰ После Јустинијан је ово преиначио, и одредио и за цркву и за добротворне заводе прескрипцију од 40 година.⁶¹

9. Други поједини начини течења црквене имовине уговорима, стоје у свези са учењем о управи и о отуђењу црквене имовине, те ће о томе бити споменуто у даљим главама ове радње.

У ову врсту течења црквене имовине (*inter vivos*) спадају и они закони грчко-римских царева, који су ван области закона о уговорима, а којих је сврха умножење црквене имовине.

Овамо спадају на првом мјесту дарови црквама или црквеним заводима, које су дарове чинили или имали да чине лица, која су примала рукоположење. Исто као што је било са даровима, које су вијерни чинили добровољно црквама, а које су дарове почели послје неки епископи и виши клирици изнуђавати од вијерних под разним изговорима, протављаво хришћанском моралу и црквеној дисциплини, тако су неки епископи изнуђивали дарове за себе од лица, која су имала бити рукоположена или су имала да какво мјесто службе у црквеној управи добију. Од овога је постало оно страшно зло, које је толико каљало име свештеничко и које је подкопавало углед и достојанство саме цркве, а које се звало симонија.⁶² Противу овога зла грчко-римско законодавство устајало је свом силом, исто као што је оно устајало и против изнуђених дарова цркви, о чему смо прије споменули.⁶³ Цар Јустинијан, који је такође издао 541. године једну новелу противу симоније, забрањујући да дотични клирици ништа дају епископу или другом лицу за своје рукоположење, у истој новели допушта да може свако даривати цркву прије

⁶⁰ Cod. I. 2, 23. Cl. VI. 43, 1. Nov. 9.

⁶¹ Nov. 131. cap. 6. Cl. Nov. 111. cap. 1.

⁶² Vide Constitut. Leonis et Anthemii a. 469. Cod. I. 3, 31. Nov. 6. c. 1. §. 9. Nov. 56. c. 1. Nov. 123. c. 16. Nov. 137. cap. 2. Cl. Thomassin, op. cit. III. 1, 49.

⁶³ Види под бр. 6. ове главе бил. 45.

или посліје рукоположења, али да то мора бити по доброј вољи и без сваке принуде: „Si quis clericus cujuscumque gradus, sive gubernator cujuscumque venerabilis domus, aut ante ordinationem commissam sibi cujuscumque gubernationis aut sollicitudinis, aut postea, aliquid voluerit suarum rerum offerre ecclesiae in qua ordinatur, aut loco cujus gubernationem aut sollicitudinem suscepit: non solum non prohibemus hoc fieri, sed etiam magis invitamus eos talia pro salute animae suae facere. Nos enim illa solum dari prohibemus quae propriis personis quibusdam praebentur non ea quae sanctis ecclesiis aut aliis venerabilibus locis offeruntur“.⁶⁴ Ово исто одређује Јустинијан, и кад који епископ хоће да дарива своју цркву прије или посліје посвећења, и то он похваљује: „id etiam omni laude dignum judicamus, quoniam hoc non est emptio sed oblatio“.⁶⁵

10. Множења црквене имовине тичу се и закони, на основу којих се из државних прихода издавала цркви помоћ у новцу или у натуралијама. За цара Константина пише Евсевје у својој црквеној историји, да је наредно био да се картагенској цркви издаје повчана помоћ, која је доста велика била (ter mille folles);⁶⁶ а Созомен опет каже у својој црквеној историји, да је исти цар законом установио (lege sancit), да се из годишњих државних пореза има издавати помоћ црквама и свештенству у свакоме мјесту.⁶⁷ Цареви Валентинијан III и Марцијан конституцијом једном 454. године, потврђујући све повластице, које су цркви дотле биле дароване, наређују, да се из државне благајнице има издавати цркви као и прије односна повчана помоћ, те потврђујући односни закон цара Јовијана, по којем закону цркви се је издавала из државне благајнице одређена повчана помоћ, која јој је одузета била царем Јулијаном апостатом,⁶⁸ наређују да „salaria quae sacrosanctis ecclesiis in diversis specibus de publico hactenus ministrata sunt, jubemus nunc quoque incon-

⁶⁴ Nov. 123, esp. 16: ut ordinationes gratis fiant.

⁶⁵ Nov. 123, cap. 3.

⁶⁶ Hist. eccl. X, 6.

⁶⁷ Hist. eccl. I, 8.

⁶⁸ Види описку Готофреда на 12. конст. 2 тит. I. књиге Јустинијанова Кодекса у поменутом његовом издању овога Кодекса. II. col. 13. adnot. o.

cussa et a nullo prorsus imminuta praestari: liberalitatisque huic promptissimae perpetuam tribuimus firmitatem“.⁶⁹ Цар Јустинијан примио је ову конституцију у свој Кодекс, која је морала у напријед важити као опћи закон за сву царевину. Да је и кроз даље вијекове важило ово у византијској царевини, свједоче двије царске новеле из XI вијека, једна између 1057. и 1059. године цара Исаака Комнина, и друга од 1086. цара Алексија Комнина.⁷⁰

11. Течењу и множењу црквене имовине много су допринијели разни закони грчко-римских царева о паганима и јеретичима. У почетку V вијека паганizam и јерес означени су били као publicum crimen, и за такав crimen налагале су се новчане казне и конфискација имовине на лица, која би га учинила, и то на првом мјесту у корист државне благајнице, а затијем и цркве.⁷¹ Од првих дана кад је хришћанство објављено било државном религијом, многа су добра појединих паганских храмова у разним мјестима царевине прелазила у својину хришћанских црква и црквених добротворних завода. Ово је затијем и државним законом објављено било. Цареви Хонорије и Теодосије II у својој конституцији од августа 415. године својињу, да су дотле многи закони (multiplices constituti) издани били, по којима су добра паганских храмова имала да пријеђу хришћанским црквама, и са своје стране одређују да то мора остати у царевини на цувој слави.⁷² Ово су двадесет година посліје поновили и потврдили исти Теодосије II са Валентинијаном III нарочитом конституцијом: „Omnibus sceleratae mentis paganae execrandis hostiarum immolationibus damnandisque sacrificiis ceterisque antiquiorum sanctionum auctoritate prohibitis interdici-mus cunctaque eorum fana templa delubra, si qua etiam nunc restant integra, praecepto magistratum destrui conlocationeque venerandae christianae religionis signi expiari praecipimus, sci-

⁶⁹ Cod. I, 2, 12, §. 2.

⁷⁰ C. E. Zachariae a Lingenthal, Novellae constitutiones imperatorum post Justinianum (Lipsiae, 1857) pag. 329, 365.

⁷¹ У конституцији 428. године цара Теодосија II и Валентинијана III наређана су свд, који су се тада сматрали нејерни и неправославни, а чије се ијероисповједство сматрало publicum crimen Cod. I, 5, 5. Испореди мал не сав S. титул прве књиге Јустинијанова Кодекса.

⁷² Theodos. XVI, 10, 20.

entibus universis, si quem huic legi apud competentem iudicem idoneis probationibus inclusisse constiterit, cum morte esse multandum".⁷³

Слично овоме било је и са религиозним добрима разних јеретика. Постојао је још од 377. године закон један, да сва имовина анабаптиста имала је пријећи православним црквама.⁷⁴ А из првих година V вијека неколико је оваквих закона, по којима су имали пријећи дотичним мјесним православним црквама сва она добра, која су припадала разним јересима и сектама, а од којих је добара већи дио прије припадао православним црквама, и од њих су нека добра одузели били једни или други јеретници и сектанти.⁷⁵

12. На посљетку извором за множење црквене имовине биле су разне новчане казне, које су се налагле дотичним лицима, особито јеретцима за поврјеле црквених прописана о вјери, моралу и дисциплини црквеној. Јустинијаново законодавство приказује у овоме богату грађу. Четири новеле Јустинијанове тичу се овога питања. У 42. новели 536. године спомиње јеретике монофизите, и док изриче осуду противу њих и да им се све имање конфискује, одређује у исто вријеме, да се имају конфисковати куће и земље оних православних лица, која су дала склониште дотичним прогнаним јеретцима, и те куће и земље морају бити предане црквама православних.⁷⁶ У фебруару 541. године издао је Јустинијан једну опширну новелу, у којој је ријеч и о јеретцима, и ту се одређује, да ако какви православни свјетовњаци буду ма којим начином штитили и бранили јеретике, имање тих свјетовњака мора бити конфисковано у корист државне благајнице, а ако то учини неко, који припада клиру, имање таквога мора му бити одузето и уступљено цркви; а у 3 глави исте новеле, гдје говори о томе, quae sunt justae exheredationis causae, одређује, да се немају узимати у обзир дјеца и родбина јеретика при насљедствима и легатима, и да све имање таквих, ако су клиру припадали, мора пријећи у својину цркве онога мјеста, гдје су та лица боравила; а ако

⁷³ Theodos. XVI, 10, 25.

⁷⁴ Theodos. XVI, 6, 2.

⁷⁵ Theodos. XVI, 5, 43, 52, 54.

⁷⁶ Nov. 42, cap. 3, §. 2.

нијесу припадали клиру, да имање им мора бити предано у својину државне благајнице, и да ово мора важити, ако су дотични умрли и без завјештаја.⁷⁷

Најопширније пак говори повела истога цара од маја 541. о разним новчаним казнама у корист цркве.⁷⁸ У 1. глави те новеле одређује се, сходно пређашњој конституцији Јустинијановој 528. године,⁷⁹ да ако који митрополит допусти да неко постане епископом, противно односним законским прописима о постављању епископа, мора такав митрополит бити одлучен за годину дана, и све имање његово, ма када да га је стекао, мора пријећи у својину оне цркве, у којој је био старјешина.⁸⁰ У 6. глави исте новеле Јустинијан одређује, да ако се који епископ буде бавио свјетовним пословима, особито који спадају у област цивилнога права, запуштајући интересе своје цркве, такав епископ мора бити лишен свога имања, које је прије или послје посвећења свога стекао, и све то мора пријећи у својину дотичне цркве. Исто ово одређује цар и за црквене економе и уопће за чланове клира, који злоупотребљају својим положајем на штету црквене имовине. У 16. глави ове исте новеле: ut ordinationes gratis fiant, гдје је ријеч о слободном даривању цркве, кад се неко рукополаже, а о чему смо већ споменули, одређује цар да ако ко митом добије какву службу у управи црквеној, мора, ако је члан клира исплатити цркви или црквеном заводу онолико, колико је мито износило, а ако је то био свјетовњак, да мора двоструко тога издати; а у 8. глави: ne propter quamlibet causam episcopus ad secularem iudicem tradatur, цар наређује, да чиновник који силом привеле епископа пред свјетски суд, мора у корист цркве епископске платити viginti librarum auri, и осим тога подвргава се singuli privationi. Још двије Јустинијанове новеле има, једна од 537. и друга 545. године, у којима се одређује, да у корист дотичне цркве мора платити односно износ овај свештеник, који без знања

⁷⁷ Nov. 115, cap. 3: Quae sunt justae exheredationis liberorum causae. §. 14. Cf. Nov. 118, cap. 6: de vi et potestate hujus constitutionis (de haereditibus ab intestato venientibus) in personis et rebus.

⁷⁸ Nov. 123: de sanctissimis episcopis et Deo amabilibus et reverentissimis clericis et monachis.

⁷⁹ Cod. I, 3, 42.

⁸⁰ Nov. 123, cap. 1, §. 2.

надлежног епископа усуди се служити у каквој згради, која није била од епископа благословена.⁸¹ И све ове и друге сличне законске одредбе допринашале су, да се доста могла множити црквена имовина.

13. Колико се пак овај цар старао о црквеној имовини, показује још и његова новела од 538. године на адресу цариградског патријарха Мине о зидању нових цркава. Бивало је, да су неки изјављивали намјеру да озидaju цркву и озидали би је, али нијесу ту цркву снабдијевали са потребним приходима да би се она могла уздржавати, тако да је послије требало да се односни трошкови за то подмирују из оне епархијске имовине. Да би се ово предупредило, и да не би она црквена имовина штетовала Јустинијан поменутом новелом наређује, да ко намјерава саградити нову цркву, тај мора претходно да пред надлежним епископом то изјави и уједно да положи потребиту суму, или судбеним уговором да зајамчи, да ће цркву довршити и да ће тој цркви обезбједити за свагда из односнога капитала, што ће положити, приходе за уздржавање зграде, за правилно вршење богослужења и за издржавање свештеника; не може ли све то дотични да учини, тада му не треба допустити да нову цркву гради, него ако жели, може своју побожну намјеру извршити тијем, ако дарује какву сиромашну стару цркву и помогне, да се оправи и обнови.⁸²

14. Други начин течења црквене имовине то је на случај смрти дотичних лица, *actus mortis causa*. Овамо снада на првome мјесту право цркве да може наслједити нешто по завјештају, *testamenti factio passiva*. Ово право цркви и црквеним заводима признато је било царем Константином конституцијом 321. године, о којој смо већ споменули.⁸³ Свак без разлике, ко је имао по законима право да чини завјештај (тестамент, *testamentum*), могао је у својем завјештају на случај смрти уступити цркви своју имовину или одређени ње дио. Под црквом, која се у реченој конституцији спомиње, треба разумијевати цркву православну, а посебно, као што је то цар Јустинијан у својој конституцији од октобра

⁸¹ Nov. 58. et Nov. 131.

⁸² Nov. 67. cap. 2.

⁸³ Види стр. 19. била. 23.

530. разјаснио,⁸⁴ треба разумијевати катедралне и парохијске цркве, црквене (добротворне) заводе и манастире, који су под управом православне црквене власти. Искључене су од овога богомоље и остало, што припада јеретницима и схизматичима, који сви немају по закону право да што добивају у наслједство завјештајем.⁸⁵ Ова одредба цара Јустинијана саставила је за сва даља времена основ за цркву да може, као и свако друго јуристичко лице, добивати наслједством имовину. Услијед оне наклоности народá православне вјере, како у старија времена тако исто и данас, да у својим завјештајима остављају знатне своте на корист цркве и на разне побожне сврхе, црква је постајала имаоником великих добара, те је дакле имала могућност, колико да сама подмирује све потребе свога богослужења и својих служитеља, толико исто и да задовољава потребама многих сиромаша, немоћних, удовица, сирочади и т. д. Овијем је црква олакшавала држави старање о свему томе, те је с тога држава увијек признавала цркви право њено на течење имовине по завјештајима, сматрајући да тијем потпомаже оне друштвено благостање и да ради у интересу самог државнога добра. Нека ограничења у томе, која су се показала код првих наслједника Константинових, нијесу се непосредно тичала цркве, него њених служитеља, и та ограничења изазвана су била тежњом државне власти, управо да очува црквену имовину и да се на рачун њезин не обогаћавају они, који на то нијесу имали права.

15. Поједини епископи и други виши чланови клира већ у половини IV вијека почели су били идентификовати себе са црквом и сматрати црквену имовину као своју имовину, те почели том имовином злоупотребљавати на своју корист. А да би им та корист још виша и сигурнија била, они су наговарали богате хришћане, особито богате удове матроне, да умјесто да своје имање цркви завјештају, да то учине на њих лично, који ће се молити за спасење њихове душе. И у томе су ти и такви епископи и други чланови клира усцје-

⁸⁴ Види под бројем 1. ове главе била. 31.

⁸⁵ Ово је одређено било још царем Константином конституцијом од септембра 326. године, по којој „haereticos atque schismaticos non solum ab his privilegiis alienos esse volumus, sed etiam diversis modis restringi et subijci“. Theodos. XVI. 5. 1. 2.

вали, не само на штету цркве, него и на штету законитих nasljednika dotičnih osoba, koje bi testamentarno ostavljali sve tim episkopima i sveštenim licima. Ovo se osobito događalo u Rimu i u glavnim mjestima Zapada; a u tome nije zaostajao ni Цариград и друга мјеста на Истоку. Појмљиво је колико је морала од тога штетовати имовина цркве, не говорећи о саблазни, која се тијем изазивала, и о томе колико је од тога падао сами углед цркве. Ово је побудило цара Валентинијана I да заједно са Валентом и Грацијаном ограничи оне повластице, које су дотле постојале за течење црквене имовине, уопће, и имовине клира напосе. Цар овај конституцијом од јула 370. наређује: „Ecclesiastici aut ex ecclesiasticis vel qui continentium se volunt nomine nuncupari, viduarum ac pupillarum domos non adeant, sed publicis exterminentur judiciis, si posthac eos adfines earum vel propinqui putaverint deferendos. Censemus etiam, ut memorati nihil de ejus mulieris, cui se privatim sub praetextu religionis adjunxerint, liberalitate quaecumque vel extremo judicio possint adipisci et omne in tantum inefficax sit, quod alicui horum ab his fuerit derelictum, ut nec per subjectam personam valeant aliquid vel donatione vel testamento percipere. Quin etiam, si forte post admonitionem legis nostrae aliquid isdem eae feminae vel donatione vel extremo judicio putaverint relinquendum, id fiscus usurpet“.⁸⁶ Као што се види закон је овај много одлучан, а по оштрим ријечима, којима спомиње начин, како су привољевали dotични ecclesiastici удовице и дјевојке, без родитеља, да им завјештајем или донацијом уступе имања, може се већ судити, колико је код тих ecclesiastici извраћен био појам о цркви и њеном задатку у свијету. Учитељ цркве Јероним, кад је дознао за овај закон Валентинијанов, пожалио је не ради одузетих повластица, него ради тога, што је свештенство својим поступањем довело до тога, да се морао издати такав закон: nec de lege conqueror, sed doleo cur meruerimus hanc legem“.⁸⁷

⁸⁶ Theodos. XVI. 2. 20.

⁸⁷ Ep. 52 ad Nepotianum. У писму својем Евстохију (ep. 22. §. 28) Јероним описује подвизаваоца свештенства, коју је видео у Риму, гдје разни чланови клира лете од куће до куће богатих матрона, и ту главног им је ствар да привлакују тих матронама икако им само оне могу душу спасти,

Валентинијанова споменути конституција говори само о ecclesiastici и о уздржницима, који су под изговором побожности — sub praetextu religionis — увлачили се у куће богатих удовица и дјевојака, које нијесу имали родитеља. У децембру 372. наређује исти цар: „Forma praecedentis consulti etiam circa episcoporum virginumque personas et circa alias, quarum statuto praecedenti facta complexio est, valeat et porrigatur“.⁸⁸ Исто дакле оно, што је одређено било првом Валентинијановом конституцијом, морало је важити и за епископе, који су, као што се види, чинили исто, што и они ecclesiastici et continentes.

Изгледа, да је постојао и после издања поменутих закона онај исти узрок, који је изазвао те законе, јер 21. јула 390. сретамо нову конституцију цара Валентинијана, Теодосија и Аркадија, којом се одузимаће цркви право, да може прибављати непокретна добра по завјештају, посебно од дјакониса, него да сва добра њихова морају пријети у насљедство или дјете им, или родбине, а кад ових не би било, држави.⁸⁹ Непосредни повод овој конституцији, исто као и оној од 372. године, било је велико богатство и раскоштво, у којем је живио клир у главним градовима монархије, а особито епископи у Цариграду и у Риму. Двије ауторитативне свјedoце из онога доба најбоље расветљују ово. Аммијан Марцелин, римски историк, Тацитов континуатор, описује 390. године раскошно стање римских епископа свога доба, богата њихова одијела и трпезе њихове, које у ничему не уступају царским трпезама, па онама, како се не треба нимало чудити, што се dotични служе свим могућим средствима, да би добили римску епископију, „cum id adepti futuri sint ita securi, ut ditentur oblationibus matronarum, procedantque vehiculis insidentes, circumspicte vestiti, epulantes curantes profusas, adeo ut eorum convivia regales superent mensas“.⁹⁰

и да зато треба да их даривају: „si pulvillum viderit, si mantile elegans, si aliquid domesticae suppellectilis, laudat, miratur, attrahat, et se his indigere conquerens, non tam impetrat quam extorquet, quia singulae motuant, veredarium urbis offendere“.

⁸⁸ Theodos. XVI. 2. 22.

⁸⁹ Theodos. XVI. 2. 27. 28.

⁹⁰ Ammianus Marcellinus, Rerum gestarum libri XXXI lib. 27. cap. 3 (Ed. Lipsiae, 1808). Док овако Аммијан описује римски епископски двор, у

Слично овоме Григорије Назијанзин приказује клир и епископа у Цариграду околу 381. године, гдје се у одијелима, на трпезама и у пратњама настоји само о томе, да у сјају и богатству црквени виши достојанственици не застану иза државних највиших достојанственика.⁹¹

16. Поменути законска ограничења о прибављању имовине од страве клира остала су на снази и даље са неким само измјенама, према приликама времена и према вишем или мањем утицају, што су у једно или друго доба имали дотични старији епископи, посебно главних градова у царевини, на државно законодавство. Али о прибављању имовине цркви, иста су ограничења новим законима била обустављена, и повраћено цркви у томе пређашње право и повластице. Изазвана је била ова обустава дотадашњих закона, прво, што је каноњима већ утврђено било, да се не смјеје мијешати црквена имовина са имовином клира, и дакле нити је могло нити смјело бити злоупотребе са црквеном имовином у личну корист клира,⁹² друго с тога, што је много епископа било, који су на широко развили били институцију добротворних завода црквених, и тијем колико се помагало сиромашном дијелу народа, толико се и држави олакшавало старање о том народу,⁹³ треће пак, што су неправославни давали рђав примјер у томе, и црквена добра употребљавали само на сек-

сто вријеме он опет одаје највећу похвалу разним провинцијалним епископима на Западу, који су се одликовали штедњом и умјереним животом, и искључиво старање своје посвећивали сиромасима.

⁹¹ *Supremum vale coram centum quinquaginta episcopos. Orat. XLII.* (Ed. Migne). А ово *supremum vale* било је изазвано управо тијем, што Григорије није могао да се прилагоди луксурном животу цариградског клира. Исто ово било је узроком и свих оних перципатности, које је морао мало времена последије Назијанзина, да у Цариграду испита и велики Златоуст. — Постојало је старо црквено правило, да у кући својој треба да се епископ задовољава простим намјештајем и да му трпеза буде скромна („*Ut episcopus vitem stipendium et mensam ac victum pauperum habeat*“; *Statuta eccl. antiq. c. 15*), али зар су на то правило позвали сви епископи у старани, и зар паде на то и сви епископи данас?

⁹² Види о овоме у мојем издању: *Правила с тумачењима* (Нови Сад, 1895) I књ. стр. 101—103, 105—106 et passim.

⁹³ На прим. Василије велики, као што о томе читамо у његовом (94.) писму 372. године (Ed. Migne). А испороди надробну бесједу Григорија Назијанзина Василију великом (Orat. XLIII quaed. edit.).

танске сврхе и немир тијем стварали у друштву. Ово све морало је код државног законодавства изазвати поменути измјену у својим наредбама у послу прибављања црквене имовине. И измјена ова била је изведена царем Марцијаном, који конституцијом 455. године даје право и оним лицима, која су на служби цркве, а којима је поменутом конституцијом 390. године то забрањено било, да могу слободно да своје имање завјештају цркви,⁹⁴ тиме је укинута била она одредба о томе цара Валентинијана, Теодосија и Аркадија. Ова Марцијанова конституција усвојена је била и царем Јустинијаном, који је исту унио у свој Кодекс, и тијем јој призвао оннеобвезни значај у држави.

17. Овај исти цар издао је и сам двије конституције у погледу завјештаја на побожне сврхе. Прва је од новембра 530. године *de relicto ad pias causas*, у којој објављује како се има поступати у случајевима кад тестаментарни наследници оклијевају извршити посљедњу вољу дотичнога тестатора у корист побожних сврха. Наређује наиме да се надлежни епископ мора одмах заузети за извршење односне посљедње воље, и да она мора извршена бити кроз три године, ако се тиче градње какве цркве, а кроз једну годину, ако се тиче болнице или сличног завода; покаже ли се у оваквим стварима епископ неодлучан, тада о извршењу прописана има да се стара надлежни митрополит. Ако се тестаментарни наследници опиру извршити одлуку суда у оваквим пословима, тада морају бити принуђени да плате двоструко од онога што је тестатор одредио.⁹⁵

Друга Јустинијанова конституција тиче се питања, кад неко није у свом завјештају споменуо изрично, коме оставља своју имовину, дакле кад је *incerta persona* односно тестаментарни наследник. У старом римском праву постојао је закон да *haeres institui, nisi ut certe demonstratur, nemo potest*,⁹⁶ и према томе *incertae personae* нијесу се могле поставити за наследнике. Овај стари закон укинули су најприје цареви Валентинијан III и Марцијан конституцијом од априла 455. године, кад су се под *incertae personae* разумијевали

⁹⁴ Cod. I, 2, 13.

⁹⁵ Cod. I, 3, 46.

⁹⁶ Dig. XXVIII, 5, 9, § 9.

сиромаси;⁹⁷ затијем цар Лав I конституцијом од августа 468. године, кад се типало ослобођења ратних заробљеника.⁹⁸ Јустинијан је у истом смислу издао своју једну конституцију, у којој одређује, да ако је у једном завјештају казано, да се имање оставља pro redemptione captivorum и да дакле ти исти заробљеници су насљедници, исто тако ако је казано да се сиромаси, pauperes, постављају за насљеднике, премда су и једни и други incertae personae, ипак такав завјештај мора пред законом важити, а дотична оставина, обзиром на pietatis intuitum, који Јустинијан у конституцији спомиње, прелази цркви, која ће се тада старати и о ослобођењу однесних заробљеника и о помоћи сиромасима: episcopus et oeconomus hereditatem suscipiant.⁹⁹

18. Осим testamenti factio passiva цркве, имала је право црква да наслеђује и по закону, ab intestato. У почетку, према одредбама римскога права о разним колегијама, којима је прелазило и без тестамена имање чланова тих колегија, ако нијесу имали законитих насљедника у родбини, прелазило је тако исто и цркви имање хришћана, који су умирали без насљедника. Евсевије Памфил приводи у животописцу цара Константина један Константинов закон de pietate in Deum et de christiana religione, управљени палестинској области, у којем закону цар наређује, да црква има право насљедити све имање оних хришћана, који умру без родбине (si nullus cognatus supersit), и да својина цркве над тим имањем мора остати непомична, јер тако је право (prout aequum est).¹⁰⁰

Ова Константинова одредба чувала се у византијској царевини кроз све даље вијекове, и сама држава водила је бригу о томе, да од неких бар лица, која умру без завјештаја, дио њиховог имања има пријећи цркви за покој њихове душе. Течајем времена ово је ослабило било, и у IX вијеку цар Лав Мудри издаје закон, по којем ратни заробљеници, кад умру, ако држава има да наслиједи заостало послје њих имање, трећи дио тога имања мора се предати цркви за покој душе њихове.¹⁰¹ Константин Порфирогенит падао је између

⁹⁷ Cod. I. 3, 24.

⁹⁸ Cod. I. 3, 28.

⁹⁹ Cod. I. 3, 49.

¹⁰⁰ Vita Constantini II, 36.

¹⁰¹ Zachariae, op. cit. p. 128.

945 и 959 године закон, да сви они, који умру без дјеце, трећи дио њихова имања мора се предати у својину цркве.¹⁰² У XIV вијеку Андроник II Палеолог законом 1306. године прописује да послје смрти мужа или жене, а није остало дјеце, један дио имања има да наслиједи супружник, који је остао у животу, други дио родитељи покојног супружника, а трећи црква.¹⁰³

19. Али редовно црква је имала право наслеђивати ab intestato од лица, која су била на служби цркве. Теодосије II са Валентинијаном III издали су у децембру 434 год. конституцију, у којој одређују да цркве и манастири имају право да наслиједи имовину „епископа“, презвитера, дјакона и осталих чланова клира, исто и калуђера и калуђерица, који умру без завјештаја, а немају родбине, којој би по закону припадало њихово насљедство.¹⁰⁴ Ова Теодосијева конституција ушла је и у Јустинијанов Кодекс,¹⁰⁵ али ту није споменут и епископ, као у Теодосијевом Кодексу, по свој прилици с тога, што мало времена прије него што ће бити објављен Јустинијанов Кодекс (repetitae praelectionis), сам Јустинијан издао је нарочиту своју конституцију о епископима.¹⁰⁶ Поменута Теодосијева конституција остала је на снази за све чланове клира од презвитера на ниже, и калуђерства; а за епископе имала је важити Јустинијанова конституција, која је послје остала на снази у православној цркви за сва даља времена, а која по Готофредовом издању гласи: „De his episcopis, qui nunc sunt, vel futuri sunt, sancimus, nullo modo habere eos facultatem testandi, vel donandi, vel per aliam quamcumque excogitationem alienandi quid de rebus suis, quas, postquam facti fuerint episcopi possederint et adquisierint, vel ex testamentis, vel donationibus, vel ex aliis quacumque causa: exceptis dun-

¹⁰² Јб., р. 276.

¹⁰³ Јб., р. 630. Ряди ипотоге прегледа привели смо овај Андроников закон, премда је он из доба послје падања Власамонове редакције Номоканона XIV наслова (Види стр. 14). Али да је важила у источној цркви одредба овога закона свједочи то, што је исти закон увесен на два мјеста у азбуку Синагму М. Властара 1335. године (At. Синагма VI, 326, 494).

¹⁰⁴ Theod. V. 3, 1.

¹⁰⁵ Cod. I. 3, 30: de bonis clericorum et monachorum.

¹⁰⁶ Constit. a. 528. Cod. I. 3, 42. § 2.

taxat his, quas ante episcopatum habuerint ex quacumque causa, vel quas post episcopatum a parentibus et thejis, hoc est, patruis vel avunculis, et a fratribus ad ipsos pervenerunt perventuraeque sunt. *Quaecumque enim post ordinationem ex quacumque causa, extra praefatas personas, ad ipsos pervenerunt, ea jubemus ad sanctissimam ecclesiam, cujus episcopatum tenuerint, pertinere, et ab ea vindicari et evinci, nulla alia persona potestatem habente, ex eo proprium quid auferre lucrum.* Quis enim dubitaverit, eos, qui ipsis proprias res relinquunt aut reliquerint, etsi in aliam personam transferunt aut translulerunt, non potius ipsum sacerdotium contemplantes, quam ejus personam et cogitantes, quia non solum ab ipsis relicta pie insument, sed et suas ipsorum res adjicient, id fecisse.“ Никакав дакле епископ, ни садашњи ни будући, не смеје у никаквом случају тестаментарно, или донацијом, или другим којим начином, другима уступати оно, што је добио послје него што је постао епископом, било да је то он добио или тестаментарно, или донацијом или другим којим начином; осим само онога, што је посједовао прије него што ће постати епископом, или што је наслиједио по закону од родбине своје; јер *све оно, што послје посвећења за епископа стече, све то мора пријети у својину односне епископске цркве.* Ову своју конституцију поновио је и потврдио Јустинијан новелом својом једном 541. године.¹⁰⁷

Да би се пак могло по закону расположити о имовини, која остане послје смрти дотичног епископа, установљено је било, да до судске одлуке о тој имовини, нико не смеје у њу дирати.¹⁰⁸ Течајем времена почели су бити и клирици, који су били при епископијама, исто и разни државни и виши и нижи чиновници, послје смрти епископа, присвајати себи ствари, које су састављале епископову имовину.

Противу ове злоупотребе издао је цар Јован II Комнен 1124. (или 1139) године закон један, којим подвргава повча-

¹⁰⁷ Nov. 131. cap. 13: ut de his quae post episcopatum adquisierint episcopi, testari non possunt. У словенској Крмици, која важи код православних Словена као *Corpus juris canonici*, пише о овоме питању: „Епископ једнак стјажет по поставленцији епископства, цркви јого приходна су, ни завјештавати о сих мождет“ (Гл. XLVIII. 24, 1. Изд. Москва, 1787. II, 126).

¹⁰⁸ Cod. I. 3, 42.

вој казни лица, која би се усудила дирати у ону имовину.¹⁰⁹ Насљедник Јованов Мануил Комнен законом 1151 (или 1166) године потврдио је ово, пријетећи особито државним чиновницима, који би се о тај закон огријешили.¹¹⁰

20. Сви до сада наведени начини течења или множења црквене имовине заостају иза испорука на побожне сврхе, *legata ad pias causas*. Кад ми говоримо о овим испорукама, као о црквеној имовини, ми ту не разумијевамо цркву, или тачније мјесне цркве (катедралне и парохијске) као правни субјект дотичне имовине, јер црква сама није овдје имаолик у правном смислу онога, што саставља те испоруке, него разумијевамо оно надзорно право, које цркви припада над истим испорукама и над управом њиховом, по којем праву црква може да предузима сходне законске мјере у случајевима, кад се та управа не врши правилно и према сврси испоручитеља (завјештаоца). У овоме смислу, као што смо прије споменули, заводи који постају од тих испорука зову се заводима или институтима црквенима.

За испоруке на побожне сврхе важе они исти законски прописи, који и за испоруке уопће,¹¹¹ за додаток, да су прве уживале особите још повластице, које су им штедро дијелили грчко-римски царевн, а посебно цар Јустинијан I.

У Јустинијановим Институцијама одређује се, да испоруке *sacrosanctis ecclesiis vel aliis venerabilibus locis* морају бити исплаћене најдаље кроз шест мјесеци послје објављења њихова пред надлежном влашћу; а ако ово не буде учињено за то вријеме, у таквом случају цркви и односим заводима припада право на приходе и на интересе од свега што је било завјештано; ако се пак извршење испоруке на дуго повлачи, тако да се мора ради тога подићи тужба, тада је дотични дужан да испоруку двоструко исплати.¹¹² Исто тако двоструко мора бити исплаћена и она испорука, која је законито била установљена, а дотични неће да је призна.¹¹³ У истим Институцијама одређује се и то, да ако је једна испо-

¹⁰⁹ Zachariae, op. cit. p. 428.

¹¹⁰ Ibid. p. 457.

¹¹¹ Puchta, *Cursus der Institutionen*. § 321. (Ed. cit. III. 297—308).

¹¹² *Justit.* IV, 6: de actionibus, § 19.

¹¹³ Ibid. § 23.

рука на побожне сврхе подмирена била као недуговна исплата, не може се подмирено искати натраг (*quae si indebita solvantur, non repetuntur*).¹¹⁴

О испорукама *ad pias causas* после је пети цар неколико својих закона издао. Два прва, и то конституција 530. године¹¹⁵ и друга 531. године,¹¹⁶ потврђују све оне повластице, које су дотле постојале за овакве испоруке, и дају уз то епископима најопширнија права, да се строго свака испорука изврши и да за то употребљују и принудна средства, која закони допуштају. А најважнија је за ово питање Јустинијанова новела 541 године,¹¹⁷ у којој се у разним главама потврђује све оно, што је дотле постојало у корист оваквих испорука; а између осталог и једна конституција 467. године цара Лава I и Антемија, у којој се говори о испорукама на откупљивање ратних заробљеника, и да мора бити подвргнут казни, ко хоће да затаји такву испоруку, и да је дужан свак, који дозна за такву испоруку, да објави о томе одмах властима и надлежном епископу.¹¹⁸ У 12. глави поменуте новеле одређује врло важну повластицу, *ut in piis legatis cesset Falcidia*.¹¹⁹ На основу *lex Falcidia*, и каснијега римскога законодавства,¹²⁰ једна је испорука могла важити само тада, ако законитим наследицима остане неповријеђеним бар четврти дио све заоставштине, те према томе, ако је завјенталац друкчије наредно, наследник је имао право да од сваке испоруке одузме онолико, колико му треба да састави четврти дио заоставштине (*quarta Falcidia*). Од овога је Јустинијан објавио да су слободне испоруке *ad pias causas*. Још овдје имамо додати одредбу друге новеле Јустинијанове, по којој црква не смије примати испоруке, које неће од користи бити или које су оптерећене дуговима.¹²¹

¹¹⁴ Ibid III, 28, § 7 in fine.

¹¹⁵ Cod. I, 3, 46.

¹¹⁶ Cod. I, 3, 49.

¹¹⁷ Nov. 131: de ecclesiasticis titulis e privilegiis, aliisque capitalis.

¹¹⁸ Cod. I, 3, 28. Cf. Nov. 131. cap. 11.

¹¹⁹ *Lex Falcidia* задана је била од народнога трибуна Фалцидија за вријеме Аугуста, док је овај био још трибунар. Описна Готифреда у именованом задану Јустинијановог *Corpus juris civilis*. Vol. I. col. 63.

¹²⁰ Cf. *Justin.* II, 22: de lege Falcidia. Dig. XXXV, 2: ad legem Falcidiam. Cf. *Pauli Sentent.* lib. III. cap. 8.

¹²¹ Nov. 7. cap. 12.

Законски прописи ови о испорукама на побожне сврхе важили су после је за сва времена постојања византијске царевине. Исти ови прописи важили су од Јустинијанова доба у главном и за *donationes mortis causa*, о којима смо споменули под 7. бројем ове главе.

21. На завршетку ове главе да се осврнемо на олакшнице, које су грчко-римски цареви признавали цркви и добротворним заводима у погледу имовине. Олакшнице су ове биле час веће час мање, према стању државних финансија у једно или друго доба, и према вишем или мањем расположењу, што су поједини цареви имали наспрам цркве. У главном ове су се олакшнице састојале у томе, што су цркве и црквени заводи ослобођени били од плаћања држави редовних и ванредних пореза, на што су други обвезани били.¹²²

Од редовних пореза, *canonicae collationes*, цар Константин конституцијом 315. године ослободио је био црквену имовину, подједнако као и имовину царскога дома.¹²³ Кад се та имовина, по слободи цркве да је стиче, умножила била толико да је државна благајница почела била од тога осјетљиво тројети, тада је одузета била ова повластица цркви, и она је морала као и сваки други имаоник да плаћа држави редовне порезе.¹²⁴ Само појединим црквама ова повластица била је призната.¹²⁵

Али док је црква дужна била да на своју имовину плаћа редовни порез држави, била је иста имовина уопће ослобођена од ванредних пореза и терета, *extraordinariae collationes*, а особито од низих служаба, *munera sordida*, у корист државе; према се и ово у разна времена мијењало према потребама државним, те је морала црква да плаћа и неке од ових пореза држави.

Од ванредних пореза и од *munera sordida* ослободио је био цркву и њене служитеље нарочитим конституцијама цар Константин (год. 319., 320., 326. и 330).¹²⁶ Цар Констанције

¹²² Cf. Thomassin. Op. cit., P. III. lib. I. cap. 33—45.

¹²³ Theodos. XI, 1, 1.

¹²⁴ Theodos. XVI, 2, 15, 40. Cf. Cod. Justin. I, 2, 5.

¹²⁵ Види конституцију 424. године цара Теодосија II за цркву *Thessalonicensis* (Theod. XI, 1, 39) и конституцију 431. године истог Теодосија и Валентијана III за цркву *Afrodisionstium civitatis* (Jb. lex 37).

¹²⁶ Theod. XVI, 2, 2, 3, 6, 7.

ovo je potvrdio sa dvije svoje konstitucije (god. 343. i 349).¹²⁷ Za vrijeme cara Julijana apostate ovo je opet naloženo bilo na crkvenu imovinu;¹²⁸ ali car Teodosije I ukinuo je tu Julijanovu konstituciju u pogledu *munera sordida* svojom konstitucijom od decembra 382. godine, koju je izdao zajedno sa Gracijanom i Valentinijanom II.¹²⁹ Osmam godina poslije objavio je ovu konstituciju Valentinijan II zajedno sa Teodosijem I i Arkadijem za zapadni dio drzave, kao što je to prvom objavljeno bilo za источni dio, i tu se posebno rijeđaju sva *munera sordida*, od kojih se oslobađala crkva.¹³⁰ Ali od vanrednih poreza, koje je drzavi morala crkva da plaća od Julijanova doba, nije ona bila oslobođena nego tek 397. godine, kad je car Arkadije zajedno sa Honorijem izdao odposnu konstituciju, kojom „*privilegia venerabilis ecclesiae imminui non patimur, ita ut nihil extraordinarii muneris ecclesiae vel sordidae functionis agnoscant. Quidquid igitur praeceptis veteribus reverentia religionis obtinuit, mutilari etiam poenae interminatione prohibemus; ita ut hi quoque qui ecclesiae obtemperant his, quibus tantum est, beneficiis perfruantur.*“¹³¹ Nekoliko godina kasnije ovo je opet potvrdio car Honorije i Teodosije II vaređujućih, da samo redovni porez, *canonicam inlationem*, crkve imaju da plaćaju, a od ostalih poreza i posebno *sordidorum munerum* da budu sasvijem slobodne, određujućih kaznu izгона свакоме, који би postupno protivu ove naredbe: „*Si quis contra venerit, post debitae ultionis acrimoniam, quae erga sacrilegos jure promenda est, exilio perpetuae deportationis utatur.*“¹³²

Oлакšnice ove za crkvenu imovinu važile su u opće, dok su drzavne finansije dobro stoјале; nije li toga bivalo, tada su iste olakšnice bivale skraћene.

¹²⁷ Theod. XVI. 2, 8. 9.

¹²⁸ Theod. XI. 10, 10.

¹²⁹ Theod. XI. 16, 15.

¹³⁰ Theod. XI. 16, 18. Gdje se se rijeđaju ta *munera sordida*: cura conficiendi pollinis, excoctio panis, obsequium pistrinis, operarum et artificum praebitio, excoctendae calcis sollicitudo, tabulorum et lignorum praebitio, paraveredorum et parangularum praebitio, carbonis inlatio, publicarum aedium vel sacrarum sollicitudo et reparatio, pontium vel viarum constructio, temonis sive capituli onera, collatio affectis atque legatis. Cf. ibid. Constitutio 15, a. 382.

¹³¹ Theod. XI. 16, 22.

¹³² Theod. XVI. 2, 40.

Tako Valentinijan III izdao je bio 423. godine za zapadni dio carevine konstituciju, po kojoj crkve nijesu mogle biti oslobođene od doprinosa za gradnju javnih puteva,¹³³ a nekoliko godina poslije vaređuje opet da „*neque domum divinam neque ecclesiam aut aliquam personam a quolibet munere publico excusandam*“¹³⁴ i dakle crkve su dužne bile, kao i svi drugi obični imaoци, podnositi i sve *extraordinariae collationes*, i sva *munera sordida*. Ovo je važilo poslije i za источni dio carevine. Ali ovo je uјedno i izazivalo nezadovoljstvo i žalbe od strane upravitelja crkvene imovine, i osobito upravitelja imovine dobrotvornih zavoda. Car Justinijan uredio je ovu stvar svojom једном повелом 545. год., kojom određuje: „*omnium sanctarum ecclesiarum et omnium venerabilium domorum possessiones, neque sordidas functiones neque extraordinarias descriptiones sustinere. Si tamen itineris sternendi, aut pontium aedificii, aut reparationis opus fuerit: hujusmodi opus et sanctas ecclesias et venerabiles domos complere, dum sub illa possident civitate, sub qua tale fit opus.*“¹³⁵ Sve crkve dakle i svi crkveni zavodi slobodni su od *munera sordida* i od vanrednih poreza; ali ako treba graditi javni put или мост, или то треба поправити (а ово је такође спадало у *munera sordida*), тада и crkve и crkveni zavodi dužni su у томе пружити материјалну помоћ, јер ће се тиме користити мјесту, гдје се налази дотична crkva или crkвени завод.

Одредба ове Јустинијанове повеле остала је на снази у византијској careвини кроз сва даља времена. У даљим вијековима послије Јустинијана, издано је било неколико закона, који говоре о ширим повластицама у овоме погледу. Али ти закони тицали су се само појединих манастира, којима је признато било да су сlobodни од плаћања државне не само ванредних, него и редовних пореза. Тако цар Роман Лакапен ослобађа хрисовуљом 924. године манастир Ксиропотам на Атону од свакога данка, чак и цару и патријарху.¹³⁶ Сличне су овој и хрисовуље односним манастирима Алек-

¹³³ Theod. XV. 3, 3.

¹³⁴ Nov. X. a. 441. Vide Mommsen et Meyer, *Leges novellae ad Theodosianum pertinentes*, Berolini, 1905, S. 91.

¹³⁵ Nov. 131. cap. 5.

¹³⁶ Zachariae, op. cit. p. XXVII.

сија I Комнена од године 1088.¹³⁷ и Мануила Комнена од 1158. године.¹³⁸ Исти овај цар хрисовуљом 1153. год. ослободио је од сваког државног пореза и цркву у Цариграду.¹³⁹ Али ово су све биле само особите повластице за поједине манастире и цркве, а за све друге цркве и манастире важила је у византијској царевини одредба о овоме поменутој Јустинијанове новеле.

III. Управа црквене имовине.

У почетку епископи сами управљају црквеном имовином. Одредба цара Јустинијана да се црквеном имовином има управљати сходно прописима и државне власти. Установа црквених дефензора за штитење црквене имовине. Установа црквених економа за управу црквене имовине. Постављање црквених економа. Дјелокруг њихов. Хартуларџи и кимелијархи. Рачуни црквени подnose се периодично црквеној и државној власти. Државна контрола над управом црквене имовине. Економ за вријеме епископске седесвакације. Управа имовине добротворних завода. Управитељи ових завода.

Управа манастирске имовине.

Кад су грчко-римски цареви толиким својим законима старали се да зајемче цркви право течења и множења црквене имовине, природно је сасвијем било, да су ти исти цареви морали да знаду и како се управља том имовином црквеном, и да ли се управом исте имовине постизава она сврха, ради које су они својим многим законима помагали цркви, да ту имовину добива и множи. Од овога су потекли разни закони, које ћемо у овој глави разгледати, а који се тичу обезбјеђења са сваке стране цркви њене имовине, исто као и право државне власти, да води врховни надзор над управом те имовине. Овакве законе хришћанских царева црква је не само радо примала, него у пријевкама је и сама молила од државне власти помоћ њену у управи своје имовине.

1. У прва времена цркве управу црквене имовине водио је сам епископ у својој цркви. Ово је епископ могао да чини, јер је имовина црквена била уопће мала, и јер је сама област епископске јурисдикције била врло ограничена, пошто је

¹³⁷ Ibid. p. 370.

¹³⁸ Ibid. p. 450.

¹³⁹ Ibid. p. 446.

свако мање мјесто имало свог засебног епископа. Управљао је епископ имовином своје цркве по својој личној увиђавности, и одговарао је за то пред својом савјешћу, и пред Богом; а она строгаост хришћанскога морала у првим вијековима хришћанства, и повјерење које су епископи уживали код вијерних, чувало је епископе од сваког подозрења у тој управи њиховој. Али последије, кад се црквена имовина почела знатно множити, при томе епископи су се постављали само у знатнија и већа мјеста, док у мањим мјестима били су само презвитери у зависности од градског епископа, тада је постало немогуће за епископе, да сами лично свом том имовином управљају, а да она одговори свима сврхама, ради којих је она постојала. Ово је било немогуће и с тога, што се течајем времена специјализовала та имовина, и поред имовине, која је састављала својину посебно цркава, истакле су се засебне имовине појединих добротворних завода, који су такође под управом епископа морали бити; истакли су се сви они правни субјекти у имовинском погледу, о којима је споменуто било у другој глави ове радње, а чија је имовина морала бити засебно и према односној сврси управљана. Осим овога, при управи имовине и цркава и односних добротворних завода, јављала се често потреба, да се интереси те имовине заступају и бране пред јавним судовима противу разних, који су ту имовину или оспоравали или пријечили, да се она употребљује према односним својим сврхама; а ово наравно да епископи нијесу могли чинити већ и по самом јерархијском свом положају, не говорећи о томе, да они нијесу имали ни моћи, да ставу на пут разним неправдама, које су дотични чинили на штету цркве или на штету сиромаша, ради којих су постојали дотични добротворни заводи. Све ово и друго слично изазвало је већ при крају IV вијека, а особито у V вијеку, потребу измјене у дотадашњој управи црквене имовине. Овијем су се бавили дотични црквени сабори V вијека, који су и утврдили, ко има да води управу црквеном имовином и како се има водити та управа. О томе су и грчко-римски цареви издали не мало својих закона у намјери, да црквена имовина буде управљана савјесно и да у томе не буде никакве злоупотребе.

2. Оцћу имовину дотичне црквене области састављало је: а) имовина строго црквена, која је принадлежала разним

мјесним црквама дотичне области и која је служила за богослужење и за уздржавање мјеста, гдје се то богослужење обављало, за издржавање клира и за помагање сиромашним члановима дотичне црквене општине; б) имовина завода за странце, који би дошли у неко мјесто, а нијесу имали чим да се издржавају; в) имовина завода за болеснике: болнице, у које су се примали на лијечење сиромашни болесни чланови општине; г) имовина завода за напуштenu и сиротну дјецу; д) имовина сиротињских домова, у које су се примали сиромаси, и ту су добивали све што је потребито за њихово издржавање; е) имовина завода за старце, који нијесу имали родбине да их издржавају, а својега иметка нијесу посједовали; ж) имовина завода у које су се примали находчад и ту одгајала, док не би достигли зрјелу доб, да могу сами себи зарађивати за своје издржавање; з) имовина завода, у којима су се учили и васпитавали они младићи, који ће ступити последије у клир, и и) имовина манастира. Свом овом толико разноврсном имовином имао је да управља и фактично је управљао за прва четири хришћанска вијека лично епископ уз ону и околику помоћ свога свештенства, коју је он сâм хтио и желио. Законом установљених, редовних и одговорних помоћника у томе епископ није имао за све оно доба. Тек у половини V вијека канонски је утврђено било, да код сваког епископа морају постојати такви помоћници за управу црквене имовине; али нијесу ни тада сви епископи сматрали да морају неопходно имати при својим катедрама такве помоћнике, него су сами продужавали управљати црквеном имовином као самостални управитељи. Ово је изазвало у првој половини VI вијека цара Јустинијана да нарочитом конституцијом одреди, како се мора водити управа црквене имовине и какав мора бити положај епископа при тој управи. У тој конституцији, која је издана била 530. године, цар одређује да морају постојати, као што је то већ прије установљено, нарочита лица, која ће имати да управљају имовином дотичне епархијске цркве и других разних завода, и тада прописује: *ipsi (episcopi) vero non administrant, sed administrationem illorum (односких управитеља) inspiciant aut observent, et recte quidem habentem laudent, in quibusdam autem praetergradientem corrigant, pessima autem administratione facta etiam eos expellant et alios instituunt, qui cogitent*

*et animo concipiant magni Dei timorem et terribilem magni et nunquam finiendi iudicii diem, ad quam illos respicientes convenit omnia facere cum ad Deum coordinata mente.*¹⁴⁰ У 7. новели истог цара они управитељи зову се *rectores venerabilium domorum*, те се својим односним именима ријећају: *oeconomus, abbas, xenodochus, nosocomus, ptochotrophus, orphanotrophus, gerontocomus*, и сваки за себе објављује се одговорним за правилну управу и за штету, коју би случајно нанео својом управом цркви, манастиру или којем од дотичних добротворних завода.¹⁴¹ У другој опет новели, у којој је ријеч о *gubernatores* дотичних добротворних завода, говори, да *locorum beatissimis episcopis inspicientibus si gubernatio recte procedit.*¹⁴² У случају пак да дотични епископи не воде тај надзор онако, како би то морали по дужности својој и у интересу сврхе, ради које црквена имовина уопће постоји, него можда подмићени (*forte corrupti*) пуштају, да та имовина ради лоше управе пропада, у истој горе поменутој конституцији наређује се, да о томе морају да истражују надлежни митрополити и *cogere prius opus aut prius liberalitatem omnimodo impleri*; не само, него дотични епископ, који то занемари, мора бити подвргнут канонској казни исто као и казни од стране државне власти.¹⁴³ Уопће, да би управа црквеном имовином била правилна и да се не би у томе злоупотређавало, Јустинијан у неколико својих закона наређује, да се иста управа, *administratio rerum ecclesiasticarum*, мора водити строго по томе, како прописују канони и државни закони, *secundum leges, secundum nostras leges*, и да мора бити поништено све што је у тој управи учињено *contra leges.*¹⁴⁴ А да би се могла водити контрола, да се правилно води управа црквеном имовином сходно црквеним и државним законским прописима, исти Јустинијан ранијом једином својом конституцијом наредио је био, да управитељи

¹⁴⁰ Cod. I. 3. 46. § 5.

¹⁴¹ Nov. 7. cap. 12.

¹⁴² Nov. 131. cap. 10.

¹⁴³ Cod. I. 3. 46. § 6: *ipse (episcopus) praeter imminentes e caelo poenas, etiam imperiales motum super huiusmodi contemptum experietur.* Cf. Cod. I. 3. 49. § 8. et Nov. 131. cap. 11.

¹⁴⁴ Nov. 3. praef. Nov. 137. cap. 8.

те имовине имају периодично подносити своје извјештаје о управи државним органима.¹⁴⁵

Под надзором дакле и одговорношћу епископском и под контролом државне власти морало се управљати црквеном имовином у смислу односних законских прописа црквене и државне власти.

3. Али све ово о нарочитим сталним управитељима црквене имовине, и да епископи само имају надзирати управу те имовине, законски је нормирано било релативно касно, и управа исте имовине у већем дијелу тадашњих епископских области остајала је лично код епископа. Да је ово морало бити незгодно за саму управу, казали смо већ; при томе истицала се врло често потреба у тој управи, да се бране пред грађанским судовима имовинска права цркве, исто и сиромашни општински чланови, који су били под заштитом цркве, а што по положају своје епископи нијесу могли да чине. Ова посљедња околност била је предметом особитога расправљања на два картагенска црквена сабора 401. и 407. године. На првом од тих сабора закључено је било, да се замоле цареви да се, поводом злостављања убогих, који се непрестано обраћају цркви својим жалбама, изаберу за њих *екдици*, *defensores*, који ће штитити убоге од насипа богаташа.¹⁴⁶ Исто ово било је закључено на другом од поменутих сабора за браћење пред судовима црквених интереса.¹⁴⁷ Цареви ти, којима су поменути сабори управили своју молбу, били су Теодосије II и Хонорије, који су уважили молбу сабора, те издали 15. новембра 407. конституцију на име афричког проконсула Порфирија, у којој послје осталога кажу: *Privilegia, quae ecclesiis et clericis legum decrevit auctoritas, hac quoque praeceptione sancta et inviolata permanere discernimus. Adque hoc ipsis praecipuum ac singulare deferimus, ut, quaecumque de nobis ad ecclesiam tantum pertinentia specialiter fuerint impetrata, non per coronatos, sed ab advocatis eorum arbitrato et iudicibus innotescant et sortiantur effectum. Sacerdotes vero provinciae erunt solliciti, ne sub hac scilicet privilegii excusatione etiam contra eorum utilitatem aliquid his*

¹⁴⁵ Cod. I. 2, 25. § 8.

¹⁴⁶ Кан. 75. картаг. сабора 419. године.

¹⁴⁷ Кан. 97. картаг. сабора 419. године.

*inferatur incomodum.*¹⁴⁸ У односној ватиканској схолији умјесто ријечи у конституцији овој: *non per coronatos sed ab advocatis*, стављено је *non per clericos sed per scholasticos*,¹⁴⁹ чиме се показује, да они екдици, *defensores*, за које су молила поменута два картагенска сабора, нијесу имали бити клирици (названи *coronati* ради вјенца, *corona*, у којем им је била острижена коса), него цивилни адвокати;¹⁵⁰ ово исто од прилике, што давашњи консисторијски адвокати у дотичним епархијама. Ови екдици постојали су послје као стални чиновници при сваком епископу.¹⁵¹

Црквени екдици по служби својој били су исто што и градски екдици у грађанским судовима. У мјесто некадашњих народних трибуна у Риму установљени су били у другој половини IV вијека градски екдици, *defensores civitatum*.¹⁵² Бирали су их становници дотичнога града, и задатак им је био да бране град и поједине грађане противу случајне неправде, коју би учинили царски чиновници и њихови потчињени; тужбе су своје подносили провинцијалном старјешини, и ако ту не би накли правде, или би сам тај старјешина учинио неправду, обраћали су се тужбама префекту преторија или цару самом. Ову су службу своју вршили ти *defensores* у свима градовима, па и у онима који су имали магистрате, и према свом положају, који их је стављао у неку независност и од провинцијалнога старјешине, заузимали су насрам осталих градских чиновника прво мјесто. У градовима без магистрата *defensores* су имали и неку одређену јурисдикцију, као и сами магистрати.¹⁵³ Једнако као ови *defensores civitatum* били су и *defensores ecclesiarum*, које су Теодосије и Хонорије поставили поменутом својом конституцијом, а које је послје цар Јустинијан посебном новелом изједначио у свему магистратима.¹⁵⁴ Она иста права и задатак, што су имали

¹⁴⁸ Theod. XVI 2, 38.

¹⁴⁹ V. Theodosiani ed. Th. Mommsen. Vol. I, pars posterior pag. 848.

¹⁵⁰ „Fuit defensor non ordinis sed officii nomen, quod laici gerebant, qui ecclesiae iura in civili foro propugnabant. Adnot. D. Petavii in Epiphani. haer. LXII n. 10.

¹⁵¹ Justin. Nov. 74. cap. 4. §. 1. Cf. Nov. imp. Heraclii a. 612. de numero clericorum magnae ecclesiae. praef. Zachariae, op. cit. p. 36.

¹⁵² Cod. I. 55: de defensoribus, const. 1. imp. Valent. et Valens a. 365.

¹⁵³ Puchta, Cursus der Institutionen. §. 123. Bd. I. S. 610—611.

¹⁵⁴ Nov. 15 (a. 535): de defensoribus civitatum.

први у свјетовним пословима, имали су и ови други у црквеним пословима и за лица, која су била на служби или под заштитом цркве. Бирали су их угледнији хришћански грађани и дотични клир уз приволу надлежног епископа. Постојали су они стално уз епископе, и служба њихова остала је важном и тада, кад су црквени економи почели управљати црквеном имовином.

4. Уставом црквених едикта много је поможено било, да црквена имовина буде заштићена од незаконитога отуђења; али уређењу и правилности саме управе те имовине ово није готово ништа допривријело, јер је ту управу морао ипак да сам епископ води. Ово је било особите осјетљиво за ове епископе, који су својом првом и главном дужношћу сматрали, да се старају о духовним потребама своје епархије, и да тим потребама главно старање своје обрете, а који су уједно жељели, да од црквене имовине добивају чим више користи и црква и сиромаси. Ради овога многи су епископи сами постављали при својим катедрама нарочита свештена лица, којима би они повјеравали старање о црквеној имовини и управу њену, и која су се лица звали *црквени економи*, *oeconomi*. Али било је опет и таквих епископа, којима, ради својих личних сврха, право је било да сами и без контроле управљају том имовином, и који дакле нијесу хтјели ни да помисле на црквене еконове. А ово је било узроком да, осим неједнакости у управи, многи су замјерали и неправилност њезину. Замјерке ове биле су јавне у првој половини V вијека, и наравно штетне по углед и цркве и епископата, те се четврти васељенски сабор у Халкидону 451. године нашао побуђен издати овај свој (26.) канон:

„Пошто у неким црквама, као што смо дочеули, епископи рукују црквеним добрима без економа, устављује се, да свака црква, која има епископа, мора имати и свога клира и економа, који ће црквеним добрима управљати према напутцима свога епископа, тако, да црквена управа не буде без свједока, и да се ради тога не расицају добра њезина, и свештенству се не проузрокује укор; а који епископ то не учини, нека подлегне божанственим канонима“

Као што се види, то је канона овога одлучан и оштар; а такав је и морао бити, јер, као што се из ријечи канона види, лична од стране самог епископа управа црквеном имо-

вином била је штетна по цркву и давала је повода да се подозрејева, да се том имовином злоупотребљује и да се приходи од те имовине не употребљују на оно, чему је она била намијењена. У смислу овога канона, и пошто су црквени економи били најважнији између свију других управитеља разних посебних имовина у епархијама, то се и грчко-римско законодавство осврнуло на те црквене еконове и издало више закона о њима.

За неколико деценија прије халкидонскога сабора издани су били поједини закони за оне цркве, у којима су постојали своји економи, и у тим се законима прописује, како имају ти економи у својој радњи да поступају. При крају IV вијека царев Аркадије и Хонорије посебном конституцијом одређују, да економи, *qui ecclesiasticas consueverunt tractare rationes*, морају у пословима своје компетенције освртати се на државне законе и по истима поступати.¹⁵⁵ Пети Хонорије заједно са Теодосијем II конституцијом 409. године наређује, да са знањем државне власти морају бити постављени они, који ће имати да служе у црквеној управи, те обзиром на епархијске приходе да се уреди број свештенства и како се дотични постављају.¹⁵⁶ У питањима наслеђства *ab intestato* лица, која су на служби цркве, Теодосије II и Валентинијан III конституцијом од децембра 434. године наређују, да и економи морају старати се о односној заоставштини, како би се уредила по законима.¹⁵⁷

Послије халкидонскога сабора први закон у којем се говори о економима црквеним, као већ опћој установи при свакој епископској цркви, то је конституција 456. године цара Марцијана, у којој одређује, да кад је који члан клира позван на грађански суд, за таквог клирика дужан је црквени економ да јамчи.¹⁵⁸ Цареви Лав I и Антемије у конституцији својој 470. године баве се подробно о дужностима економа, и да се морају у служби својој управљати по прописима које они устављују (*haec nostrae perennitatis statuta*) а ако се у томе огријеше, да морају бити лишени службе (*commisa*

¹⁵⁵ Theod. IX. 45. 3.

¹⁵⁶ Cod. I. 3. 4.

¹⁵⁷ Theod. V. 2. 1.

¹⁵⁸ Cod. I. 3. 25. § 1.

sibi oconomatus administratione privetur).¹⁰⁰ На основу ове конституције, која је затијем допуњена била, особито царем Јустинијаном, одређене су биле све дужности црквених економа, и тијем уједно и одређено, у чему се састоји управа епархијском имовином, која је повјерена била економима.

5. Свом епархијском имовином управља економ. Под том имовином разумијевају се сва непокретна и покретна добра, која су својина колико катедралне у епархији цркве, толико и свију осталих парохиских и филијалних цркава; исто тако и бенефицијална добра, која су посебно намијењена на издржавање епископа и клира у епархији, као и добра, која су испорукама остављена била *incertis personis*, а која су се употребавала на помагање свимах и удовица и на откупљивање заробљеника. Једном ријечју у црквену епархијску имовину спадају сва добра са црквеном намјеном, која нијесу била својина манастира или самосталних добротворних завода; и управа над свом том имовином повјерена је била економу.¹⁰⁰

Постављање економа морало је бити уз привољу црквене и државне власти, и то између најбољих и најспособнијих чланова клира дотичне епархије. Избор његов обављао је сами клир епархије уз судјеловање угледнијих вијерних свјетовљака, и тај избор затијем је одобравао епископ. Државна власт у старија времена обављена је бивала од надлежног епископа о изабраном економу, и ако није никаквог приговора имала да учини изабраном лицу и начину избора, примала је на знање епископову пријаву о томе; последице именовање и постављање економа зависило је од потврде државне власти.¹⁰¹ Цар Алексије I Комнин одредио је, да за цариградску цркву мора њему бити предложено лице, које ће он за црквеног економа декретом царским потврдити.¹⁰² Ово је затијем установљено било за економе свију епархијских цркава.¹⁰³

Дјелокруг епархијског економа врло је опширан, а тиче се посебно обезбјеђења црквене имовине, и да се она упо-

¹⁰⁰ Cod. I. 2, 14, § 1, 2.

¹⁰¹ Cf. Theod. V. 2, 1. Cod. I. 2, 14. Justin. Nov. 7, c. 12. Heraclii Nov. a. 612 (Zachariae, op. cit. p. 33—38).

¹⁰² Cod. I. 2, 4. I. 3, 33, § 4. I. 3, 42, § 5. Heraclii Nov. a. 612, et 619. (Zachariae, op. cit. p. 33 et 38).

¹⁰³ Nov. a. 1107 (Zachariae, op. cit. p. 413—424).

¹⁰⁴ Nov. Joannis Ducae Vatatzae a. 1229 (Zachariae, op. cit. p. 572—573.)

требљује према односним сврхама. Према томе економ води старање у смислу закона о праву цркве на својину, о разним врстама течења црквене имовине, о праву наслеђства, о тестаментима и испорукама, о свима врстама разних уговора, о застарјелости и одржају и т. д. У поменутој конституцији царава Лава I и Антемија од 470. године доста подробно се говори о дужностима економа у пословима приватнога права. Ову конституцију истоћи цареви потврдили су и допунили. Тако у дужност економа спада и старање о томе, да из прихода црквених и у установљеној мјери добивају награде за своју службу, како епископ, тако исто и сви други чланови клира у епархији.¹⁰⁴ Економ се стара, употребљујући односне законске мјере, да буде тачно извршено и цркви предано све, што јој је остављено било на јавном посљедње воље од стране побожних чланова цркве, дакле да буду тачно извршени тестаменти, исто тако и односни легати;¹⁰⁵ при чему државна власт пружа у томе своју помоћ црквеној власти, ако се ко омире да изврши што је у овоме погледу дужан.¹⁰⁶ Ако је ко завјештао или легатом оставио цркви нешто, од чега она не може имати користи, на прим. *sterilis ager*, економ одређује што треба, да се таква ствар одбаци и да се не прими за цркву.¹⁰⁷ Он води старање о црквеним непокретностима, које су случајно предаве некоме на уживање, да то буде повраћено цркви у одређено вријеме заједно са свим оним приходима, што су уговорени били.¹⁰⁸ Ако су какве црквене непокретности издаве биле некоме под закуп или под кирију, он се стара да уговори о томе буду по законским прописима и да односне обвезе дотична лица тачно и у своје вријеме извршују.¹⁰⁹ Црква редовно не прима ништа у зајам уз земљишну залогу, *hypotheca*, и ако је то било учињено, узajмљени новац губи онај који га је дао, и тужба за ово може бити подигнута противу економа црквенога; је ли пак некој цркви пријека потреба била учинити зајам, у таквом случају економ не ће моћи дати у залогу једну одређену

¹⁰⁴ Nov. 3, c. 2. Nov. 67, c. 3. Nov. 123, c. 9.

¹⁰⁵ Nov. 65, Nov. 131, c. 7.

¹⁰⁶ Cod. I. 3, 46.

¹⁰⁷ Cod. I. 2, 14.

¹⁰⁸ Nov. 120, c. 2.

¹⁰⁹ Nov. 59, c. 1, 2.

земљу црквену, него само опћу залогу на све црквене непокретнине.¹⁷⁰ Давање црквених добара у наследну дажбину, *emphyteusis*, дозвољено је било царем Јустинијаном, и прописано да при овоме морају важити опћи прописи, који важе за остала добра. Да се ови прописи очувају и код црквених добара морао је pazити дотични црквени економ.¹⁷¹ Економом је била дужност такође и да води старање о томе, да кад неко хоће да о свом трошку сагради нову цркву или да поправи какву стару цркву, и то је формалним уговором обехао пред надлежним властима, дотични мора да према уговору изврши градњу или поправку до краја, а ако тај умре, морају то да изврше наследици његови.¹⁷² По канонима забрањено је било уопће члановима клира узимати на себе управљање туђих добара, осим само скрбништва (туторства) о малољетнима. Цар Јустинијан допустио је ово црквеним економима.¹⁷³ У једној конституцији цара Лава I и Антемија од 471. године одређује се, *ut in causis ecclesiasticis nullum alium convenire fas sit, nisi cum, quem dispensatorem pauperum, id est, oeconomum ecclesiae, episcopi tractatus non elegerit.*¹⁷⁴ По овоме црквени економ био је на првом мјесту старатељ о сиромасима, и као таквом прва му је, између осталих многоврсних његових дужности, била дужност, да се стара о сиромасима, и да из прихода црквених издаје им потребито за њихово издржање.

6. У управи црквеном имовином били су уз економи, као главног управитеља, разна друга лица, која су економу у томе помагала и која су се сматрала редовним члановима те управе. О еклицима, *defensores*, који су у тој управи били, говорили смо. Осим еклика, били су разни канцеларијски чиновници, *chartularii*, особито за вођење рачунских књига и за архиву. Између ових главни је био *кимелијарх*, ризничар, *sacrorum vasorum custos*, који је као такав био и чувар новца, који се примао у црквени економат.

О служби кимелијарха и о ризници црквеној, у којој се чувао новац, *cimelarchium sanctae ecclesiae, in quo pecuniae*

¹⁷⁰ Nov. 7, c. 6, Nov. 46, c. 1.

¹⁷¹ Nov. 7, c. 3, Nov. 120, c. 5, 6, Cl. Cod. I, 2, 17.

¹⁷² Nov. 67, c. 2, Nov. 131, c. 7, 10, 12, Cl. Cod. I, 2, 15, 1, 3, 46.

¹⁷³ Cod. I, 3, 33, Nov. 123, c. 5.

¹⁷⁴ Cod. I, 3, 33, § 4.

deponuntur, спомиње Јустинијан у неколиким својим законима. У једној својој конституцији он одређује, да при свакој цркви мора постојати *cimelium sive cimelarchium*, у које се мора примати новац, који дотични исплаћују као годишњи износ за црквене земље, које обрађују, и ако случајно мјесна црква *idonea non sit* да прима новац, тада да тај новац треба предати у ризницу цркве митрополитске;¹⁷⁵ а у конституцији 532. године одређује, да сав новац, који се по уговорима добије, треба *praesentibus tabulariis signare et in cimelarchio sanctae ecclesiae illius civitatis, in qua hujusmodi contractus celebratur, deponere.*¹⁷⁶ Старјешина и чувар тог црквеног кимелијарха морало је бити нарочито лице, изабрано између чланова клира дотичне цркве, кимелијарх, који је, између осталог, имао дужност да издаје плате и свештенству. У свима уговорима што су се чинили о црквеној имовини, особито при онима *de alienatione rei sacrae*, увијек је морао учествовати и кимелијарх.¹⁷⁷ Новац што је на крају године остајао, пошто би подмирени били сви односи трошкови, имао је кимелијарх у споразуму са црквеним економом предати на прираштај.¹⁷⁸

7. Економ црквени главни су и први одговорници за управу црквене имовине. Ради старије контроле те њихове управе дужност им је крајем сваке године подносити надлежном епископу подробен извјештај о својем раду кроз годину, а тако исто и све рачуне. Ако се показала каква штета за црквену имовину од управе, тада су дужни ту штету да надокнаде сами економом, или њихови наследици. У конституцији својој 528. године Јустинијан наређује: *Et ipsos quidem oeconomos cum iudicio et diligenti discussione creari praecipimus: scientibus ipsis, quod singulis annis rationem referent sanctissimo episcopo suae administrationis; et quaecunque in re videbuntur res ecclesiasticas minuisse vel laesisse, vel proprium quaestum quaesisse, hoc ecclesiasticis rebus restituent. Itaque si quidem superstites istiusmodi rationes subierint, fiant, quae supradicta sunt, si vero non redditis rationibus defuncti*

¹⁷⁵ Cod. XI, 47, 20, § 1.

¹⁷⁶ Cod. VII, 72, 10, § 1, Cl. Nov. 40, praef. § 1.

¹⁷⁷ Cod. I, 2, 21.

¹⁷⁸ Cod. I, 3, 42, § 7.

haerint, tunc ipsorum haeredes subiciantur tali discussione et convenientur pro restitutione omnium, quae ex causa debere illos constiterit.¹⁷⁹

Oсим епископа, економѝ су дужни били подносити своје рачуне ради контроле државним чиновницима, и то свакога мјесеца, или најдаље свако два мјесеца; не учине ли то, морају бити лишени службе. Јустинијан о томе наређује: *In continenti oportet oconomos singulis mensibus aut ad summum binis, rationes reddere apud arcarios; sin minus, periclitabuntur.*¹⁸⁰

Ова контрола државне власти у грчко-римској царевини над управом црквене имовине, ма колико се то хтјело да порече са извесне стране, постојала је у истој царевини од најстаријега доба цркве; и црква не само што се томе није опирала, него је за то у приликама и молила, као што је био случај на споменутим картагенским саборима 401. и 407. године. Кад би пак државна власт издала какав закон, који се тицао обезбјеђења црквене својине, црква је такав закон свагда са благодарношћу примала.

Побуђени овим истим разлозима, који су називали издање наведенога (26.) канона IV васељенскога сабора противу злоупотребе у управи црквене имовине, цареви Лав I и Антемије неколико година послѣ истога сабора издају једну своју конституцију de alienatione, oppignatione, emphyteusium rerum ecclesiae, et de acquisitione praedii sterilis aut onerosi.¹⁸¹ Већ из наслова ове конституције види се, да у питањима цјелине црквене имовине није се поступало како је интерес цркве захтијевао, те с тога у самој конституцији подробно се наређује како треба у томе поступати и да се мора водити надзор, да ли дотични управљају црквеном имовином према одредбама исте конституције, а ако то не чине, државна ће их власт *per sententiam* лишити управе. Исту оваку конституцију издаје 528. године цар Јустинијан, у којој одређује,

¹⁷⁹ Cod. I. 3, 42, § 5.

¹⁸⁰ Cod. I. 2, 25, § 8. *Arcarii*, који се у овој конституцији спомињу, били су старјешине државне благајнице, *arca publica*, у зависности од Сената, и називали су, да ли бива исплаћено све у ту благајницу. О овим *arcarii* говори Јустинијан у својој 147. новели гл. 2., и у свом XIII едикту гл. 20.

¹⁸¹ Cod. I. 2, 14.

да државни чиновници морају строго пазили над црквеном управом, и да они који се огријеше у томе морају *positas in hac lege poenas sustinere.*¹⁸² Мотив за издање овакве законске одредбе био је за цара Јустинијана, да углед цркве и њених служитеља буде свагда висок и да се црква и њена имовина сачувају од сваког приговора, како би тијем значај цркве био јачи у држави и самој би држави то послужило за њено боље утврђење и напредовање у моралу и побожности. Овај мотив најбоље је изражен у уводу друге његове конституције од исте године, гдје се говори о сувишним трошковима што се чине на штету црквене имовине за разна путовања дотичних епископа, и гдје пише: *Omnem semper adhibentes providentiam circa sanctissimas ecclesias, per quas et nostrum imperium sustineri et communes res clementissimi Dei gratia mundi credidimus, nec non et nostras et caeterorum omnium animas studentes salvari: et eam ob rem solliciti assidue, ne commoda sanctissimarum ecclesiarum in quacunque civitate sint constitutae, aliqua ratione minuantur: neve, quae in ipsis fiunt, divinae liturgiae ex Deo amantissimorum sacerdotum absentia impediatur, aut non convenienter curentur, ac ne etiam sanctissimarum ecclesiarum consumantur res, tam propter itinerum, quam etiam commeantium huc sacerdotum et comitantium clericorum impensas: unde saepe et sub foenore accipiendi necessitas emergit, et ex ea re onus ad ipsas sanctissimas ecclesias venit: simul etiam ne ecclesiasticarum rerum non convenienter procedat administratio per absentiae Deo amantissimorum episcoporum tempus.*¹⁸³

Течајем времена државна контрола постала је јачом, кад је услјед разних злоупотреба почело било јавно мишљење дизати глас на лошу управу црквеном имовином од стране појединих епископа и економија. Ово показују неколики царски закони из XI и XII вијека, који подвргавају државној власти не само именоване дотичних управитеља црквене имовине, него врховном надзору државне власти подвргавају и сву управу црквене имовине, исто тако и именовање самих управитеља.¹⁸⁴

¹⁸² Cod. I. 3, 42, § 11.

¹⁸³ Cod. I. 3, 43 praef.

¹⁸⁴ Исп. даље новеле цара Алексија Комнена, од којих прва је 1107. године, новела Мануила Комнена 1153. год. и другу од истога цара 1158. год. и нов. Јована Дуке Ватаца 1229. год. (*Zacharias*, op. cit. p. 413, 424, 446, 450, 572).

8. За vrijeme kad je upražnjena episkopska katedra u dotičnoj eparhiji, po odredbi 25. kanona IV vasačenskog sabora, ekoenom mora se starati da crkvena imovina ostane neokrjevena; a po 35. kanovu trulskog sabora sva imovina crkvena udove eparhije mora biti pod nadzorom kliira dotične crkve. Ekoenom dakle u sporazumu sa dotičnim klirom imao je upravljati imovinom udove crkve, isto kao što je to ekoenom upravljao pri živom episkopu uz zakonima propisanu odgovornost pred višim vlastima. Ovakvo stanje jedne eparhije bez svog episkopa nije u redovnim prilikaма moglo trajati više od tri mjeseca, jer je za to vrijeme morao biti izabran i postavljen novi episkop, i dakle oni zakoni, koji su važili za crkvenog ekoenoma, kad je episkopska katedra bila popunjena, važili su za istoga i za ono kratko vrijeme, kad je upražnjena bila ta katedra. Osebitih zakona za ovakve prilike nije bilo izdavano. Samo nekoliko su zakona poznati, koji se tiču ovoga, i to novela Jovana III Komnena (Kalo-Jovana) od 1124. (ili 1139.) godine, po kojoj nikakav državni činovnik ne smije ništa uzimati iz imovine crkve, koja je udova;¹⁸⁵ novela Manuila Komnena od 1151. (ili 1166.) godine o istom predmetu;¹⁸⁶ i opet novela Jovana Duke Vataca od 1229. godine, da građanski magistrati moraju ostaviti crkvenom ekoenu sa klirom da upravljaju zaostavšom imovinom.¹⁸⁷

9. Pored eparhijske ili strogo crkvene imovine, koja je imala svoju samostalnu upravu, postojale su u eparhijama zasebne imovine, koje su pripadale svima onim raznim *dobrotvornim zavodima*, koje smo spomenuli,¹⁸⁸ i koji su takođe imali svoje samostalne uprave. Gotovo svi oni carski zakoni, koji su se izdavali o upravi i upraviteljima eparhijske imovine, uopće govorehу, važili su i za upravu i upravitelje dobrotvornih zavoda. Osim izuzetnih slučajeva i kad se tičalo specifično imovine dotičnih crkava, u svima zakonima izdaju se naredbe jednake za upravitelje sviју посебних имовина, и уз епархијске екоеноте спомињу

¹⁸⁵ Zacharias, op. cit. p. 425.

¹⁸⁶ Zacharias, op. cit. p. 457.

¹⁸⁷ Zacharias, op. cit. p. 572.

¹⁸⁸ Види у почетку ове главе под бр. 2.

се и управителји оних завода: њихово постављање, начин њихова управљања, одговорност за управу и т. д.

У почетку заводи су ови и њихова управа зависили непосредно од државне власти, која је или самостално, или према вољи оснивача завода, именовала управителје, *antistites*, *ordinatores*, dotičnih завода, који су као такви, и пошто је служба њихова била служба части, сматрали се и били државни достојанственици.¹⁸⁹ Послије заводи се ови почињу повјеравати већином члановима клира, које би dotičни епископи предложили и државна би их власт у служби потврђивала; а течајем времена искључиво се оваквим повјеравала та управа, тако да су сви добротворни заводи сматрали се уједно и *crkvenim zavodima*.¹⁹⁰ А као таквима, распрострањене су биле на имовину њихову све оне повластице, које је уживала crkvena imovina.¹⁹¹

Задржавши државној власти врховни надзор над управом оних завода, Јустинијан је повјерио непосредни надзор над истима надлежним епископима, који су од тада према управитeljima и управи истих завода били у готово једнаком односу, као према епархијским екоенотима.¹⁹²

У једној конституцији Јустинијановој од 528. године налазимо подробно *de rebus xenodochi, piosocomi, ptochotrophii, orphanotrophii* и др., у којој се одређује, како морају dotičне старјешине да управљају имовином тих завода и како морају под пријетњом казне казнити, да се сврха самих завода постижава и да се чува неокрвено имовина њихова.¹⁹³ Године 541. издао је исти цар опширну новелу *de alienatione et emphyteusi et locatione et hypothecis et aliis diversis contractibus in universis locis rerum sacrarum (ut immobilium, annonarium civilium, rusticorum mansipiorum)*, и у истој новели прописује о овим разним уговорима готово исто, што је прописано било за епархијску имовину и што је морало служити поводом за управу те имовине, а о чему смо већ посебно гово-

¹⁸⁹ Cf. Constit. Leonis et Anthemii de orphanotrophis. Cod. I. 3, 32. Justin. Nov. 7, cap. 10, 12.

¹⁹⁰ Cod. I. 3, 46, §. 3. Const. Justin. n. 530. Cf. Heraclii nov. inter a. 620—629, (Zacharias, op. cit. p. 43).

¹⁹¹ Nov. 131, c. 15.

¹⁹² Nov. 131, c. 10. Cf. Nov. 123, c. 23.

¹⁹³ Cod. I. 3, 42, §. 6.

рили; у 11. глави исте новеле одређују се већ и казне, којима морају подлећи за случајну своју хрђаву управу старјешине дотичних *venerebilibus domoſum*.¹⁹⁴ Казни су се они подвргавали и бивали су одмах свргнути са службе, ако би се дознало, да управљају по миту или да су митом добили старјешинство.¹⁹⁵

Непосредни надзор над управом имовине ових завода био је, као што смо споменули, повјерен епархијским епископима, у чијој су се области налазили ти заводи. Ово престаје у XII вијеку, и то с тога, што дотични епископи када нијесу довољно пазили на ту управу, те је од тога штетовала имовина оних завода, и досљедно није се постизавала сврха, ради које су они били основани; ради овога узрока управитељи истих завода нијесу више имали бити они, које би епископ предложио, него дотична лица, која би сâм цар, или у његовој одсућности, градски префект поставио, и која лица дужна су била подносити рачуне о својој управи државној власти. Ово наређује једва новела цара Мануила Комнена од 1166. године, у којој се чита: *Jubemus ut quoties procuratoriae tales administrationes incidunt, itidemque distributiones ad causas pias, ad consolatrices animorum dispensationes et ad pupillarum, impuberum, ac pauperum educationes et alimenta tendunt, nullum in eis locum judicariae dilationes et provenientes inde temporis extractiones habeant... Procurator ab administratione removebitur, quae quidem injungetur iis, quibus imperator statuerit aut imperatore fortassis absente, praefectus urbis...*, daturis notitiam eorum, quae in hujusmodi causis gesserint imperatori.¹⁹⁶ Наредба ове новеле унесена је у канонске зборнике источне цркве, и из овога закључујемо, да је иста наредба важила у пракци источне цркве даљих времена.¹⁹⁷

10. Као правне субјекте у имовинском односу споменули смо и *манастире*. Манастирска имовина у византијској царевини била је на особити начин привилегована, и према

¹⁹⁴ Nov. 120, c. 1., c. 5 (§. 1), c. 6 (§. 2), c. 7. et c. 11.

¹⁹⁵ Cod. I. 3. 42. §. 9.

¹⁹⁶ Zachariae, op. cit. p. 466. Извадак овај из новеле приведен је по издању Leunclavii, Jus. gr.—rom. II, 190—191.

¹⁹⁷ Види у Атинској Синагми, I, 84.

томе и управа том имовином уживала је такве повластице, какве нијесу уживале ни цркве, ни добротворни заводи. За ове заводе, као и за цркве, постојао је законски пропис, да управитељи имовине морају подносити своје рачуне периодично, поред црквене власти такође и власти државној. Од ове посљедње дужности ослобођени су били манастирски управитељи, који су само надлежном епископу подносили своје рачуне. Тек у XII вијеку престала је та повластица, и управитељи манастирском имовином дужни су били приказивати рачуне и државној власти. За све дакле вријеме од постанка првога манастира па до поменутога вијека, управа манастирском имовином била је слободна од државне контроле, и подлежала је само епископском надзору.

О калуђерима, о манастирима и о манастирској управи богато је Јустинијаново законодавство, и из начина како овај цар говори у својим законима о калуђерству и о манастирима види се, да је он давао тој институцији особити значај; а судећи по томе, у какве се подробности он упушта у својим законима чак и у погледу живота калуђера у манастирима и у погледу примања нових калуђера, могло би се рећи, да је он више значаја давао калуђерству и манастирима, него и самим црквама и добротворним заводима. На прим. сва 5. новела говори искључиво *de monachis*, у којој се истиче калуђерство као најсавршенији живот на свијету. У 133. новели 539. године искључиво је ријеч о томе, *quomodo oporteat monachos vivere*; а у опширној његовој 123. новели велики дио глава те новеле говори подробно о калуђерима и манастирима, и у исту новелу унесена је текстуално и сва 5. новела.

Да су манастири самостални правни субјект, то је одређено било још конституцијом цара Лава I и Автемија од 470. године.¹⁹⁸ Цар Јустинијан конституцијом 528. године ово је потврдио;¹⁹⁹ а у конституцији 534. године спомињу се *archimandritae sanctorum monasteriorum*, као старјешине, који имају да пазе над повјереним им манастирима.²⁰⁰ Споменућемо неке само између многих царских законских прописа о овоме.

¹⁹⁸ Cod. I. 3. 33.

¹⁹⁹ Cod. I. 2. 22.

²⁰⁰ Cod. I. 1. 8. §. 2.

Архимандрит, или игуман, управитељ је манастира. Њега бирају калуђери дотичнога манастира између најбољих, најспособнијих и најпoboжних, без обзира на то, да ли је тај можда по годинама и нешто млађи од осталих; и ако је избор правилно обављен, и нема том избору са никакве стране приговора, тада изабраног потврђује надлежни епископ.²⁰³ За управу у својем манастиру правилно изабрани старјешина (архимандрит или игуман) одговоран је епископу, у чијој се области налази дотични манастир, и за сваку неуредност у томе суди му епископ.²⁰² Покаже ли се неко упорним у извршавању епископске пресуде, државна власт пружа у томе помоћ епископу.²⁰⁴ За надзор управе дотичном манастирском имовином од стране манастирскога старјешине, постоји при епископу парочито лице из епархијскога клира, које се зове *sacellarius*, *sacellarius*, који испитује рачуне, што манастирски старјешина подноси епископу и чини предлог епископу, да те рачуне одобри, или му приказује опаске које је на исте рачуне учинио, како би могао епископ издати своје ријешење о поднесеним манастирским рачунима.²⁰⁴

За управу манастирске имовине важе, уопће говорећи, сви они законски прописи, који су постојали за имовине црква и добротворних завода, а које смо прописе већ видјели. Закон Лава I и Антемија од 470. године о управи имовине црквене²⁰⁵ цар Јустинијан је својом једном новелом приложио и на управу манастирске имовине.²⁰⁶ У новели својој од 541. године истиче неке само посебности, које се тичу управе ове посљедње имовине. Давање у насљедњу дајзбину (*emphyteusim*) манастирских земаља дозвољено је. Уговор о томе не може сам манастирски старјешина да учини, него споразумно са калуђерима: *cum ampliore et majore parte ibidem (in ve-*

²⁰³ Cod. I. 3, 47: De electione et confirmatione abbatu et abbatissae. Nov. 5, c. 9: De electione et creatione abbatu, et ut constitutio sit communis tam monachis quam sanctimonialibus.

²⁰² Cod. I. 3, 40. Nov. 79: Apud quos oporteat causas dicere monachos et ascetrias.

²⁰¹ Cod. I. 3, 44. §. 3.

²⁰⁴ „Sacellarius tam urbana, quam ulteriora sita monasteria curat. Sacellarius quidem dicitur monasteriorum administrator“. Balsamon. meditatum, ap. Leunclav., Jus gr.-rom. I, 457.

²⁰⁵ Cod. I. 2, 14.

²⁰⁶ Nov. 7, c. 1.

nerabilibus monasteriis) deservientium monachorum contractum efficiant (primates monasteriorum).²⁰⁷ Забрањено је манастирским старјешинама закључивати зајмове, осим случаја кад се докаже, quod in utilitatibus venerabilis domus competentibus pecuniae profecerunt.²⁰⁸ Продавати непокретну манастирску ствар, забрањено је, осим случаја кад није могуће на манастирских прихода исплатити неки дуг, особито pro publicis collationibus, и кад се не може de rebus mobilium eadem persolvi debita; али таква продаја једне непокретнине манастирске смије бити само са приволом надлежног епископа.²⁰⁹ Промјена ствари, permutatio rerum, то јест уступање уговором једне ствари за другу између разних манастира, или између манастира и црква, дозвољена је манастирским старјешинама са приволом дотичних калуђера, осим само оних ствари, које су дароване биле из царске куће.²¹⁰ Дозвољено је такође и продати какво добро манастирско, које је оптерећено дуговима (у новели каже: praedium plurimis fiscalibus tributis gravatum), и од којег манастир не може имати користи; само што ова продаја, која се може извршити и без приволе епископа, мора бити изведена по односним законским прописима;²¹¹ али продати оно, што је манастиру једном завјештано било на вјечна времена, quae in perpetuum relicta sunt, забрањено је било најстрожије од истог цара конституцијом његовом 534. године.²¹² О овим законским наређењима биће ријеч још у слијedeћој глави ове радње.

IV. Одредбе при отуђивању црквене имовине.

Неотуђивост црквене имовине као опће правило. Услови при којима се смије нешто отуђити. Врсте отуђивања. Ствари за које се допушта отуђење. Када и ради каквих узрока смије бити отуђење. Кома се може отуђити. Законске формалности при отуђењу.

У другој глави ове радње показани су били закони грчко-римских царева о праву цркве на својину, и посебно

²⁰⁷ Nov. 120, c. 6, §. 2.

²⁰⁸ Nov. 120, c. 6, §. 3.

²⁰⁹ Nov. 120, c. 6, §. 2.

²¹⁰ Nov. 120, c. 7, praef.

²¹¹ Nov. 120, c. 7, §. 1.

²¹² Cod. I. 3, 57. Cl. Nov. 7, c. 11.

о праву на течење и множење црквене имовине. Издавањем тих закона исти цареви хтјели су тијем да потпомогну цркву у достизавању сврхе, којој је она имовина намијењена била, а у свези с тијем они су уједно налагали себи дужност да помажу цркви, да се иста имовина сачува цркви на сва времена у цијелости и неповријеђена. И у истини, као што су грчко-римски цареви широке руке били у издавању својих закона о течењу црквене имовине и повластица њених, тако то исто видимо и у законима њиховима о цијелости те имовине и о условима, под којима смије бити од ње нешто отуђено.

Издању оваквих закона дале су повода и разне злоупотребе у управи црквене имовине од стране истих црквених старјешина, који, умјесто да свето чувају ту имовину, употребљавали су је на своју корист или својих миљеника, или у бесцијење је продавали и увајмљивали, па чак и даривали другима. Да је ово зло постојало у цркви од најстаријих времена, или бар у IV вијеку, свједоче нам о томе поједини канони из онога доба. Тако у једном канону читамо напомену епископима, да никакав од њих „не смије себи да присваја што од црквених ствари, или да дарива рођацима оно што је божје, него ако су сиромашни, нека им помогне као сиромасима, али под тим изговором нека не пропада што је црквено;“²¹³ а у другом опет канону из прве године V вијека напомиње се, да нико не смије расипати црква добра, и пријети се казнама епископу, који то учини.²¹⁴ Седми пак васељенски сабор спомиње у једном свом канону опаку лукаштину, што су употребљавали неки епископи и неки игумани при отуђивању непокретних добара цркава и манастира, те завршује овако тај свој канон: „епископ или игуман, који то учини, нека се изведе: епископ из епископије, а игуман из манастира, као такви, који немилу расипљу оно, што нијесу стекли.“²¹⁵ Ако се узме у обзир вријеме, кад је овај сабор држан, а то је 787. године, значи да за четири цуна вијека неки црквени старјешине нијесу хтјели да слу-

²¹³ Ап. канон 38.

²¹⁴ Кан. 5. картагенског VI сабора 401. године, иначе 26. канон сабора 419. године (Правила, II, 159).

²¹⁵ Кан. 12. седмог васељенског сабора. Види моје тумачење овога канона у Правила, I, 616—618., а такође тумачење 38. ап. канона у Правила, I, 102—103.

шају односна строга канонска наређења о чувању нетакнутом црквену имовину, и према томе, да су грчко-римски цареви приморани били у интересу те имовине издавати и своје законе, да стају на пут расипању њеном.

1. У старом римском праву постојао је закон, по којем освештене ствари и мјеста, *res sacrae et loca religiosa*, не смију се отуђивати, него морају остати на свагда за ону сврху, којој су у почетку биле намијењене. Овај закон у римском сакралном праву важио је у апсолутном смислу.²¹⁶ Законска ова наредба усвојена је била у основи и хришћанским законодавством и приложена на имовину црквену, премда је и био различит вјерски поглед на освештене ствари и мјеста у паганском друштву од погледа на то у хришћанству. Модификована је била ова законска одредба у толико, што у римском праву никада нијесу могле бити одузете из сакралне области дотичне ствари и мјеста, а у хришћанском законодавству неotuђивост свештених ствари важила је начелно, јер у случају велике потребе, која би се показала у цркви, или у друштвеном хришћанском животу, допуштало се, при очувању прописаних модалитета, отуђење у црквеној имовини, осим само неких таксативно одређених ствари.

Први закон, који је издан био хришћанским законодавством посебно о овоме предмету, то је конституција 470. године цара Лава I и Антемија. У тој конституцији цареви ови наређују, да црквена имовина мора се сматрати увијек светом и неотуђивом, и да сваки уговор, који би могли учинити црквени управитељи у смислу отуђења било цјелокупне имовине црквене или дијелова исте, треба сматрати као да и није учињен. Допушта се отуђење само када је у изгледу нека стварна корист за цркву. Ако пак који управитељ црквене имовине отуђи нешто, и докаже се да је од тога црква претријела штету, у таквом се случају има тај управитељ свргнути са управитељског мјеста, подвргнути суду и односној казни. Као мотив за овакву законску одредбу истакнуто је, да као што је вјечна сама црква, тако и патримонијум њезин мора остати и чувати се свагда цијелим и неокрњеним. *Iubemus*, пише у приступу исте конституције, *nulli*

²¹⁶ Dig. XVIII, 1: de contrahenda emptione etc., et quae res venire non possunt, leges 4. 6 (pr), 22, 24, 62 (§, 1).

oeconomus, cui res ecclesiastica gubernanda mandatur, esse facultatem fundos vel praedia sive urbana, sive rustica, res postremo immobiles, aut in his praediis colonos, vel mancipia constituta, aut annonas civiles cujuscunque suprema vel superstitis voluntate ad religiosas ecclesias devolutas, sub cujuscunque alienationis specie ad quamcunque transferre personam: sed ea etiam praedia dividere quidem, colere, augere et ampliare: nec ulli iisdem praediis audere cedere: verum sive testamento quocunque jure facto, seu codicillo, vel sola nuncupatione, legato seu fideicommisso, aut mortis causa donatione, aut alio quocunque ultimo arbitrio, aut certe inter vivos habitam largitate, sive contractu venditionis, sive donationis, aut alio quocunque titulo quisquam ad praefatam (hujus regiae urbis) venerabilem ecclesiam patrimonium suum, partemve certam patrimonii in fundis, praediis, sive domibus, vel annonis, mancipiis et colonis, eorumque peculiis voluerit pertinere: inconcussa ea omnia sine ulla penitus immutatione conserventur. Scientes nulla sibi occasione vel tempore ad vicissitudinem beneficii collocati aut gratiae referendae, donandi, vel certe hominibus volentibus emere, alienandi aliquam facultatem permissam: nec si omnes cum religioso episcopo et oeconomis clericis in eorum possessionum alienationem consentiant; ea enim quae ad beatissimae ecclesiae jura pertinent, vel posthac forte pervenerint, tanquam ipsam sacrosanctam et religiosam ecclesiam, intacta convenit venerabiliter custodiri: ut sicut ipsa religionis et fidei mater perpetua est, ita ejus patrimonium jugiter servetur illaesum. Kao što se vidi, ovdje se objavljuje apsolutna zabrana otuđenja crkvene imovine; izuzetak od ovoga dopušta se samo, ako nadležna vlast nađe, da bi se mogla veća korist za crkvu imati, kad bi se ustupila ad usufructum neka crkvena dobra.²¹⁷

Određba ove carske konstitucije tičala se imovine crkvene u prijestolnici istočnog dijela carvine. Malo godina kasnije car Anastasije jednom svojom konstitucijom rasprostranio je istu odredbu na imovinu sviđu crkava, dobrotvornih zavoda i manastira, koji su zaviseli od carigradske matere crkve, dopuštajući otuđenje nečega, uz očuvanje sviđu postojećih zakonikih propisa o ugovorima, samo

²¹⁷ Cod. I. 2. 14. pr.

u takvom slučaju, si utilis sit venditio, aut hypotheca, aut permutatio aut perpetua emphyteusis, ako je dakle dokazano bilo, da će crkva imati korist, kad nešto od svoje imovine proda, ili izda na hipoteku, ili promijeni, ili pak izda u nasljednu dažbinu.²¹⁸ Car Justinijan konstitucijom jednom 528. godine i raznim svojim kasnijim novelama generalizovao je ove zakonske odredbe za sve crkve, dobrotvorne zavode i manastire u svojoj carovini, i podrobno uzakonio sve ono što je o ovom predmetu tek uopće i neodređeno rečeno bilo u pomenutim dvjema konstitucijama,²¹⁹ tako da se vremenom sastavila određena teorija o neotuživosti crkvene imovine uopće i o uslovima, pod kojima se i kako može nešto otužiti od te imovine, kad je dokazana potreba.²²⁰ U glavnome sastoji se u tome, da načelno mora važiti norma o neotuživosti crkvene imovine; a ako potreba crkve zahtijeva, dozvoljava se otuđenje, osim samo nekih određenih stvari, ako je pri tome dokazana neophodnost tog otuđenja i koristi koju će od toga crkva dobiti, i ako je to učinjeno na zakonom propisani način. Ta neophodnost, evidens necessitas, može biti, kad je crkva opterećena dugom i ne može da ga nikako isplati iz svojih prihoda, kad treba pomoći siromasima, osobito u vrijeme gladi, kad nastupi potreba oslobođenja ratnih zarobljenika, kad treba priteći u pomoć državi, ako je u opasnosti od neprijatelja, i uopće kad se dokaze justa causa, opravdani uzrok za otuđenje. Za samo otuđenje potrebit je formalni sudski postupak, isto tako potrebito je i državno odobrenje za odnosno otuđenje. Ako nijesu bili očuvani svi ovi uslovi, otuđenje je ništavo.

2. Po onome što određuju dotične odredbe grčko-rimskog zakonodavstva, otuđenje, alienatio, može biti ili potpuno,

²¹⁸ Cod. I. 2. 17. §. 1 et 2.

²¹⁹ Cod. I. 2. 21., i nevoljne druge Justinijanove novelle, koje ćemo dalje spomenuti.

²²⁰ Najnovija nama pozvata radnja o ovome pitanju na osnovu pravosl. crkvenog prava to je univerzitetskog profesora u Atini dr. Konstantina Ralli: „Neotuživost crkvene imovine po pravu pravosl. istočne crkve“, štampana na grčkom jeziku u Atini 1903. Upravo ovo je drugo izdanje radnje istoga profesora koju je prvi put izdao 1893. sa naslovom: „O otuživanju crkvene imovine po pravu pravosl. istočne crkve“, takođe na grčkom jeziku. Ovo drugo izdanje mnogo je potpunije od prvoga jer, između ostaloga, dodava su mu sva novija zakonska naređenja o istom predmetu.

totalis, или условно, conventionalis. У прву врсту отуђења спада *a) продаја, venditio*, кад се уговором уступа другоме нека ствар за одређену цијену у новцу, *б) поклон или даривање, donatio*, кад се нека ствар уговором уступа другоме без накнаде и *в) промјена, commutatio*, кад се уговором уступа једна ствар за другу. У другу врсту спада насљедна дажбина, *emphyteusis*, земљишна zaloга, *hypotheca*, и антихреза, *speciale pignus*.²²¹ Прва врста отуђења (продаја, поклон и промјена) једнака је као у опћем грађанском праву. Друга има своје посебно значење у погледу црквене имовине.

Насљедна дажбина приказује *dominium utile*, које неко има на одређено земљиште уз издавање ономе, који има на исто земљиште *dominium directum*, неког износа (*canon, pensio, vestigal*), који не стоји иначе у никаквој сразмјери са годишњим користима од самог земљишта, иначе, то је стварно право некога да се користи туђим земљиштем са обвезом периодичног издавања власнику неког износа. Ова насљедна дажбина може бити регретна, дакле не ограничена временом, или пак *constituta*, то јест, кад је ограничена. Прва је за црквену добра забрањена, и само друга се допушта. *Emphyteusim, non perpetuo, sed in eum qui percipit et duas ex eo successiones faciendam*,²²² и дакле уговор о насљедној дажбини смјје се простирати само на дотичног емфитеута и на два кољена по роду од њега. Поред овога, за насљедну дажбину црквених добара уставовљени су и други још посебни законски прописи. Осим формалног уговора, који за то мора бити учињен, исто као и за добра осталих имаоника, прописано је још, да црквена добра треба увијек давати у насљедну дажбину само имућнијим лицима, *solis locupletibus licet et oportet ecclesiasticas res in emphyteusim dare propter restitutionem aspectus*,²²³ уставовљени у почетку односним уговором износ

²²¹ Nov. 7. cap. 1: de rebus ad venerabilia loca pertinentibus non alienandis. Cod. I. 2. 17. Cf. Nov. 120. cap. 1: de alienatione et emphyteusi rerum ecclesiae, cap. 4: ut liceat res ecclesiae immobiles pignori obligari (antichresis), cap. 5: de emphyteusi et hypotheca rerum ecclesiae, cap. 7: de permutatione rerum ecclesiasticarum, cap. 9: ut liceat pro redemptione captivorum res immobiles ecclesiae alienare. О одредбама ове 120. новеле биће ријеч даље.

²²² Nov. 7. cap. 3. § 1. Nov. 120. cap. 1. pr.

²²³ Cod. I. 2. 24. § 4.

може течајем времена бити измијењен, само што у таквом случају не може *relevatio amplius fieri a sexta parte redditus, quem habet res quae in emphyteusim datur*,²²⁴ да ако емфитеута заостане за двије године у плаћању установљеног износа, уговор насљедне дажбине престаје, исто као што тај уговор престаје, ако емфитеута не пази да се чува односно добро од назадовања.²²⁵

Као условно отуђење броји се даље *земљишна zaloга* или хипотека. Земљишна zaloга може бити или *опћа, generalis*, или *поседна, specialis*, према томе да ли за њу служе све ствари дотичне имовине, дакле цјелокупна имовина, или пак само неке посебно означене ствари те имовине. За црквену имовину безусловно је забрањена специјална земљишна zaloга, него се допушта само у ванредним приликама *опћа zaloга*, и то, као што у закону каже: *si omnino sanctissimis ecclesiis crediti opus fiat, aut in solam necessariam videlicet et inevitabilem occasionem et praeterquam non poterit quod imminet adimpleri, aut in aliam causam utilissimam sanctissimae ecclesiae consistentem*.²²⁶

Такође у ванредним приликама, кад црква мора да исплати неки дуг према неком лицу, или не може да плати у одређено вријеме државни порез, а нема никакву покретну ствар да прода да би дуг исплатила, него је принуђена да мисли у таквим приликама на своје непокретне ствари, у оваквом случају допушта се *антихреза*, допушта се наиме, да може дати у залогу неку своју непокретну ствар, и то дотле, док не буде дуг исплаћен. При оваквој залози у осталом вјеровник нема право на све плодове дотичнога добра, него само на четврти дио од стотине: *liceat immobilem rem dare in speciale pignus, et creditor possideat eandem rem et ejus fructus colligat et reputet sibi tam in his creditis pecuniis quam in usuris, non autem majoribus quam quartam partem centesimae*.²²⁷

3. Одредивши начине којима се при потреби може отуђити нешто од имовине црквене, грчко-римско законодавство прописује и то, шта се од те имовине не може отуђити. Опћим

²²⁴ Nov. 120. c. 6. § 2.

²²⁵ Nov. 120. c. 8.

²²⁶ Nov. 7. c. 6. § 1.

²²⁷ Nov. 120. c. 4. et c. 6. § 2.

је правилом за ово служило, да између црквених ствари, ако је потреба што отуђити, да то треба чинити најприје са *покретним* стварима, и кад оваквих не би никако било које би могле бити отуђене, тек тада се смјело приступити отуђењу непокретних ствари.

Између покретних ствари разликују се оне, које се тичу непосредно вршења евхаристичне тајне, од ствари које се тога не тичу непосредно, и без којих при потреби може се ипак та света тајна обавити. За једне и друге од ових ствари постојао је још од цара Анастасија закон, да се морају свето чувати и не отуђивати.²²⁸ Ово је потврдио и цар Јустинијан конституцијом својом 528. године: *nemini licere, sacratissima atque arcana vasa, vel vestes, caeteraque donaria, quae ad divinam religionem necessaria sunt, vel ad venditionem, vel hypothecam vel pignus trahere.*²²⁹ Затим је ово поновно исти цар у својој једној повели 535. године: *de non alienandis sacris vasis.*²³⁰ Уопће важило је правило, да се не смију отуђивати никада оне ствари, без којих се не може света евхаристија обавити. За све остале ствари допуштало се да при великој потреби може бити изузетак. А тај изузетак бива само, кад треба откупити ратне заробљенике од непријатеља. У оваквом случају није било грјешно продати чак и свети путир, и то се правдало наводом, да је бесмислено цијенити већма црквене судове и црквена одијела него ли људске душе (*quoniam non absurdum est animas hominum quibuscunque vasis vel vestimentis praeferri*).²³¹ Допуштено је било ово и кад би глад (*fames*) завладала у дотичном мјесту.²³² Пазило се само да такве ствари на првом мјесту буду другој којој цркви или манастиру продане; није да се могло то учинити, него су се морале те ствари уступити приватним лицима или нецрквеним заводима, тада је требало металне ствари прије отуђења претопити, да би изгубиле свој пређашњи облик.²³³ Због разних злоупотреба, које су се послједје догађале у овоме погледу, цар Алексије I Комнин издво је 1082. једну по-

²²⁸ Cod. I. 2, 17.

²²⁹ Cod. I. 2, 21.

²³⁰ Nov. 7, c. 8.

²³¹ Cod. I. 2, 21. Nov. 7, c. 8. Nov. 120, c. 10.

²³² Cod. I. 2, 21: *excepta causa famis in locis his, in quibus hoc contigerit.*

²³³ Nov. 120, c. 10: *superflua vasa conflare et similiter vendere.*

велу, којом забрањује за свагда да се црквени судови (*sacra vasa*) уступају којим било начином на нецрквену употребу;²³⁴ док пређашњи закон, да се то може продати слободно, кад је глад или кад треба откупити ратне заробљенике, остао је и даље на снази.

За *непокретна* црквена добра важи закон, да се она не смију уопће отуђивати. Случајеви, када се то може догодити, исти су, који и за покретне црквене ствари. Секуларизација црква, у којима је и само један пут служена литургија, забрањена је; исто тако и манастира.²³⁵ У XII вијеку, по свједошви Теодора Валсамона, од ове строге забране се попустило. Канонско наређење, да се никада не смије секуларизовати манастир и његова непокретна имовина, схватило се у томе вијеку у смислу само великог опреза и пажње (*magna custodia et summa diligentia*), а не у апсолутном смислу неотуђивости.²³⁶ И ово има своје потпуно оправдање, које смо ми већ на другом мјесту истакли.²³⁷ Манастир или манастирска имовина не смије бити отуђено цркви и претворити се у приватни иметак. Али ако један манастир и његова имовина према приликама времена и мјеста може више користити цркви доијети, кад би се претворило у завод за васпитање младежи, из којег би излазили добро спремљени кандидати свештенства, ваљани учитељи народа, или добро извјежбани људи у лијеппим вјештинама или бољим занатима и слично, и такав би завод стајао под управом црквене власти, у оваквим случајевима ту не би било никаква апсолутна секуларизација манастира нити би то ико могао осудити, тијем мање пак, што нема никаквог канонског наређења које би говорило о оваквој промјени манастира, и које би ово осуђивало, него канони забрањују само, да се манастири претварају у свјетовна обиталишта, *secularia habitacula*, то јест, да изгубе свој црквени карактер и да постану свјетовном кућом, у којој би могла бити и оскврњена њихова првобитна намјена, паши у руке можда и нецрквени или употребивши ту кућу на какву неморалну сврху. Јер колико је племенита по установи

²³⁴ Zachariae, Op. cit. 335—338.

²³⁵ Nov. 120, c. 7, § 1. Cf. Nov. 65.

²³⁶ Balsamonis eom. in can. 24. concilii Chalcedonensis. Bevereg. I, 140.

²³⁷ Правла I, 382—383. Црквено право. Стр. 713. брл. 5.

својој сврха манастира, толико исто племенита је и света сврха једног васпитног завода у хришћанском духу, и с тога, при оваквој секуларизацији једног манастира, ова хришћанска сврха не би се премашила, а на дјелу постигла би се мјесто једне друга сврха, толико исто света као и прва. Оваква промјена манастира у васпитни или учевни завод морала би паравно бити само приволом црквене власти, која с обзиром на сада наведене мотиве не би се могла таквој промјени противити.

Ово о манастирима и њиховим добрима. А као никада неутуђиве морале су, по одредби једне Јустинијанове новеле, сматрати се оне ствари, било непокретне или покретне, које су дароване биле или које би се у будуће даровале којој цркви, манастиру или којем добротворном заводу од царске куће (ab imperiali domo), и те ствари нијесу се смјеле уступати чак ни другој којој цркви, манастиру или добротворном заводу, него су на свагда морале остати оном јуристичком лицу, којему су у почетку намијењене биле.²³⁸

4. Одредивши какве се црквене ствари могу отуђивати, грчко-римско законодавство одређује уједно и када и ради каквих се узрока смије то учинити.

Главни узроци, ради којих се може отуђити нешто од имовине, која припада црквама, добротворним заводима и манастирима, наведени су још у конституцији цара Анастасија, о којој смо споменули, а наиме, кад од дотичне врсте отуђења *pretium profuturum est ad liberationem debiti ex successione contracti, aut ad usus alios necessarios loco venerabilis impendentes, aut ad aliam magis necessariam rem redimendam, aut ad imminentem venerabilis domus restorationem*, дакле кад треба платити неке дугове, кад се морају набавити неке потребите ствари и друге ствари уредити, и кад треба односне зграде поправити.²³⁹ На основу ове конституције и других каснијих, теорија је и класификовала оправдане узроке (*justae causae*), ради којих изрично смије бити отуђење црквене имовине, и то с обзиром на хришћанско милосрђе на првом мјесту, затијем на озиту потребу цркве, даље

²³⁸ Nov. 120. cap. 7. pr.

²³⁹ Cod. I. 2, 17. § 1.

на корист за цркву и на посљетку обзиром на државне потребе.²⁴⁰

На првоме мјесту и као први узрок, којим се припада отуђење црквене имовине, спомиње се ослобођење хришћанских ратника, који су пали у ропство непријатеља, и затијем помагање сиромасима. У институцијама забрањује се свако отуђење црквене имовине, *excepta causa redemptionis captivorum*.²⁴¹ Ово исто читамо у Јустинијановој конституцији 528. године, у којој поред *redemptionem captivorum*, спомиње се још и глад, *fames*, која може завладати неким мјестом;²⁴² а новела једна истога цара од 536. године издана је била нарочито, *ut terrulae aut domus aut vineae sanctissimae ecclesiae (Mysiae) in redemptionem captivorum aut alimoniam pauperum relictae, possint alienari*.²⁴³ Да је пак допуштена била продаја чак и светих судова за ослобођење заробљеника, видјели смо.

Неопходна нека потреба цркве оправдава такође отуђење имовине. Такве су потребе, кад треба набавити за богослужење односне судове,²⁴⁴ кад треба саградити нову или поправити стару цркву²⁴⁵ и кад треба платити држави данак или исплатити црквене дугове.²⁴⁶

Допуштено је отуђење неког црквеног добра, ако од тога добра црква нема никакве користи, а у изгледу је да ће се отуђењем имати корист. У поменутој Анастасијевој конституцији допушта се да се могу отуђити све оне земље црквене, које су штетне за цркву *ob sterilitatem*.²⁴⁷ У другим потоњим законима допушта се, осим овога, отуђење, кад ће се продајом неке ствари добити више него што је она вриједила,²⁴⁸ или кад се не може ради удаљености поправити нека зграда или се не може згодно обрађивати нека земља.²⁴⁹

²⁴⁰ Ралли оп. цр. 27—34.

²⁴¹ Instit. II. 1. § 8.

²⁴² Cod. I. 2, 21.

²⁴³ Nov. 65. cap. un. Cl. Nov. 120. c. 9.

²⁴⁴ Cod. I. 2, 17. § 1.

²⁴⁵ Cod. I. 2, 17. § 1: *ad imminentem venerabilis domus restorationem*.

Nov. 7. c. 3. § 2.

²⁴⁶ Cod. I. 2, 21. Nov. 46. c. 1. Nov. 120. c. 6. 7. 10.

²⁴⁷ Cod. I. 2, 17. § 1.

²⁴⁸ Nov. 7. c. 9. § 1. Nov. 120. c. 7. § 1.

²⁴⁹ Nov. 65. Nov. 131. c. 12.

На посљетку допуштено је отуђење, кад треба помоћи држави у њеној потреби. Изричног закона о томе нема у грчко-римском законодавству, али ово показује новела цара Јустинијана 535. године, у којој се истиче заједница између цркве и државе, и право државе да јој црква у потреби помогне својом имовином обзиром на дарове, што је црква добијала увијек од државне власти, и што ће држава опет за то компенсовати цркву у мирно доба.²⁵⁰

5. Кад наступи потреба отуђења неког црквеног добра, морало се pazити на то, коме ће се то уступити. Уз очување свих односних законских прописа о отуђивању уопће, слободно је било сваком православном лицу црквено добро купити или другим уговором прибавити, ако није то могла да учини друга црква, или који манастир, или који црквени завод, који су у овом увијек морали имати првенство, нарочито кад се тицало отуђења покретних црквених ствари.²⁵¹ Забрањено је само било отуђивати ништа од црквене имовине јеретницима.²⁵² Исто тако је било забрањено уступати црквена добра управитељима црквене имовине, било да то добро припада посебној цркви или манастиру или каквом добротворном заводу.²⁵³

6. Отуђење црквене имовине, ма каквим се начином оно имало да изведе, морало је бити обављено строго по прописима закона и уз очување односних формалности. Ово је потанко одређено у Јустинијановој новели 544. године. По одређењима те новеле мора бити претходно свестрано испитана потреба отуђења односне ствари, и то морају заједнички

²⁵⁰ Nov. 7. c. 2. § 1. Исвор. Ралли оп. књ. 48 и сл.

²⁵¹ Nov. 120. c. 10.

²⁵² Nov. 131. c. 14: *Jubemus autem nullum haereticorum, neque per condemnationem, neque per emphyteusim, neque per emptionem, aut alio quolibet modo res immobiles accipere a qualibet sancta ecclesia, aut alio venerabili loco. Cf. Constit. Anastasii Imperatoris n. 511: Si qui orthodoxae religionis emptione vera, vel fictitia, aut quocumque alio jure, vel titulo praedia, vel possessiones, resque immobiles, in quibus orthodoxae fidei ecclesiae vel oratoria constituta sunt, in haereticarum sectae et contrariae orthodoxae fidei sentientem quamcumque personam transferre voluerint: nullam hujusmodi vel inter vivos habitam vel secreto iudicio compositam valere volumus voluntatem, etiamsi ab orthodoxae fidei venditore vel quocumque modo alienatore commentitio sub qualibet occasione fuerint adsignata: sed irrita omnia hujusmodi documenta et tanquam nec penitus scripta esse censemus. Cod. I. 5, 10.*

²⁵³ Cod. I. 2, 24. § 2. Nov. 123. c. 6.

да са надлежним епископом учине управитељи дотичне цркве, или добротворног завода, а за манастире старијина манастирски са старијим калуђерима и са одобрењем епископа. Кад се доказала потреба отуђења, тада управитељи и сви остали који су у томе заинтересовани, морају заклетвом на записнику засвједочити, да од односног отуђења не ће бити никакве штете за дотичну свету кућу: *jurantibus ordinariibus in praesentia Deo amabilis episcopi, quod nihil ad laesionem aut praescriptionem ipsarum venerabilium domorum de hujusmodi contractu efficitur.* Послије тога морају бити за двадесет дана објављена сва добра, која се намјеравају отуђити: *in publico civitatis loco proponantur per 20 dies*, а кад наступи дан отуђења мора се између оних, који жеде имати та добра, дати првенство ономе, који највише понуди: *ut qui plus praebet, aliis praerogat.* Кад је све то учињено, и када то све одобри надлежна црквена и државна власт, тада се склапа формални писмени уговор, који се има чувати у односној ризници.²⁵⁴

Свако отуђење које није завршено уз сада изведене законске формалности, ништаво је. У истој Јустинијановој новели, коју смо горе споменули, у нарочитој глави спомињу се казне, *quibus subjaceant qui alienationes ecclesiasticarum rerum fecerint, protivno законским прописима; и оне исте казне које су прописали за незаконито отуђење црквених ствари царевима Лав I и Антемије, Јустинијан потврђује, наводећи осим venditiones још и donationes, permutationes, perpetuas emphyteuses et pignorum dationes.* У конституцији поменутих царева одређује се, да дотични управитељи, који на своју руку и без прописаних формалности отуђе што од црквене имовине, морају платити од свога сву штету, коју су црквеној имовини нанјели, а ако сами ово не могу да учине, обавезани су на то насљедници њихови, и осим тога исти управитељи морају бити свргнути са управе, дотични *tabelliones*, који су незаконито уговор саставили, морају се подврћи *intervocabili exilio*, а судије, који су то одобрили, лишавају се *propriae dignitatis et bonorum omnium*, дакле и достојанства и свега својег имања.²⁵⁵ Дотични пак који је на незаконит начин дошао

²⁵⁴ Nov. 46. Nov. 54. Nov. 120. c. 6. et 7.

²⁵⁵ Cod. I. 2, 14. § 2, 3, 4.

у посјед црквене ствари, губи не само ту ствар, него и сав евентуални прираштај, осим случаја да је он то у доброј вјери чинио и дакле био је преварен, у којем случају дотични управитељ подвргава се тада криминалном закону.³⁶⁶

V. Количина црквене имовине.

Количина црквене имовине у почетку неограничена. Закон цара Никифора о амортизацији. Претече тога закона у IV вијеку. Оцена Никифорова закона о амортизацији. Закон Василија II. Закон Малуила Комнина.

Закони грчко-римских царева, које смо досада прегледали и који се тичу црквене имовине, сви ти закони имали су задатак, да та имовина буде сачувана у цјелини и неповријеђености, да јој управа буде правилна, како би уста имовина напредовала и множила се. Из тих закона видјели смо и то, како су особито византијски цареви примјером предњачили у даривању црквама и црквеним заводима, и тим својим примјером, исто и својим разним законима побуђивали су побожне имућне људе да цркве даривају и да подижу разне црквене заводе на славу Бога и спасење душе своје. За ово важило је у византијској царевини правило, да *optima mensura donatarum rerum immensitas*, другим ријечима, чим више дарујеш цркви и црквеним заводима, тим је боље. Од свих тих закона грчко-римских царева одваја се један закон из X вијека, који премда се и не тиче све црквене имовине и њених повластица, тиче се ипак неких црквених завода, и посебно: манастира, домова за странце и домова за старце, али главним начином манастира, и који закон по својим одредбама заузима изузетно мјесто између осталих закона у добу, које у овој радњи расматрамо. Закон тај то је повела цара Никифора II Фоке од 964. године. Ради изузетног карактера тога закона, и што је он послужило темељем једној врсти врло важних закона потоњег доба, треба да се о том закону посебно говори.

Некадашња ревност побожних имућних хришћана да жртвују од свог имања на корист сиромаха, болесника, за напуштеног дјецу, за наводчад и за васпитање младежи, и

³⁶⁶ Nov. 7. c. 5 et 7. Nov. 120. c. 11.

да прилажу заводима, у којима се водила брига о тим лицима, та ревност изгледа да је у X вијеку ослабила била, и да је друштво обраћало тада сву пажњу своју на заводе за странце, за старце и на манастире. Особито на ове посљедње као да је ревност друштва у прилагању велика била. И у самој ствари, у поменутом вијеку био је у византијској царевини број манастира огроман, исто као што је огромна била и имовина тих манастира, који су већином били врло богати. Овоме, поред настојања калуђера да имају доста манастира и да им буду имућни, биће много допринијело и значај, што је калуђерство стекло било у разним вјерским споровима прошлих вијекова, а особито у иконоборским споровима, па ради тих заслуга православни су узносили калуђере и манастире им даривали.

Богатство манастира и непрестано множење тога богатства почело је било течајем времена изазивати у јавном мнијењу и незадовољство, јер се врло често догађало, да су се манастири обогаћавали не само на штету појединих приватних лица, него и самих градских и сеоских цркава, а и сама је држава почела била осјећати штету од тога. Ово незадовољство ради великих капитала, што су се налазили у рукама калуђера, који су тим управљали већином без ичије контроле, изазвало је издање поменуте новеле цара Никифора, који у тој својој новели приказује калуђерство таквим, да се оно само и стара о томе, да умножи број манастира и да им чим више богатства стече, те наређује да се нови манастири не смију подизети и да право на течење имовине за манастире мора бити ограничено. Гласи та новела:

„Син Бога Оца, водећи старање о нашем спасењу и показујући нам, како ћемо задобити то спасење, те од чега треба да се чувамо а за што да пријањамо, како би исто постигли, објавио нам је, да богатство и стицање мноштва ствари доноси велику запријеку томе спасењу, и ово је он објавио кад је казао, да је богатима врло тежак приступ у божје царство, па нам је с тога забрањено не само да са собом носимо штап, путну торбу и другу хаџину, него и да се старамо о храни за сутрашњи дан. Међутијем кад станем да расматрам сасвијем јавну болест манастира и светих завода (јер ја њихову небезбедност изазивљем управо болешћу), не знам какав лијек да изнађем противу тога зла и којим на-

чином да обуздам tu neумјереност. Јер којима намећу отаца они слиједе, или од куда су се прилике тако стекле, да они данас (да се послужим божанственим ријечима Давида) изобилују толиким сувишком и таштом неумиошћу? Они тамо у све часе дана настоје да стеку неизмјерна прострaнства земље, поносите зграде, стада кова, говедâ, камила и небројеног другог крупнога блага, пак томе посвећују све старање своје душе, и то у толикој мјери, да се калуђерски сами позив ни по чему не разликује од свјетскога живота, који кипи многим бригаама. Међутијем божанствене нам ријечи објављују ствари томе противне и заповиједају нам, да будемо сасвијем слободни од таквих брига (не брините се — кажу — шта ћете јести или шта ћете пити), и још нам укора ради изnose пред очи живот тица, који је без брига. Па шта каже и божанствени апостол? Каже: „руке ове служиле су мене и оне, који живе са мном“, и „кад имамо храну и чим да се заодјенемо, ми ћемо тијем бити задовољни“. Погледај живот божанствених отаца, који су живјели у Египту, у Палестини, у Александрији и другдје по многим мјестима свијета, пак ћеш наћи да је њихов живот био тако прост и толико слободан од сваког сувишка, да нам се они приказују, као да живе скоро самом душом и да се приближују анђелској природи, у којој нема грубога вештаства. Па кад и сами Христос каже да се царство божје на силу стиче и да га освајају они који су храбри, те да ми треба да прођемо кроз многе патње док у њ приспјемо, и када напротив видим, да они, који обећавају да ће такав живот водити и промјеном одијела стављају на се спољашњи знак, који ће такав живот показати, — да ти дрско крше оно што се од њих очекује и свом истом одијелу противурјече: тада ја не знам како могу да назовем цијелу ову ствар, ако не варком, а не могу да не речем, да се то ради очито на посрамљење имена Христовог. Јер нити је из апостолскога нити из отачаскога закови потицло ово стицање њивâ и тако красних поља, што се пружају на многа прострaнства, и из којих се породило више брига, него ли је самога плода са њих; зар није тако? Када је њихов позив имао да буде тај, да чине и уче оно што је сагласно са Христовим заповиједима, а у Христовој се заповиједи налази, не да посједујемо свјетовне ствари, већ напротив да напустимо посједовање тих ствари, јер каже, да продамо своја

имања и да их раздамо сиромасима, тада је очито, да оно њихово стицање (њивâ и поља) није особина живота оних који теже за врлином, нити је особина правила савршенства, већ да то прије спада у тјелесну навику, тако да они који су морали да буду духовни, тијем већма застрањују са праве стазе, чим више живе свјетским начином; и навика та током времена развила се до безграничности онако управо, као што лоше ствари услијед ма какве па и незнатне прилике постају обично великима. Па зар дакле они људи, који у себи осјећају потицај да учине какво побожно дјело и да изгледе своје гријехове, зар они то раде кад занемарују ову толико лаку и просту од брига заповијед Христову, која налаже, да се распродају имања и да се даду сиромасима? Они као да навлаш хоће да учине нешто што је од тога много теже и трудније, и као намјерно траже, да напрте на се силу брига и напетом снагом потичу све своје биће на грађење манастира, домова за странце и домова за старце! Дакако у првобитна времена, кад су такве установе биле ријеђе, грађење истих било је оправдано и корисно. Па је морала бити трајнија слава оних, који те установе оснивају од славе оних, који сиромасима дају, јер док се они усрдно брину о томе да хране и његују тјелеса људи, они имају пред очима спасење душа и провођење узвишенијег живота. Ради тога су управо те установе и нарасле до великога броја, тако да су се преко мјере и преко потребе умножиле; и поред свега тога ипак људи занемарују и напуштају оно добро дјело, које се великом лакоћом може да врши, а заузимају се да оснивају исте установе; не може ли се у оваквом случају помислити да ово добро дјело није здружено с неким пореком, и како се не би морало рећи, да је са житом помијешан коров? Шта више, ко би могао пропустити, а да не каже, да се ту злоупотребљује љубав к Богу и к божјим стварима, као изговор таквој слави, и да ти људи, кад чине неко добро дјело, настоје само да их сви виде, и да њима није доста, за ову врлину, коју изврше, да имају за свједоке само оне, који живе у овоме времену, него они хоће да та њихова врлина буде позната и потомцима? Та ко су ти, који тако раде? На жалост, хришћани, којима је заповјеђено, кад чине добра дјела да настоје, да та дјела остану сасвијем скривена. А нико не би могао држати, да то што сам рекао није очито

и више него стално, када ми, док постоје други небројени манастири, које је зуб времена тако оштетио, да се већ почињу рушити, пропуштамо да спремним срцем што за њих потрошимо, како би се обновили и сачували, већ свом силом наше душе дајемо се на грађење својих манастира, и то не само ради тога да би уживали у таштом добром гласу, већ и с тога да би онај манастир, који смо ми саградили, видљиво упадао свакоме у очи и био би издвојен од других манастира, а уз то и ради тога, да би ваша имена (да се послужим ријечима божанственога пророка) наметнули земљама.

„Ради овога управо, а да вас потакнемо на извршивање Христових заповиједи, и што хоћемо да искоријенимо порок тог славољубља, који је Богу мрзак, и што свијем маром настојимо о томе, да све оно добро које чинимо, само Бога ради чинимо и са тијем добром не спајамо тежњу да људима угодим, да не би сасвијем лицени били оне награде, која од Њега извири (јер нам божанствена ријеч казује, да таква добра дјела имају већ своју награду), заповиједамо, да они, који хоће да извршују побожност, и да чине дјела милосрђа и човјечности, имају поступати по Христовој заповиједи, а то је, нека продаду своја имања и нека раздијеле сиромасима; јер Христос хоће да при извршивању дјела милосрђа будемо у толикој мјери издашни и дарожљиви, да не само раздијелимо потребнима овај новац што имамо, него кад тај новац раздамо, да готовим срцем приступимо и к распродаји својих посједа. Ако су пак неки толико љубитељи добра и уједно величари (јер само тако можемо да назовемо славољубље таквих људи), да хоће да граде манастире, домове за странце и домове за старце, то им неће нико забранити. Али пошто је већи дио тих установа, које су од давнине основане, већ у опасности да пропале, и скоро су већ на ништа дотеране, то нека такви људи посвете своје старање овим установама, нека подижу ове што су поклекле, нека наспрам овима покажу своју ревност за Бога. Док ти људи буду занемаривали првашње манастире, који се у том невољном стању налазе, и у веку их руку буду подржавали у том стању, и, да се јеванђелским начином изразим, из противности их заостављавали, а с друге стране буду настојали да оснивају нове такве зграде, — ја никако нити ћу похвалити засни-

вање нових зграда, нити ћу уопће допустити, да се то чини, а то с тога, јер знам и кажем, да то није ништа друго, него жеља за празном славом и виш сваке сумње луда чежња за њом. Таквим пак људима заповиједамо, да се постарају за првашње манастире, којима треба помоћ, али не тако да им даривају њиве или помјешћа или зграде (јер им је доста оно, што им је већ прије дано и што од почетка посједују), већ нека којим свјетовњацима продаду своја земљишта и помјешћа, што имају, па оним што од тога добију нека како треба узнегују и онскрбе манастирска добра, што су заштетена, и нијесу уређена и леже необрађена ради нестанице срестава, и нека им за то добаве слугу и кметова, пак волова, те ситнога и крупнога блага; јер кад би оним заштетеним манастирима даровали дотична земљишта и помјешћа, што имамо, а закон забрањује предавање добара, која су својина побожних домова и цркава, тад би ми упали у исту прву неприлику, допустивши да та добра без обраде и без помоћи остану у хрђавом стању и у рушевинама, а то би се догодило с тога, што не би било новца, нити би било кога, који има нешто од потребитог, а који би могао да помогне. Према томе, од сада у напријед *нека није никоме слободно ма којим било начином уступати земље ни помјешћа манастирима, или домовима за старце, или домовима за странце, а тако исто ни којој митрополији или епископији*, јер им све то ништа не помаже. Ако ли се пак догодило, да су који од побожних домова или манастира, што су прије били саграђени, због немарне управе и старања, остали без земаља, таквим побожним домовима и манастирима не само што се неће запријечити, него ће се царским ријешењем и одобрењем дозволити, да себи набаве колико им је доста. Међутијем не само не забрањујемо, већ шта више похваљујемо дјело оних, који хоће да у пустим мјестима саграде ћелије и такозване лавре, али тако, да се оне не простиру на туђе посједе и земљишта, већ да су само својим околишом заокружене.

„Заповиједајући и узаконујући ово, ја знам да ће многима изгледати, да ја говорим тешке и неугодне ствари, и такве ствари које се не подударају са њиховим суђењем; али мени није стало за тијем, пошто ја, по примјеру Павла, хоћу да угодим не људима, него Богу. Онима пак, који су одадени разумношћу и који су навикли да разматрају ствари

не тако површно, да све оно што им се предочи, odmah им то душу потресе, већ даље прогнучу и имају способност да уоче дубљину ствари, изгледаће, да смо ми овдје изнијели не само оно, што доликује, него и оно, што је корисно како за оне, који живе сходно вољи божјој, тако и за сву државу.²⁹⁷

У повели овој јасно је приказан побуд, који је одлучио цара Никифора да је изда. Није осјећај побожности покретао тадашње људе да оснивају манастире и оне домове за странце и за старце, него пушта чезња за празном славом, да их други хвале и величају и да им потомство име спомиње, као великих добротвора; били су као некадашњи Фарисеји, од чијега квасца Христос је препоручивао својим ученицима да се чувају, и за које је рекао, да не ће никада видјети божјега царства. Такве славољупце цар оштро у својој повели осуђује. Осуђује такође и грамаљивост за богатством калуђера, који су заборавили свој прави позив и само о томе и мисле, да стеку себи и својим манастирима чим више богатства. Изгледа, да то што су калуђери чинили за обогатити своје манастире, да су тако исто о обогативању домова за старце и странце старали се дотични управитељи и старатељи поменутих домова, а такође да у томе нијесу заостајали дотични митрополити и епископи, гледајући да им чим више имања добију митрополитски и епископски дворови, како би наравно они сами богатије живјели. И у X вијеку мора бити да су силва богатства посједовали и манастири, и они разни домови, и митрополитски и епископски дворови; без сумње онако, као што је то било у исто вријеме на Западу, гдје на прим. у Њемачкој трећи дно све земље припадао је цркви, или у Италији, гдје у неким политичким општинама није било ни педља земље, да би припадао свјетовљацима. Цар Никифор констатује поменуте чињенице у његовој држави, и налази да то не доликује црквеним уставима, и да је штетно и за цркву и за државу, те ограничава право својине свим оним уставима на онолико колико им треба, без ичега сувишнога, и уједно забрањује, да ма којим било начином, преко онога што је потребито, прибављају себи у непокретним стварима манастири, домови за старце и странце, и митрополије и епископије.

²⁹⁷ Zachariae, op. cit. 293—296. At. Synagma. V, 261—265. Leonclavij Jus graeco-rom. I. 113—117.

Овој и оваквој царској одредби, обзиром на чињенице које су изазвале ту одредбу, тешко би било шта приговорити, и тијем мање, што још у другој поли IV вијека била су издава слична два закона, која су ограничавала права дотичнима, да уступају своју имовину цркви, а на штету законитих наследника. Разумијемо овдје конституцију 370. године цара Валентинијана I, и опет конституцију 390. године цара Валентинијана II Теодосија и Аркадија, о којим смо конституцијама већ говорили. У овој посљедњој изрично се забрањује да *djakonissa nullam ecclesiam scribat heredes*.²⁹⁸ А повод овим конституцијама био је готово исти као у повели Никифоровој, наиме, што су многи свештеници, калуђери и епископи, *ecclesiastici, continentes et episcopi*, гледали само на то да би богати свјетовљаци чим више даривали цркву, како би од тога могли та по имену црквени људи богатије и раскошније живјети; и као што су они закони имали да обуздају грамаљивост свештенства и калуђера за богатством, тако је и овога Никифоровог закона био исти задатак.

На основу одредбе истога закона саставило се учење о праву државе да може забранити цркви прекомјерио течење имовине. Ово се учење током времена утврдило толико, да се данас на Западу сматра опћом нормом јавнога права, да је држава у власти одредити границе, до каквих црква може да прибавља себи имовину.²⁹⁹ По овоме учењу држава има право да издаје законе, по којима обзиром на државни интерес, ограничава течење црквене имовине, и који су познати под именом *leges amortisationis*. Начело неотуђивости онога што црква посједује у непокретностима, а што се може само у завредним и таксативно одређеним, као што смо видјели, случајевима отуђити, то начело у теорији се изразило тијем, да ово што је црква стекла, заузето је и чврсто је, као да то притискује мртва рука, *manus mortua*, да је дакле као мртво за јавни промет, или усмрћено, *amortizatum*, те су и добра црквена названа усмрћена добра, *bona amortizata*, од

²⁹⁸ Theodos. XVI, 2, 27.

²⁹⁹ Ово учење усвајају сви протестантски канонисти, а исто и неколико римокатоличких. Православни канонисти готово и не спомињу о овоме у својим радњама, или то спајају са учењем о *секуларизацији* црквене имовине.

тога изразом „амортизација“ означаје се пријелаз дотичних непокретних ствари цркви, манастирима или разним побожним заводима. Први зачетак закона амортизације ми би хтјели видјети у поменутих конституцијама из друге половине IV вијека цара Валентинијана I и Валентинијана II, јер фактично ти закони пријече у некој мјери пријелаз приватне имовине у посјед цркве. Али изрични закон о томе, то је поменута новела Никифора II, а од XIII вијека на Западу ти закони почињу чешће бивати, омет ради истог разлога, ради којег је на дана била ова Никифорова новела.²⁰⁰

Ако се узме у обзир, да црква постоји на земљи по божанском одређењу и да за своје постојање на земљи она потребује и земаљска добра, тада никоме се не може признати право да пријечи цркви да стиче та добра и да их употребљује према своме задатку и свијету. Али самим фактом што црква мора да посједује своју имовину она тијем већ улази у област приватног права. Ово право нормирано је односним државним законима. Да би црква могла уживати све оно што у имовинском односу одређује то право, да би дакле могла бити гарантована у посједу своје имовине ова мора бити признана за самостални правни субјект, онако исто као и свако друго физичко или јуристичко лице. Признање пак ово зависило је увијек од онога, који својим законима нормира приватно право, а то је држава. Док је црква у грчко-римској царевини постојала као свако друго више или мање толерирано друштво, она је у имовинском односу готово бесправна била, и ако јој је један или други цар признавао да може посједовати неко имање, то је било из снисходљивости и само изузетно. Прави правни субјект у области приватног права црква је постала тек тада, кад јој је то законом признала државна власт. Ово је историјска чињеница. Признавши цркву самосталним правним субјектом, држава је, према добротворном значају што је за себе видјела у цркви, почела одмах водити брижљиво старање о црквеној имовини, о неповријеђености њеној и правилној њеној управи; а задовољавајући жељу, коју јој је сама црква изражавала, и да би црквена имовина била у свему зашти-

ћена, држава је свагда водила свој врховни надзор над истом имовином. При таквом односу државе према цркви у питању црквене имовине, узимајући при томе у обзир да је црква признавала држави право утицаја готово у свима административним црквеним пословима, као при постављању главних управитеља црквене имовине, или при одређивању броја свештених лица, која су имала да буду у дотичним црквама или црквеним заводима, а преко којег броја није се могло постављати још других, или при склапању разних уговора о случајном отуђивању каквих дијелова црквене имовине, које уговоре имала је и државна власт да одобри, — узимајући ово и много друго слично у обзир, тешко би се могло устврдити, да држава нема права улазити у послове течења црквене имовине, и према томе да она није власна ограничавати то течење у одређеним приликама, кад оно прелази потребите границе, и кад од превелике акумулације у цркви непокретних добара пријети опасност народној економији, о чему мора држава да води главну своју бригу; при томе обзиром на моралну помоћ, коју је држава увијек тражила и очекивала од цркве, није јој могло бити индиферентно, да се прекомјерном акумулацијом црквене имовине оптерећава сама црква и њени служитељи пословима, који их одбијају од главне њихове службе у цркви и приморавају их да vriјеме, које би морали употребити у тој главној својој служби, они употребљују на бриге о тој имовини, а што све може да буде само на штету цркве и значаја свештеничког чина.

Ово последње огледа се особито у поменутој новели цара Никифора, и ради тога он и диже глас свој противу множења имовине нарочито манастира, митрополија и епископија, и забрањује, да се тим уставома уступају још друга непокретна добра покрај оних многих што већ посједују. Обзиром на ово, истој новели не би се могло, као што смо рекли, ништа приговорити; а тешко да би јој се могло шта приговорити и са начелног гледишта, исто као и законима о амортизацији.

Али новела ова изазвала је читаву буру протестација противу себе, а највише од калуђера. Ово дознајемо из једне новеле 988. године цара Василија II, којом поништава Никифорову новелу. У својој новели цар Василије каже, како је дознао од калуђера, да је онај Никифоров закон био узрок

²⁰⁰ Vgl. Schulte, System des Kirchenrechts, S. 476. Anm. 1. Walter, Kirchenrecht (XIV. Aufl.), S. 573. Anm. 15.

„свих садашњих зала и свега преврата и забуне у држави“ и од себе додаје, да од времена кад је овај закон објављен „никада се ништа добро није догодило и никаква несрећа није изостала“, јер „исти закон није био само незаконитост, него и увриједи црквама и манастирима, па и самоме Богу.“³⁶¹ Овако је овај цар мислио, и то је он изразио у својој новели.

Течајем времена истицале су се онакве исте жалбе о манастирској имовини и управи те имовине, које су дале повода цару Никифору да изда ону своју новелу. Ово је побудило цара Мануила Комнени да 1159. године изда опширниу једну новелу о непокретним добрима манастира, у којој, док признаје манастирима право на она непокретна добра, која су тада посједовали, наређује, да се иста добра имају уврстити у категорију државних добара, да о тим манастирским добрима морају бити састављени прописани званични акти и приказани надлежним државним властима, како би ове могле по закону одлучивати о промјенама у манастирској имовини и уједно надзирати манастирску економску управу.³⁶²

³⁶¹ Zachariae, op. cit. 303—304. *At. Sint.* V, 270.

³⁶² У Захирџе, (стр. 454—455) има само наслов ове новеле Мануила Комнени, али она се налази гогово у цјелини у Вилсанономом коментару 12. канона VII засељ. сабора. *At. Sint.* II, 598—603.

ПРЕГЛЕД ИЗВОРА

(Од бројена послјје црте — први број са зазнаком показује страну, а други биљешку под текстом).

I. Закони

у Јустинијановим зборницима.

Institutiones.	Codex.
Lib. II tit. 1. §. 7 — 10, 3.	Lib. I. tit. 1. lex 8. §. 2 — 67, 200.
II. 1, §. 8. 9. 10 — 10, 6.	I. 2, 1 — 21, 25.
II. 22 — 46, 120.	I. 2, 4 — 57, 156; 58, 161.
III. 16 — 28, 47.	I. 2, 6 — 47, 124.
III. 28. §. 7 — 46, 114.	I. 2, 12. §. 2 — 14, 14; 24, 35; 33, 69.
IV. 6. §. 19 — 45, 113.	I. 2, 13 — 41, 94.
IV. 6. §. 23 — 45, 113.	I. 2, 14 — 58, 160; 59, 167; 62, 181; 68, 205; 72, 217.
Digesta.	I. 2, 14. §. 1. 2 — 58, 159.
Lib. I. tit. 8. pr. — 10, 3.	I. 2, 14. §. 2. 3. 4 — 81, 255.
I. 8, 1. §. 1 — 9, 1.	I. 2, 15 — 60, 172.
I. 8, 6 (§. 4). 9 (§. 3) — 10, 6.	I. 2, 17 — 60, 171; 74, 231; 76, 228.
XVIII. 1, 4, 6 (pr.). 22. 24. 62 (§. 1) — 71, 216.	I. 2, 17. §. 1 et 2 — 73, 218.
XXVIII. 5, 9 (§. 9) — 22, 32; 41, 96.	I. 2, 19 — 29, 50.
XXXV. 2 ad leg. Falc. — 46, 120.	I. 2, 19. 22. 23 — 25, 38.
XXXIX. 5, 1 pr. — 27, 42.	I. 2, 21 — 61, 177; 73, 219; 76, 231, 232.
XXXIX. 5, 19 (§. 2) — 28, 46.	I. 2, 22 — 26, 41; 67, 199.
XXXIX. 6, 16 — 26, 53.	I. 2, 23 — 31, 60.
XXXIX. 6, 31 — 20, 51.	I. 2, 24. §. 2 — 80, 253.
XXXIX. 6, 32, 35 (§. 3) — 29, 52.	I. 2, 24. §. 4 — 74, 223.
XLI. 3, 3 — 30, 55.	I. 2, 25. §. 8 — 54, 145; 62, 180.
XLI. 9, 13 — 30, 57.	I. 2, 26 — 22, 31.
XLI. 9, 43 — 30, 58.	I. 2, 46. §. 3. 9 — 25, 35.
XLI. 4, 2 (§. 13) — 30, 58.	I. 3, 20 — 43, 105.
XLVII. 22, 1 pr. — 11, 8.	I. 3, 24 — 24, 38; 42, 97.
XLVII. 22, 3 (§. 1) — 11, 7.	I. 3, 25. §. 1 — 57, 158.
L. 17, 82 — 27, 43.	I. 3, 28 — 42, 98; 46, 118.
	I. 3, 31 — 31, 62.

- I. 3, 32 — 65, 189.
 I. 3, 33 — 26, 40; 67, 198.
 I. 3, 35 §. 4 — 60, 174.
 I. 3, 35 — 25, 87.
 I. 3, 39, §. 1. 2 — 28, 45.
 I. 3, 40 — 68, 202.
 I. 3, 42 — 35, 79; 44, 198.
 I. 3, 42, §. 2 — 43, 106.
 I. 3, 42, §. 5 — 62, 179.
 I. 3, 42, §. 6 — 65, 193.
 I. 3, 42, §. 7 — 61, 178.
 I. 3, 42, §. 9 — 66, 195.
 I. 3, 42, §. 11 — 63, 182.
 I. 3, 43 pr. — 63, 183.
 I. 3, 44, §. 3 — 68, 203.
 I. 3, 46 — 46, 115; 41, 95; 59, 166.
 I. 3, 46, §. 1. 3. 6 — 53, 140; 53, 143;
 65, 190.
 I. 3, 47 — 68, 201.
 I. 3, 49 — 46, 116; 42, 99.
 I. 3, 49, §. 8 — 53, 143.
 I. 3, 53 — 60, 173.
 I. 3, 57 — 69, 212.
 I. 5, 5 — 33, 71.
 I. 5, 10 — 80, 252.
 I. 55, 1 — 55, 152.
 VI. 24, 8 — 18, 19.
 VI. 43, 1 — 31, 60.
 VII. 29, 4 — 30, 57.
 VII. 39, 8, §. 1 — 30, 56.
 VII. 72, 10, §. 1 — 61, 176.
 VIII. 34 pr. — 29, 50.
 VIII. 38 — 28, 47.
 VIII. 54, 35, §. 5 — 29, 48.
 VIII. 55, 2 — 29, 49.
 VIII. 57, 4 — 30, 54.
 XI. 47, 20, §. 1 — 61, 175.

Novellae.

- Nov. III pr. — 53, 144.
 III, 2 — 59, 164.
 V, 9 — 68, 201.
 VI, 1, §. 9 — 31, 62.
 VII, 1, 2 — 29, 38; 26, 41; 68, 206;
 74, 221.
 VII, 2, §. 1 — 27, 44; 80, 250.
 VII, 3 — 60, 171; 74, 222.
 VII, 5 — 82, 256.
 VII, 6 — 60, 170; 75, 226.

- VII, 7 — 82, 256.
 VII, 8 — 76, 230, 231.
 VII, 10 — 65, 189.
 VII, 11 — 69, 212.
 VII, 12 — 46, 121; 53, 141; 58, 160;
 65, 189.
 IX. — 31, 60.
 XV. — 55, 154.
 XI, pr. §. 1 — 61, 176.
 XLII, 3, §. 2 — 34, 76.
 XLVI, 1 — 46, 170; 81, 254.
 LIV, 2 — 25, 38; 81, 254.
 LVI. — 31, 62.
 LVIII. — 36, 81.
 LIX. — 11, 8.
 LIX, 1. 2 — 59, 169.
 LXV. — 59, 165; 77, 235.
 LXVII, 2 — 36, 82; 60, 172.
 LXVII, 3 — 59, 164.
 LXXIV, 4, §. 1 — 55, 151.
 LXXVI. — 20, 41.
 LXXIX. — 68, 202.
 CXI, 1 — 25, 38; 31, 61.
 CXV, 3, §. 14 — 35, 77.
 CXVIII, 6 — 35, 77.
 CXX. — 26, 41.
 CXX, 1 — 25, 38; 74, 221.
 CXX, 1. 5. 6. 7. 11 — 66, 194.
 CXX, 2 — 59, 168.
 CXX, 4 — 74, 221; 75, 227.
 CXX, 5, 6 — 60, 171; 74, 221.
 CXX, 6, §. 2 — 69, 207, 209; 75, 224,
 227; 81, 254.
 CXX, 6, §. 3 — 69, 208.
 CXX, 7 pr. — 69, 210.
 CXX, 7, §. 1 — 69, 211; 74, 221; 77,
 235; 82, 254.
 CXX, 8 — 75, 225.
 CXX, 9 — 74, 221.
 CXX, 10 — 76, 231, 233; 80, 251.
 CXX, 11 — 82, 256.
 CXXIII. — 27, 41; 31, 62; 35, 78.
 CXXIII, 1, §. 2 — 35, 80.
 CXXIII, 3 — 32, 65.
 CXXIII, 5 — 60, 173.
 CXXIII, 9 — 59, 164.
 CXXIII, 10 — 32, 64.
 CXXIII, 23 — 65, 192.

- CXXXI. — 46, 117.
 CXXXI, 5 — 36, 81; 49, 135.
 CXXXI, 6 — 31, 61.
 CXXXI, 7 — 59, 165.
 CXXXI, 7, 10, 13 — 60, 172.
 CXXXI, 9 — 24, 33.
 CXXXI, 9, 12 — 29, 50.
 CXXXI, 10 — 25, 38; 53, 142; 65, 192.

- CXXXI, 11 — 46, 118; 53, 143.
 CXXXI, 13 — 44, 107.
 CXXXI, 14 — 80, 252.
 CXXXI, 15 — 65, 191.
 CXXXVII. — 31, 62.
 CXXXVII, 3 — 53, 144.
 CXLVII, 2 — 62, 180.

II. Други закони**Theodosianus.**

- Lib. V. tit. 2. lex 1 — 26, 39; 57, 157;
 58, 160.
 V, 3, 1 — 43, 104.
 IX, 45, 3 — 57, 155.
 X, 3, 1 — 21, 26.
 XI, 1, 1 — 20, 22; 47, 123.
 XI, 1, 33, 37 — 47, 125.
 XI, 16, 10 — 21, 26; 48, 128.
 XI, 16, 15 — 48, 129.
 XI, 16, 18 — 48, 130.
 XI, 16, 22 — 48, 131.
 XII, 1, 50 — 21, 26.
 XIII, 1, 4 — 21, 26.
 XV, 3, 3 — 49, 133.
 XVI, 2, 2. 3. 6. 7 — 47, 126.
 XVI, 2, 4 — 19, 20.
 XVI, 2, 6 — 14, 14.
 XVI, 2, 8. 9 — 48, 127.
 XVI, 2, 15. 40 — 47, 124.
 XVI, 2, 20 — 38, 86.
 XVI, 2, 22 — 39, 89.
 XVI, 2, 27. 28 — 39, 89; 89, 268.
 XVI, 2, 38 — 55, 148.
 XVI, 2, 40 — 48, 132.
 XVI, 3, 1. 2 — 37, 85.
 XVI, 3, 43. 52. 54 — 34, 75.
 XVI, 6, 2 — 34, 74.
 XVI, 10, 20 — 33, 72.
 XVI, 10, 25 — 34, 73.

Gai Institutiones.

- Lib. II, §. 2 — 10, 2.
 II, §. 60 — 30, 59.

Pauli sententiae receptae.

- Lib. I. tit. 8 — 46, 120.
 III, 8 — 46, 120.

Edicta.

- Galerii a. 311 — стр. 16.
 Constantini M. a. 312 — стр. 16.
 Constantini a. 313 — стр. 16.
 Constantini et Licinii a. 313 — стр. 17.
 Justiniani ed. XIII — 62, 180.

Novellae Constitutiones post Justinianum.

- Imp. Heraclii a. 612 — 55, 151; 58, 160.
 Heraclii a. 619 — 58, 161.
 Heraclii inter 620—629 — 65, 190.
 Leonis nov. XL — 42, 101.
 Romani Iacapani a. 924 — 48, 136.
 Nicephori Phocai a. 964 — 88, 257.
 Constantini Porphyrog. nov. XII — 43,
 102.
 Isaci Comneni inter 1057—1059 — 33,
 70.
 Alexii Comneni a. 1082 — 77, 234.
 Alexii Comneni a. 1086 — 33; 70.
 Alexii Comneni a. 1088 — 50, 137.
 Alexii Comneni a. 1107 — 63, 184.
 Alexii Comneni post 1107 — 58, 162.
 Joannis Comneni a. 1124 vel 1139 — 45,
 109; 64, 185.
 Manuelli Comneni a. 1151 vel 1166 — 45,
 110; 64, 186.
 Manuelli Comneni a. 1153 — 50, 139;
 63, 184.
 Manuelli Comneni a. 1158 — 50, 138;
 63, 184.
 Manuelli Comneni a. 1159 — 92, 262.
 Manuelli Comneni a. 1166 — 66, 196.
 Joannis Ducae Var. a. 1229 — 58, 163;
 63, 184; 64, 187.
 Andronici sen. a. 1306 — 43, 103.

САДРЖАЈ

	СТРАНА
Предговор	3
Приступ	9
I Почетак законског обезбјеђења црквене имовине	15
II Течење црквене имовине	29
III Управа црквене имовине	50
IV Одредбе при отуђивању црквене имовине	69
V Количина црквене имовине	82
Преглед извора	93
